

T.C

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

-HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ SONRASI SİYASİ OLAYLARINDA-

TALHA B. UBEYDULLAH VE ZÜBEYR B. AVVAM

Hazırlayan

Mustafa Sami TOK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Ünal KILIÇ

SİVAS

EKİM - 2009

**-HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ SONRASI SİYASİ OLAYLARINDA-TALHA B.
UBEYDULLAH VE ZÜBEYR B. AVVAM**

Mustafa Sami TOK

Cumhuriyet Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin İslam Tarihi ve Sanatları
Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas

Ekim – 2009

**TOK, Mustafa SAMİ, Hz. Peygamber Dönemi Sonrası Siyasi Olaylarında
Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, Sivas, Ekim 2009**

ÖZET

Tezimiz giriş ve sonuç bölümü dışında üç bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde; “Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam’ın Hayatları” başlığı kullanılarak bu sahâbîler ayrı ayrı iki başlık halinde incelenmiş, onların nesepleri, yetişmeleri, aileleri, çocukları, savaşları, fiziksel ve insani şahsiyetleri ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam’ın, Hz. Peygamber dönemindeki durumları, Müslüman olmaları, hicret etmeleri, Hz. Peygamber ve diğer sahabilerin ikisi hakkındaki sözleri ve düşünceleri ile hicret sonrası Medine’deki durumlarından kısaca bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde; Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam’ın dört halife döneminde, her halife dönemi kendi içlerinde ayrı başlıklar altında, gene her ikisinden hareketle onların bu dönemlerde halifelerle ilişkileri, siyasi faaliyetleri, olaylar karşısındaki duruşları, sonlarını hazırlayan olaylar karşısındaki tutumları, son olarak da ölümlerine sebep olan fitnenin doğurduğu “Cemel Savaşı” sonrasında ise ölümleri ayrı başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır

Sonuç olarak, üç bölümde incelenen hususların kısa bir değerlendirilmesine yer verilmiş ve çalışma nihayete erdirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Halife, Siyaset, Talha, Zübeyr,

TOK, Mustafa SAMİ, After the political events of the Prophet Period Talha b. Ubeydullah and Zübeyr b. Avvam, Sivas, Ekim 2009

ABSTRACT

The Thesis consists of three parts except introduction and conclusion.

In the first part; under the headline of “Talha b. Ubeydullah Ve Zübeyr b. Avvam’ in Hayatları” these historical characters are reviewed separately. This part aims to give information about their education, families, childrens, fights and their physical and social characters.

In the second part; the activities of Talha b. Ubeydullah and Zübeyr b. Avvam during the time of the Prophet, their conversion into Islam, their migration to Medine, the words and thought of the Prophet and his fellows about two of them and lastly their situation in Medine are explained.

In the third part; the political activities and relations of Talha b. Ubeydullah and Zübeyr b. Avvam with caliphs during the period of four great caliphs, are studied separately. In addition, the political events which caused the "Camel" Battle and their death are tried to be explained under separate headlines.

In conclusion, the thesis ends after a brief review of the subjects which are viewed in these three parts.

Keywords

Caliph, Politics, Talha, Zübeyr

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER, III

KISALTMALAR, 1

ÖNSÖZ, 2

GİRİŞ, 5

A. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR, 5

B. TALHA B. UBEYDULLAH VE ZÜBEYR B. AVVAM'IN HAYATLARI, 8

I. TALHA B. UBEYDULLAH, 8

A. HAYATI, 8

1. Nesebi, Doğumu, Yetiştirilmesi Ve Ailesi, 8

B. ŞAHSİYETİ, 12

1. Fiziki Yapısı, Kişiliği Ve Genel Özellikleri, 12

II. ZÜBEYR B. AVVAM, 13

A. HAYATI, 13

1. Nesebi, Doğumu, Yetiştirilmesi Ve Ailesi, 13

B. ŞAHSİYETİ, 17

1. Fiziki Yapısı, Kişiliği Ve Genel Özellikleri, 17

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE

TALHA B. UBEYDULLAH VE ZÜBEYR B. AVVAM

I. MÜSLÜMAN OLMALARI, 20

A. Talha b. Ubeydullah'ın İslâm'a Girmesi, 21

B. Zübeyr b. Avvam'ın İslâm'a Girmesi, 23

II. HİCRETLERİ, 24

III. GAZVELERDE TALHA VE ZÜBEYR, 26

IV. HZ. PEYGAMBER'İN TALHA VE ZÜBEYR HAKKINDAKİ SÖZLERİ VE
ÖVGÜLERİ, 30

İKİNCİ BÖLÜM
HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE
TALHA B. UBEYDULLAH VE ZÜBEYR B. AVVAM

- I. HZ. EBÛ BEKİR'İN HİLAFETİ DÖNEMİNDE TALHA VE ZÜBEYR, 34
- A. Hz. Peygamber'in Vefatı Sonrasındaki Ortam, 34**
1. Sakife Toplantısı ve Hz. Ebû Bekir'e Biat, 35
2. Talha ve Zübeyr'in Hz. Ebû Bekir'e Biat Etmeleri, 36
- B. Hz. Ebû Bekir'in Hilafeti Döneminde Yaşantıları ve Faaliyetleri, 39**
1. Talha b. Ubeydullah, 39
2. Zübeyr b. Avvam, 42
- II. HZ. ÖMER'İN HİLAFETİ DÖNEMİNDE TALHA VE ZÜBEYR, 44
- A. Talha b. Ubeydullah, 46**
- B. Zübeyr b. Avvam, 47**
- C. Talha Ve Zübeyr'in Hz. Ömer'in Şurasında Yer Almaları, 49**
- D. Şura Üyeleri, 54**
- E. Şuranın Çalışmaya Başlaması ve Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi Sürecinde Talha ve Zübeyr, 54**
- III. HZ. OSMAN'IN HİLAFETİ DÖNEMİNDE TALHA VE ZÜBEYR, 58
- A. Fitnenin Ortaya Çıkmaya Başlaması, 59**
- B. Fitnenin Sebepleri ve Sahâbenin Tavrı, 61**
- C. Hz. Osman'ın Muhasara ve Katli Sırasında Talha ve Zübeyr, 66**
- IV. HZ. ALİ'NİN HİLAFETİ DÖNEMİNDE TALHA VE ZÜBEYR, 70
- A. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi ve Talha ile Zübeyr'in Biatları, 71**
- B. Cemel Vakası'nda Talha ve Zübeyr, 76**
- C. Cemel Savaşı ve Sonuçları, 96**
- V. TALHA B. UBEYDULLAH VE ZÜBEYR B. AVVAM'IN VEFATLARI, 103
- SONUÇ, 110**
- BİBLİYOGRAFYA, 113**

KISALTMALAR

a. mlf.	: Aynı Müellif
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
BYASİ	: Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İSTEM	: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat Ve Mûsikîsi Dergisi
r.a	: Radîyallahu Anh
rd.	: Redakte Eden
s.a.v.	: Sallâllahu Aleyhi Ve Sellem
sad.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfalar Arası
thk.	: Tahkik Eden
trz.	: Tarihsiz
v.d.	: ve diğerleri
v.s.	: ve saire
yy.	: Yayın Yeri Belli Değil

ÖNSÖZ

İslâm dini Hz. Muhammed (s.a.v.) ile doğmuş, sahâbîlerin omuzlarında yükselmiş ve yayılmıştır. Risalet geldiğinde Hz. Peygamber, İslâm dinini ilk önce yakınlarından başlayarak tebliğ etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ona ilk inananlar da büyük önem arz etmektedir. İlk Müslümanlar kabul edip inandıkları bu yeni dini büyük bir özveriyle kabullenmişler ve onun yayılmasında yoğun emekler sarf ederek bu uğurda işkencelere maruz kalmışlardır.

İslâm dininin duyulması ve Müslümanların eşsiz bir ümmet olma yolundaki mücadelelerde bazı insanlar, diğerlerine göre daha fazla çalışmış ve büyük çaba harcamışlardır. Bu insanlar, Hz. Peygamber'in gözünde daha farklı bir yere sahip olmuşlar, bu özelliklerinden dolayı da Hz. Peygamber'in sayısız iltifatlarına konu olmuşlardır. Belki de en önemlisi dünyada iken cennetle müjdelene onurunu elde etmişlerdir. Bunlara "Aşere-i Mübeşşere" denmiştir.

Aşere-i Mübeşşere'nin içinde öyle ikisi vardır ki bunlar, Hz. Peygamber'in bir başkasına söylemediği bir iltifata mazhar olmuşlardır. Hz. Peygamber onlar için "Cennetteki komşularım" diyerek onları yüceltmıştır. Bu iki seçkin sahâbî, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'dır. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam risaletle birlikte Hz. Peygamber'in yanında hiç ayrılmamışlar, her ikisi de sürekli olarak onun yanında yer almışlardır.

İslâm toplumunun idareciliğini üstlenen ilk iki halife döneminde de halifelere bağlılıklarını sürdüren bu sahâbiler, hem Hz. Ebû Bekir hem de Hz. Ömer'in istişare ettiği ve desteklerini gördüğü sahâbilerin önde gelenlerinden olmuşlardır.

Hz. Ömer döneminde halife olabilecek vasıfları taşıdıkları için, içlerinden birinin halife seçileceği şura'ya seçilmişlerdir. şura, Hz. Osman'ı halifelğe seçmiş ve Talha b. Ubeydullah ile Zübeyr b. Avvam seçtikleri halifeye biat etmişlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan karışıklıkları önlemeye çalışmışlarsa da halifenin katlini engelleyememişlerdir.

İslâm dininin yaşadığı ilk büyük fitne döneminin başladığı bu zaman dilimi çeşitli açılardan incelenmesi gereken bir dönemdir. Bu dönem, Müslümanlar arasındaki

bölünmenin de başlangıcı olarak kabul edildiğinden dikkatli ve objektif bir şekilde ele alınması gereken bir dönemdir.

Hiz. Osman'ın halifeliğinin ilk yarısı önceki halifelerin icraatlarının üzerine bir şeyler katarken ikinci yarısı ise birçok şey kaybettirmiştir. Bu dönemde Hiz. Peygamber'in sahâbîlerinin tavrı da birçok şeyin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Klasik İslâm tarihi kitaplarında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam hakkında anlatılanlar bu iki seçkin sahâbînin yaşam serüvenlerini ve biçimlerinin birbirine çok benzediğini göstermektedir.

Bu çalışmanın yapılış amacı da bu doğrultudan hareketle Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın hayat akışlarını birbiri ardına anlatarak hem bir karşılaştırma yapmaya çalışmak hem de birlikte hareket ettikleri konuları inceleyerek dönemin siyasi olaylarında bu iki sahâbînin nasıl rol oynadıklarını ortaya koymak olacaktır. Bu iki sahâbînin Müslüman olduktan sonra Hiz. Osman dönemine kadarki yaşamları ve fitnenin ortaya çıkmasıyla beraber takındıkları tavırları önemlidir. İslâm tarihinin bir dönemece girdiği o günleri bu sahâbîlerin açısından incelemek ve değerlendirmek önem arz etmektedir.

Bu çalışma giriş hariç iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde kısa bir açıklama ile beraber, istifade edilen kaynaklar ve bu konu ile ilgili yapılmış araştırmalar hakkında bilgiler verilmiş, “Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Hayatları” başlığı kullanılarak bu sahâbîler, ayrı ayrı iki başlık halinde incelenmiş, onların nesepleri, yetişmeleri, aileleri, çocukları, şemail ve şahsiyetleri ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde “Hiz. Peygamber döneminde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam” başlığı altında Hiz. Peygamber dönemindeki durumları, Müslüman olmaları, hicret etmeleri, katıldıkları savaşlar, Hiz. Peygamber ve diğer sahâbîlerin ikisi hakkındaki sözleri ve düşünceleri ile hicret sonrası Medine'deki durumlarından kısaca bahsedilmiştir.

İkinci ve son bölümde dört halife dönemi yine her ikisinden hareketle ayrı başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır. Halife seçimleri ve bu süreçteki tavırları ile halifelere biatları incelenmiş, seçilen halifenin dönemindeki konumları araştırılmıştır.

Siyasi ve sosyal ağırlıklı incelenen bu dönemlerdeki etkileri ile Hz. Osman dönemindeki iç karışıklıklar neticesindeki faaliyetleri anlatılmaya çalışılmış, vefatları ve sonuç bölümü ile tez sonlandırılmıştır.

Bu çalışmamda, gerek konu araştırmasında, gerek çalışmam süresince destek ve yardımcı olan, fikir ve tecrübelerini paylaşan ve İslâm Tarihi alanını seçmemde büyük etkisi olan, çalışma ahlakını örnek aldığım danışman hocam Doç Dr. Ünal KILIÇ Bey'e, fikir ve derslerinden istifade ettiğim hocam Doç Dr. Ali AKSU Bey'e, çalışma sürem boyunca, bana kaynaklara ulaşmam konusunda sürekli yardımcı olan kıymetli arkadaşlarıma, maddi manevi desteğini eksik etmeyen babam Mehmet TOK'a ve her başarımda pay sahibi olan annem Hatice TOK'a teşekkür ve minneti bir borç bilirim.

Mustafa Sami TOK

Sivas - 2009

GİRİŞ

A. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Çalışmamızın ana mevzusu Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Hz. Peygamber sonrası yaşadıkları dönemdeki siyasi faaliyetleridir. Ancak konuya Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın, doğumlarından Hz. Peygamber dönemine kadar ve Hz. Peygamber zamanındaki yaşantıları ve faaliyetlerinden bahsederek Hz. Peygamber dönemi sonrasından başlamak konunun anlaşılması açısından gereklidir.

Konunun tam olarak anlaşılması için öncelikle Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın gençlikleri, İslâm'a girdikten sonra ve önceki yaşantıları, toplum içerisindeki sosyal durumları, kişisel özellikleri ve Hz. Peygamber ile olan ilişkileri hakkında bilgi sahibi olmak gerekir ki bu, asıl mevzunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Çalışma, her iki sahâbînin de genel manada hayatları ve siyasi faaliyetleri karşılaştırmalı olarak işlenmesinden dolayı ulaştığımız eserlerde her ikisinin de aynı konuda nasıl hareket ettikleri önem arz etmiştir. Eserlerde araştırma yapılırken bu durum göz önüne alınarak müellifin her iki sahabe hakkında yazdıkları seçilerek incelenmeye çalışılmıştır. Karşıt fikirlerin olması çok doğal olması hasebiyle bir kısım konular kısaca ifade edilmiştir.

Bu iki sahâbî İslâm Tarihi'nin başlangıcından vefat ettikleri döneme kadar hemen her konuda göz önünde olmuşlardır. Bu sebeple her iki sahâbînin de yaşamlarına dair kaynaklarda pek çok bilgi bulunmaktadır.

Talha b. Ubeydullah hakkında yerli ya da yabancı müstakil bir esere ulaşamamakla birlikte onun hakkında yazılmış ve hayatının belli dönemlerini veya belli konulardaki olaylardaki duruşu ve tavırlarıyla ilgili konuları inceleyen makalelere ulaştık. Zübeyr b. Avvam hakkında ise Arap aleminde hazırlanan makalelerin yanı sıra iki adet müstakil çalışmaya ulaştık. Bunlar; Cemil İbrahim Habib'in "*Siretü Zübeyr b. Avvam Ve Mevâğifihî min Meâriki't-Tahrir Ve'l-Fütûhat*" adlı eseridir. Zübeyr b. Avvam'ın, doğumu, gençliği, yaşantısı, ailesi ile, dahil olduğu siyasi ve sosyal olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler veren bu kitaptan, gerek ulaştığımız bilgilerin doğrulanması ve gerekse yeni bilgiler ve yorumlar konusunda oldukça istifade ettik. Konu Zübeyr b.

Avvam'ın hayatı olsa da aynı kitapta doğal olarak Talha b. Ubeydullah'ın adı da sıkça geçmektedir.

Bununla birlikte yine Zübeyr b. Avvam hakkında, diğer eserle aynı dönemlerde yazılmış olan bir diğer müstakil çalışma ise Abdülazim ed-Dib'in "*ez-Zübeyr b. el-Avvam*" adlı eseridir. Bu kitapta ise, konular seçilerek işlenmiştir. Bu kitap Cemel Vakası'na dair konulara bir cevap niteliği taşımaktadır. Kitabın böyle bir özelliği olsa da, ayrıntılı bir bilgi bulunmamasına rağmen istifade edilmiştir.

Çalışmanın konu akışına göre öncelikle İslâm öncesi dönem hakkında da bilgiler veren siyer ve meğâzî kitaplarıyla birlikte tabakât kitapları araştırılmıştır. Erken yazılmaları dolayısıyla ve olaylara gerçeklik bakımından daha yakın olması sebebiyle; Hz. Peygamber, sahabîler, toplum vb. gibi konuları incelemiş olmaları siyer ve meğâzî kitaplarının tercih edilme sebebidir. Tabakat kitaplarında ise Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avam hakkında sosyal, kültürel, şahsiyet ve kişisel ilişkiler açısından yazılmış olan bilgilere müracaat ettik.

Bu hususta yaralandığımız başlıca siyer, meğâzî ve tabakât kitaplarından İbn İshak'ın, "*es-Siyer ve'l-Meğâzî*" si, nakil açısından ve kaynak kullanımı açısından sağlam olan, bu bağlamda nesep ve tarih açısından ayrıntılı bilgiler sunan İbn Hişam'ın "*Sîret*"i, Zehebî'nin "*Siyer*"i, Bustî'nin "*Sikat*" ve "*Sîre*"si, sahâbe biyografisine dair günümüze ulaşan ilk eserlerden biri olan İbn Abdilber'in "*İstiâb*"ı, Belâzürî'nin "*Ensâb*"ı, İbn Sad'ın "*Tabakât*"ı başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

Bunlarla beraber İslâm Tarihi'nin genelini ele alan kitaplardan başlıca; konuların işlenmesinde rivayet açısından zengin olan ve bolca rivayet çeşitliliği sunan Taberi'nin "*Tarih*"inden, sistemli, kronolojik ve rivayet konusunda oldukça hassas davranan, rivayetleri değerlendirmeden vermeyen İbnü'l Esîr'in "*el-Kâmil*"inden, rivayetleri bir muhaddis titizliğiyle ele alıp değerlendiren ve kronolojik bir eser olan İbn Kesir'in "*el-Bidâye*"sinden ve Mes'udî'nin "*Mürûcu'z-Zeheb*"inden oldukça istifade ettik.

Konuyla alakalı Türkçe ya da yabancı dillerde yayınlanan çağdaş eserlerden de fazlasıyla yaralandık.

Ahmet Ağırakça'nın “Hz. Ebû Bekir”, “Hz. Ömer” ve “Hz. Osman” adlı biyografi kitaplarından, kendi dönemlerine ait bilgi ve kaynaklara ulaşma konusunda istifade ettik.

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın kendileri ya da aileleri ile ilgili genel ya da belli bir konu üzerine yapılmış akademik çalışmalar vardır. Bir kısmı akademik değer taşımamakla birlikte her iki sahâbîyi tek başına yoğunlukla kişisel açıdan inceleyen iki ayrı yüksek lisans tezi mevcuttur. Bu tezlerden “Talha b. Ubeydullah” hakkında yazılmış olan tez, danışmanlığını Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel'in yaptığı Zehra Çakır tarafından 2005 yılında Konya'da hazırlanmıştır. Üç bölümden oluşan ve 92 sayfa olan tez, Hz. Peygamber dönemi, dört halife dönemi ve şahsiyetini ele almaktadır. “Zübeyr b. Avvam” hakkında yazılan tez ise yine 2005 yılında, Konya'da hazırlanmış olup danışmanlığını Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol'un yaptığı Mustafa Çiçek tarafından hazırlanmıştır. Bu tezin bölümlenmesi de diğer tezle aynı başlık ve sırayı taşımakta olup, tez 142 sayfadır.

Bu tezler genel manada söz konusu iki sahâbînin hayatlarını ele almaktadır. Bizim tezimiz bu noktadan hareketle, hazırlanan bu tezlerden ayrılmaktadır. Çalıştığımız tez daha çok bu iki sahâbînin dört halife dönemindeki hayatları, siyasi, ve sosyal olaylar karşısındaki tutumları ve rollerini ortaya koyma çabasıdır. Elbetteki dört halife dönemine geçmeden evvel bu iki sahâbînin hayatları hakkında bilgiler verdik. Bu minvalde çalışılan tezlerden istifade ettik. Ancak çalışılan bu iki tezdeki kadar hayatları ve şahsiyetleri hususunda ayrıntıya girmedik. Tezimiz “Hz. Peygamber Dönemi Sonrası” başlığıyla bu tezlerden ayrılmaktadır.

B.TALHA B. UBEYDULLAH Ve ZÜBEYR B. AVVAM'IN HAYATLARI

I. TALHA BİN UBEYDULLAH

A. HAYATI

1. Nesebi, Doğumu, Yetiştirilmesi ve Ailesi

Talha b. Ubeydullah'ın soyu şöyledir; İbn Osman b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre b. Ka'b b. Lûey b. Gâlib b. Fihr b. Mâlik b. en-Nadr b. Kinâne Ebû Muhammed el- Kuraşî et- Teymî'dir.¹ Talha b. Ubeydullah'ın künyesi Muhammed isimli oğluna nisbetle Ebû Muhammed² Medenî'dir.³

Talha b. Ubeydullah, soy olarak üçüncü göbekte, Ka'b b. Teym⁴ ile Hz. Ebû Bekir'in nesebiyle, yedinci göbekte de Hz. Peygamber'in soyu ile birleşmektedir.⁵ Yani Talha'nın soyu Hz. Peygamber ile Mürre b. Ka'b'da;⁶ Hz. Ebû Bekir ile Amr b. Ka'b'da birleşir.⁷

¹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Maârif*, thk., Servet Ukkâşe, Kahire, 1981, 228; el-Mes'udî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murucu'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher*, Paris, 1286/1869, II, 374; el-Bustî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temimi, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, Beyrut, 1379/1959, I, 7; a. mlf., *Sikât*, thk., Seyyid Şerafeddin Ahmed, 1395/1975, II, 338-339; Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tecridü Esmâi's-Sahâbe*, Beyrut, trz., I, 277.

² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 228; Bustî, *Sikât*, II, 339; İbn Kânî, Ebû'l-Hüseyin Abdülbaki b. Kânî b. Merzûk, *Mu'cemü's-Sahâbe - el-Kısmü'l-Evvel*, thk., Halil İbrâhim Kutlay, Mustafa el-Baz, Mekke, 1998/1418, VII, 2738; İbn Beşküval, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mesud, *Kitabu Ğavâmizü'l-Esmâi'l-Mübheme*, 8 – 13, thk., Muhammed Kemalüddin İzzeddin, Beyrut, 1987, VIII – XIII, 711.

³ Zebidi, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l Latifi'z, *Sahih'i Buhârî Muhtasar'ı Tecrid'i Sarih Tercümesi*, çev., Kamil Miras, Ankara, 1980, VI, 473; İbn Kânî, VII, 2738.

⁴ es-Sabbağ, Muhammed Mütevellî, *el-Aşeretü Mübeşşirin Bi'l-Cenneti*, Kahire, 1990, 85; Abdül Aziz Kutluay, *Siyeru Sahâbe*, İstanbul, 2005, II, 78.

⁵ Talha b. Ubeydullah'ın da içinde olduğu, Aşere-i Mübeşşere olarak zikredilen Sahâbîlerin soy kütükleri Hz. Peygamber ile birleşir. (Abdullah Aydınli-İsmail I. Çakan, "Aşere-i Mübeşşere" *DİA*, İstanbul, 1991, III, 547); Mahmud Es'ad, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, sad., Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, İstanbul, 1983, 433.

⁶ en-Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk., Muhammed Refet Fethullah - İbrâhim Mustafa, Kahire, 1975, XX, 85.

⁷ Ali Bardakoğlu vd., *Sahâbî Ansiklopedisi*, İstanbul, trz., 422; Zekai Konrapa, *Peygamberimiz-İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, İstanbul, 1968, 96.

Talha b. Ubeydullah'ın annesi, Sa'be bnt. Abdullah el-İmâd b. Mâlik b. Rabia b. Ekber b. Mâlik b. Uveyf b. Mâlik b. el-Hazrec b. İyâd b. es-Sadef b. Hadramî b. Kinde'dir.⁸ Bir başka rivayette Sa'be b. Mâlik⁹ olarak zikredilirken, bir diğer rivayette de Sa'be bint Ammar el-Hadramî¹⁰ olarak geçer. Talha b. Ubeydullah'ın annesi, Ubeydullah'tan önce Ebû Sufyan b. Harb'in karısı idi.¹¹ Ondan ayrıldıktan sonra Ubeydullah ile evlenmiştir.¹² Talha b. Ubeydullah'ın annesi Müslüman olmuştur ve Hz. Peygamber zamanında vefat etmiştir.¹³ Babası Ubeydullah b. Osman'dır¹⁴.

Talha b. Ubeydullah'ın bilinen iki kardeşi vardır. Bunlar: Osman b. Ubeydullah ve Malik b. Ubeydullah'tır¹⁵

Birçok kişi veya sahâbî gibi Talha b. Ubeydullah'ın da doğumu ve İslâm'a girmeden önceki hayatıyla ilgili elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Yaklaşık olarak Miladi altı yüzüncü yılda Mekke'de doğduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁶ Talha b. Ubeydullah'ın hicretten yirmi dört yıl önce Mekke'de dünyaya geldiğini ifade

⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Beyrut, trz., III, 214; Bustî, *Sikat*, II, 339; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk., Ali Muhammed Becâvî, Beyrut, 1412/1992, II, 764; III, 1085; en-Nüveyrî, XX, 85; es-Sehibani, Abdülhamid b. Abdurrahman, *Siru eş-Şüheda*, Riyad, 1999, 101; es-Sabbağ, 85; Cemîlî, Sadık, "Talha b. Ubeydullah", *Tarihu'l-İslâmiyye*, Irak, 1988, 16.

⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, thk., Muhammed İbrahim Bennâ vd., Kahire, 1393/1973, III, 59; Halid Erboğa, "Talha b. Ubeydullah", *Şîâ*, İstanbul, 2000, VII, 381.

¹⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 100; Bustî, *Sikat*, II, 339; en-Nüveyrî, XX, 85; İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Muhammed, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk., Ali Muhammed Bicavî, Beyrut, 1412/1992, III, 529.

¹¹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 229.

¹² Mes'ûdî, II, 374; es-Suheyli, *er-Ravdu'l-Unuf fî Tefsiri's-Sirati'n-Nebeviyye li İbn Hişam*, thk., Mecdi Mansûr, Beyrut, 1418/1997, III, 43; el-Halebî, *es-Siratü'l-Halebîyye*, Beyrut, 1400/1980, II, 400.

¹³ İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 736.

¹⁴ İbn Kânî, II, 79.

¹⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 101.

¹⁶ İbn Kânî, II, 79.

edenler de vardır.¹⁷ Bundan başka bir de Talha b. Ubeydullah'ın oğlu Musa'dan gelen bir rivayette, Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Sa'd'ın aynı yılda doğdukları bildirilmiştir.¹⁸

Talha b Ubeydullah'ın İslâm'a girmeden önce de, girdikten sonra da Mekke'deki hayatıyla ilgili fazla bir bilgi olmamakla birlikte, geçirdiği bu süre içerisinde ticaretle uğraştığı¹⁹ ve Suriye tarafına birçok sefer yaptığı ifade edilmiştir.²⁰ Dört mevsim ticaret yapan²¹ Talha b. Ubeydullah'ın ticari yolculuklarının çoğu Şam ve Mekke arasında geçmiştir.²² Hicretten sonraki hayatında ise ticaretin yanında ziraat ile de ilgilenmiştir.²³

Talha b Ubeydullah'ın aile hayatına baktığımızda birden fazla evlilik yaptığını görürüz. Talha, aynı zamanda Hz. Peygamber'in de bacanağıdır. Eşlerinden dört tanesi, Hz. Peygamber'in eşlerinin kız kardeşleridir.²⁴ Talha b Ubeydullah'ın, değişik

¹⁷ Hüseyin Algül-Osman Çetin, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1996, II, 499.

¹⁸ İbn Abdilber, *İstîâb*, II, 511; III, 1094; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, thk., Mahmûd Fâhürî, Beyrut, 1399/1979, I, 335; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1391/1971, I, 44; a. mlf., *Tarih*, III, 499; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 74; Halebî, I, 434; Halid Erboğa, "Zübeyr b. el-Avvam", *ŞİA*, İstanbul, 2000, VIII, 387.

¹⁹ es-Sehibani, 102; es-Sabbağ, 85; Eşref Edip, *Büyük İslâm Tarihi Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ashabı*. İstanbul, 1383/1964, I, 362; eş-Şuvey'ir, Muhammed b. Sa'd, "Min Alami Medresetü'n-Nübüvve: Talha b. Ubeydullah", *el-Müctemi*, Kuveyt, 1976, CCCII, 21; Şelebi, Abdücelil, "Min Alamu's-Sahâbe: Talha b. Ubeydullah", *Livaül İslâm*, Kahire, 1980, 26; Bardakoğlu, vd., 422; Cemîlî, 16.

²⁰ es-Sehibani, 102; es-Sabbağ, 85; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev., M. Rami Ayas-Azmi Yüksel, Ankara, 1986, 96; Şelebî, 26; Cemîlî, 16.

²¹ Heykel, Muhammed Hüseyin, *Beyne'l-Hilafe ve'l-Mülk Osman b. Affan*, Kahire, 1986, 27.

²² el-Cüdâvî, Abdülmun'im, *Ricalü min Mekke*, Kahire, 1984, 228.

²³ İsmail Mutlu-Şaban Döğen, *Sahâbiler Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, I, 112; eş-Şuvey'ir, *Talha b. Ubeydullah*, 23; Şelebî, 28.

²⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 532.

hanımlardan dört kız ve on erkek çocuğu vardı.²⁵ Çocuklarından en bilineni olan Muhammed, ismini ve künyesini bizzat Hz. Peygamber'in verdiği âbid bir çocuktu.²⁶

Talha b. Ubeydullah'a Hz. Peygamber tarafından çeşitli vesilelerle birden fazla lakap verilmiştir. Bunlar şöyledir; “Talhatü'l-Hayr”²⁷ (Hayır ve iyilik Talha'sı) lakabı ona Uhud Savaşından sonra verilmiştir.²⁸ “Talhatü'l-Feyyaz”²⁹ (Eli bol, eli açık Talha) lakabı Zû Kared Gazvesinde³⁰ verilmiştir. “Talhatü'l-Cûd”³¹ (Cömert Talha) lakabı ise Huneyn Savaşı'nda³² maddi-manevi fedakarlığı nedeniyle Hz. Peygamber'in kendisine bu lakabı vermesine sebep olmuştur.³³ Bunun dışında bir de Talha b. Ubeydullah'a

²⁵Çocuklar ve anneleri hakkında bilgi için bkz., İbn Sa'd, III, 214; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 231; Bustî, *Sikat*, III, 364; İbn Abdilber, *İstiâb*, IV, 1807; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 111; Zehebî, *Siyer*, IV, 368; a. mlf., *Tarih*, IV, 136; İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 266; VII, 552; Wilferd Madelung, *The Succession to Muhammad*, New York, 1997, 378.

²⁶Bustî, *Sikat*, III, 364; İbn Abdilber, *İstiâb*, III, 1371; İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 17; es-Sehavi, *et-Tuhfetü'l - Latîfe fî Târîhi'l-Medîneti's-Serîfe*, Beyrut, 1993, II, 490. Çokça ibadet ettiği için kendisine “es-seccad” denilmiştir. Muhammed genç yaşta babası ile birlikte Cemel Vakası'a iştirak etmiş ve bu savaşta öldürülmüştür. Bilgi için bkz., İbn Sa'd, III, 214; Bustî, *Sikat*, III, 364; a. mlf., *Meşâhir*, I, 23; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 231; İbn Abdilber, *İstiâb*, III, 1371; Zehebî, *Siyer*, I, 40; IV, 562, a. mlf., *Tarih*, III, 389; İbn Hacer, *İsâbe*, V, 264; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk., Ekrem Ziya el-Umerî, Dimaşk, 1397/1976, 181.

²⁷İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 228; el-Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. *el-Kamil*, thk., Muhammed Ahmed Dali, Beyrut, 1986, I, 330; en-Nüveyrî, XX, 85; es-Sabbağ, 85; Cemîlî, 18; Abdülvehhab, 43.

²⁸İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, trz., II, 534; Şevkanî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *Dürri's-Sahâbe fî Menakibi'l-Karabe ve's-Sahâbe*, 1250/1834, thk., Hüseyin b. Abdullah Umerî, Dimaşk, 1984, 237.

²⁹İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 228; Şevkanî, 237; Nâsır b. Ali Aiz Hasan Şeyh, *Akidetu Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa fî's-Sahâbeti'l-Kirâm*, Riyad, 1995, 287; en-Nüveyrî, XX, 85; es-Sabbağ, 85; eş-Şuvey'ir, *Talha b. Ubeydullah*, 23; Cemîlî, 18; Abdülvehhab, 43.

³⁰Zehebî, *Siyer*, I, 30; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 530.

³¹es-Sabbağ, 85; Cemîlî, 18; Abdülvehhab, 43. Ayrıca bkz., Ali Aksu, “Asr-ı Saadet Ve Emeviler Döneminde Lakap Takma Ve Halifelerin Lakapları”, *CÜİFD*, V/I, Sivas, 2001, 232.

³²Şevkanî, 237; es-Sabbağ, 85.

³³İbn Manzûr, II, 534; Halebî, III, 75, 116.

“Talhatü'l-Talahât” da denilmiştir.³⁴ Bu lakabın neden verilğine dair bir bilgiye ulaşamadık.

B. ŞAHSİYETİ

1. Fiziki Yapısı, Kişiliği ve Genel Özellikleri

Talha b. Ubeydullah'ın fiziki özellikleri hakkında kaynaklar birbirlerine benzer ifadeler kullanırlar.³⁵ Talha b. Ubeydullah hızlı yürür ve adımlarını büyük atardı.³⁶ Döndüğü yöne tüm bedeniyle dönerdi.³⁷ Hz. Talha zengin bir sahâbî olmasına rağmen giyim kuşamında sade olup yeme içmede de israftan kaçınırdı.³⁸ O, sosyal hayatında sakin bir yapıya sahipti ve oldukça sabırlı bir şahsiyetti.³⁹

Talha b. Ubeydullah sahâbenin en zenginlerindendi.⁴⁰ Kendisinin satın aldığı sayısız arazileri ve bunlardan gelen yüz binlerce dinar geliri vardı. Ayrıca Talha b. Ubeydullah buğday ekiminde yirmiden fazla sulama kanalından istifade eden ilk kişidir.⁴¹

İslâm dini geldiğinde Kureyş kabilesinden on yedi kişi okuma yazma biliyordu. Talha b. Ubeydullah da bunlardan biriydi.⁴² Talha b. Ubeydullah aynı zamanda Hz. Peygamber'in vahiy katiplerindendir.⁴³ Onun vahiy katiplerinden biri olması demek, okuma yazma oranının çok düşük olduğu Mekke toplumunda iyi eğitim aldığı anlamına gelmektedir.

³⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 100.

³⁵ Bilgi için bkz., İbn Sa'd, III, 219; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 230; İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 770; Zehebî, *Siyer*, I, 25.

³⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 230; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 61; Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Beyrut, 1418/1997, III, 524.

³⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 230; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 530.

³⁸ Bardakoğlu vd., 425.

³⁹ Abdülvehhab, 39.

⁴⁰ Halebî, III, 101; Konrapa, 98.

⁴¹ İbn Sa'd, III, 222.

⁴² Mahmud Es'ad, 161; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Beyrut, 1969, 141.

⁴³ A'zamî, Muhammed Mustafa, *Küttübü'n-Nebi* (s.a.v), Riyad, 1981, 74-75.

Talha b. Ubeydullah'ın cömertliğinden akrabaları da ciddi manada yararlanıyordu. Akrabaları olan Teym kabilesinin dul kadınlarını evlendirir, ailelerine hizmetçiler verir ve onların borçlarını öderdi.⁴⁴ O, malını insanlar istemeden bol bol dağıtırdı.⁴⁵ “Kendisinden bir şey istenmediği halde ondan daha fazla malını vereni görmedim.” sözü onun için söylenmiştir.⁴⁶ Talha b. Ubeydullah cömert olduğu kadar misafiri de çok seven bir tabiata sahipti.⁴⁷ Medine dışından gelen insanlar genellikle onun evine misafir olurlardı.⁴⁸

II. ZÜBEYR B. AVVAM

A. HAYATI

1. Nesebi, Doğumu, Yetiştirilmesi ve Ailesi

Zübeyr b. Avvam'ın nesep silsilesi şu şekildedir; Avvam b. Huveylid b. Esed b. Abdu'l-Uzza b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Kureyş b. Esed'dir.⁴⁹ Zübeyr b. Avvam'ın künyesi, “eş Ca'ûnnas”, yani “insanların cesuru” şeklindedir.⁵⁰

Hiz. Peygamber, Zübeyr b. Avvam'ın halasının kocası, Zübeyr b. Avvam da Hiz. Peygamber'in halasının oğludur.⁵¹ Zübeyr b. Avvam'ın nesebi, Hiz. Peygamber'in

⁴⁴ Şelebî, 26; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, 1389/1969, III, 331.

⁴⁵ Said Havva, *el Esas; fi's-Süne*, çev., M. Ahmet Varol vd., trz., VI, 108.

⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, III, 74; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 532.

⁴⁷ Muinüddin Ahmed Nedvi-Said Sahib Ansari, *Asr-ı Saadet*, çev., Ali Genceli, haz., Eşref Edip, İstanbul, 1985, I, 394.

⁴⁸ Bardakoğlu, vd., 425.

⁴⁹ İbnü'l-Kelbi, *Cemheretü'n-Neseb*, thk., Naci Hasan, Beyrut, 1986, 69; İbn Hişam, *es-Siretü'n Nebeviyye*, thk., Muhammed Ali Gatba vd., Beyrut, 1992, II, 234; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 219; İbn Kânî, IV, 1643; İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr min Menâkıbi'l-Ahyâr*, I, 1153; a. mlf., *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 249; en-Nüveyrî, XX, 89; İbn Hacer, *İsâbe* III, 5; Habib, Cemil İbrahim, *Siretü Zübeyr b. Avvam ve Mevâğifihî min Meâriki't-Tahrir ve'l-Fütûhat el-Arabiyyetü'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1985, 9; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab : el-Kadime ve'l-Hadise*, Beyrut, 1982, II467.

⁵⁰ İbn Kânî, II, 100.

⁵¹ İbn Kânî, II, 100; İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr min Menâkıbi'l-Ahyâr*, thk., Memun Sagirci, vd., 2003/1424, I, 153; A'zamî, 62; Tahun, Ahmed b. Muhammed, “ez-Zübeyr b. Avvam”, *el-Münhel*, Mekke, 1984, 32.

nesebi ile Kusay b. Kılâb'da,⁵² anne yönünden ise Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'de birleşir.⁵³ Zübeyr'in annesi, Safiyye bint. Abdülmuttalib b. Hâşim'dir.⁵⁴ İslâm'ı ilk kabul edenlerdendir. Safiyye bint. Abdülmuttalib iki kez evlenmiş, ilk evliliği Haris b. Harb b. Ümeyye ile olmuş, daha sonra da Avvam b. Huveylid ile evlenmiştir.⁵⁵ Zübeyr b. Avvam'ın terbiyesi ile bizzat annesi ilgilenmiş,⁵⁶ onun eğitiminde ve yetişmesinde çok titiz davranmış, dahası şiddet uygulamıştır.⁵⁷ Bu baskıya ve şiddete karşı çıkanlar olmuş, fakat annesi, Zübeyr'in kuvvetli ve dayanıklı bir erkek olarak yetişmesini istediği için bu yolu tercih ettiğini belirtmiştir.⁵⁸ Babası ise, Hz. Peygamber'in ilk eşi olan, Hz. Hatice'nin kardeşi Avvam b. Huveylid'dir.⁵⁹

Zübeyr b. Avvam'ın babası hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte, küçük yaşta babasını kaybettiği ifade edilmektedir.⁶⁰ Zübeyr b. Avvam daha çok Haşimoğulları'nın içinde hayatına devam etmiş ve onunla amcası Nevfel b. Huveylid ilgilenmiştir. Nevfel b. Huveylid, babasının yokluğunda onu ve kardeşlerini himaye etmiştir.⁶¹ İleride de bahsedeceğimiz üzere Zübeyr b. Avvam'a karşı ilk baskı

⁵² İbn Sa'd, III, 100; et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarih 'ul-Ümem ve 'l-Mulûk*, Beyrut, I, 505; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 243; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 545; Habib, 9; İrfan Aycan, *Hicrî İlk Üç Asırda Zübeyrî Ailesinin Siyasi Ve İlmi Hayattaki Yeri*, (Basılamamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1984, 10.

⁵³ Ahmet Gül – Ahmet Almaz, *Yıldızların Doğuşu – İlk İslâm Kahramanları*, İstanbul, trz., 148.

⁵⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 219; İbn Kânî, IV, 1643; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 249; en-Nüveyrî, XX, 85.

⁵⁵ Habib, 9.

⁵⁶ Habib, 10.

⁵⁷ Habib, 12; Cemîlî, 17; el-Cüdâvî, 210.

⁵⁸ İbn Sa'd, III, 113; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 545; Ganim, Abdülaziz, "Havari Rasulullah (s.a.v): Zübeyr b. Avvam", *el-Ezher Mecelletü Şehriyyetü Camia*, Kahire, 1992, 1039; Tahun, 32; Habib, 12; eş-Şuvey'ir, Muhammed b. Sa'd, "Min Alami Medresetü'n-Nübüvve: Zübeyr b. Avvam", *el-Müctemi*, Kuveyt, 1976, 21; el-Cüdâvî, 210-211.

⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 219; Habib, 14; eş-Şuvey'ir, Zübeyr b. Avvam, 21; Kutluay, II, 99.

⁶⁰ Hasan, Hasan İbrahim, "Avamu'l-İslâm: ez-Zübeyr b. Avvam", *Livau'l-İslâm*, Kahire, 1949, 44; el-Cüdâvî, 210.

⁶¹ Habib, 10; H. İbrahim, "Avamul İslâm: ez-Zübeyr b. Avvam", 44.

ve şiddet de amcası Nevfel b. Huveylid'den gelmiştir.⁶² Nevfel b. Huveylid, Hz. Ali tarafından Bedir Savaşında öldürülmüştür.⁶³

Zübeyr b. Avvam'ın doğumu hakkındaki bilgiler çeşitli olmakla birlikte Talha b. Ubeydullah bahsinde söylediğimiz gibi Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Sa'd'ın aynı yılda doğdukları bilgisi vardır. Bu yüzden onlara aynı yılın çocukları denilir.⁶⁴ Zübeyr b. Avvam'ın, fil vakasından 25 yıl sonra, bi'setten 15, hicretten 28 yıl, ya da 18 yıl⁶⁵ önce Mekke'de doğduğu rivayeti de vardır.⁶⁶

Zübeyr b. Avvam'ın okuma yazma becerisine sahip insanların çok az olduğu Mekke'de, okur-yazar bir Müslüman olduğundan dolayı Cüheym b. es-Salt ile zekat mallarının tesbiti va yazımı konusunda Hz. Peygamber'in katipliğini yapmıştır.⁶⁷ Bu durum Medine de ise vahiy katipliği olarak devam etmiştir.⁶⁸ Sonrasında ise Hendek Savaşında Hz. Peygamber katip olarak Zübeyr b. Avvam'ı tercih etmiştir.⁶⁹

Zübeyr b. Avvam'ın savaşçılık kabiliyeti ve cesaretinden de bahsetmek gerekir. İslâm'ın doğduğu zamanlarda Zübeyr, Hz. Peygamber'in öldürüldüğü haberini alınca kılıcını çekerek sokağa fırlamış ve Hz. Peygamber'in intikamını almaya yemin

⁶² el-Cüdâvî, 227; Beriguş, Muhammed Hasan, "Safuhati Min Hayati ez-Zübeyr b. Avvam (r.a)", *et-Tevîyetü'l-İslâmiyye*, Mekke, 1402 h., XI, 19; Şelebî, 26; Cemîlî, 18; Abdülvehhab, 20-21.

⁶³ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 219; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 10.

⁶⁴ İbn Abdilber, *İstîâb*, II, 511; III, 1094; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, thk., Mahmûd Fâhürî, Beyrut, 1399/1979, I, 335; Zehebî, *Siyer*, I, 44; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 74; Halebî, I, 434; Halid Erboğa, "Zübeyr b. el-Avvam", *ŞİA*, İstanbul, 2000, VIII, 387; Selçuk Coşkun, "Abdülazim ed-Deyb'in Zübeyr b. Avvam'a Yönelik Bazı Tenkitlere Cevabı", *Dini Araştırmalar*, Ankara, 2000, III/VII, 137.

⁶⁵ A'zamî, 62.

⁶⁶ Habib, 9; Gül – Almaz, 147.

⁶⁷ A'zamî, 63-64; Mahmud Es'ad, 161; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Beyrut, 1969, 141; Mahmut Şakir, *Peygamberimizin Hayatı*, çev., Ferit Aydın, İstanbul, 2002, 462.

⁶⁸ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nuzulü ve Kıraati*, İstanbul, 1981, 162.

⁶⁹ Habib, 63.

etmişti.⁷⁰ Bu çekilen kılıç, İslâm uğruna çekilen ilk kılıç olmakla birlikte,⁷¹ bu davranışı sonucu Hz. Peygamber hem onun için hem de kılıcı için dua etmiştir.⁷²

Bunun dışında, Habeşistan'a hicretlerinde, orada kaldığı süre içerisinde Necâşî'nin ordusunda, bu ordunun Müslümanlarla bağlantısı konusunda görev almış ve yine bu ordunun katıldığı savaşlarda aktif görevler üstlenmiştir.⁷³ Gösterdiği üstün hizmetlerin karşılığında Necâşî'nin, Zübeyr b. Avvam'a kıymetli bir mızrak hediye ettiği de ifade edilmektedir. Zübeyr b. Avvam'ın da Medine'ye döndükten sonra bu mızrağı Hz. Peygamber'e verdiği, Hz. Peygamberin de söz konusu mızrağı özel merasimlerde kullandığı nakledilir.⁷⁴ Müslümanların Habeşistan'da içine girdikleri mücadeleler hakkında az bilgi olmasına rağmen Zübeyr b. Avvam ile ilgili bu bilginin nakledilmesi onun oradaki konumunun önemini anlatmaya yeterlidir.

Zübeyr b. Avvam da Talha b. Ubeydullah ve diğer birçok sahâbî gibi birden fazla evlilik yapmış ve çok sayıda çocuğu olmuştur. Eşlerinden biri Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ bnt. Ebî Bekir'dir.⁷⁵ Zübeyr b. Avvam, Esmâ bnt. Ebî Bekir ile hicretten kısa bir zaman önce evlenmiştir.⁷⁶ Ancak hicretten uzun bir süre sonra boşanmış, bir daha evlenmeyerek kalan ömrünü oğlu Abdullah'ın yanında geçirmiştir.⁷⁷ Zübeyr b. Avvam'ın farklı eşlerinden olmak üzere onu erkek, dokuzu kız olmak üzere on dokuz çocuğu vardı. Bu çocukların çoğunluğu ilk eşi olan Esmâ bnt. Ebû Bekir'den dünyaya gelmiştir.⁷⁸

⁷⁰ Berigüş, 19; es-Sabbağ, 94.

⁷¹ Habib, 26.

⁷² Habib, 26-27-28.

⁷³ Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmet b. Yahya b. Cabir, *Ensâb'ül-Eşraf*, thk., Süheyl b. Zekkar-Riyad Ziriklî, Beyrut, 1996, I, 252; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 13.

⁷⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev., Salih Tuğ, Ankara, 2003, I, 301; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 13.

⁷⁵ *el-Mevsuatü'l-Arabiyye*, Müdiri'l-am Mes'ud Bubu, Dımaşk, Hey'etü'l-Mevsuati'l-Arabiyye, 2004, X, 256.

⁷⁶ İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 85.

⁷⁷ İbn Sa'd, VIII, 251; Ali Yardım, "Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddık", *DİA*, XI, 403.

⁷⁸ Çocuklar ve anneleri hakkında bilgi için bkz., İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 220-222; Belâzürî, III, 63; Habib, 150.

Zübeyr b. Avvam'ın meşhur olan künyesi “Ebû Abdullah”tır.⁷⁹ Kendisi ilk oğlunun ismi ile künyelenmiştir. Künyelerinden bir diğeri ise annesinin onu çağırdığı künyedir ki, bu da “Ebû't-Tahir”dir.⁸⁰ Bu künye Zübeyr b. Avvam'ın annesi Safiyye'nin kardeşi Zübeyr b. Abdulmuttalib'in de künyesidir.⁸¹

Zübeyr b. Avvam Hz. Peygamber'in en sevdiği sahâbilerinin başında geliyordu. Hz. Peygamber ondan Havarim⁸² diye bahsederek: “Her peygamberin bir havarisi (yakın ve samimi dostu) vardır. Benim havarim de halamın oğlu Zübeyr'dir” demiştir.⁸³

B. ŞAHİİYETİ

1. Fiziki Yapısı, Kişiliği ve Genel Özellikleri

Zübeyr b. Avvam'ın fiziksel özelliklerinden anladığımız kadarıyla o, nev-i şahsına münhasır bir yapıya sahip görünmektedir.⁸⁴ Öyle ki, vücudu her ayrıntısı ile orantılı bir yapıya sahipti.⁸⁵ Ayrıca karısı Esmâ bnt. Ebî Bekir'in söylediğine göre kıskanç bir erkekti.⁸⁶

Zübeyr b. Avvam ipek elbise giymeyi severdi.⁸⁷ Hz. Peygamber bu duruma ses çıkartmaz, ona mani olmazdı.⁸⁸ Bunun yanında zengin olduğu halde yaşantısı sade ve

⁷⁹ Gül – Almaz, 148; Coşkun, 137.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 250; Ganim, 1038; H. İbrahim, “Avamu'l-İslâm: ez-Zübeyr b. Avvam”, 44; Coşkun, 137.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 250; Gül – Almaz, 148.

⁸² Ganim, 1040; es-Sabbağ, 92-93; eş-Şuvey'ir, Zübeyr b. Avvam, 21: Aksu, “Asr-ı Saadet Ve Emeviler Döneminde Lakap Takma Ve Halifelerin Lakapları”, 231.

⁸³ İbnü'l-Kelbî, 69; Ahmed b. Hanbel, 734-737; Hallal, 468; Ahmet Tekin, *Peygamberimizin Yol Arkadaşları*, İstanbul, 2006, II, 2138; Beriguş, 20; Şeyh, 294; Tahan, 33.

⁸⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 220; Kutluay, II, 99; Habib, 149-150; Tekin, II, 2138.

⁸⁵ Habib, 149.

⁸⁶ Kandehlevi, III, 351; Tekin, II, 2138.

⁸⁷ Habib, 73.

⁸⁸ Habib, 73; Tekin, II, 2138.

mütevaziydi.⁸⁹ Aynı zamanda son derece takva sahibi, merhametli, Hak'tan ve haklıdan ve eşitlikten⁹⁰ yana, nazik huylu ve ince ruhlu bir yapıya sahipti.⁹¹

Zübeyr b. Avvam'ın mal varlığından kısaca bahsedecek olursak şunları söyleyebiliriz: Medine'ye hicretinden sonra bir müddet maddi sıkıntı çekmiştir. Hz. Peygamber'in kendisine Benî Nâdir Yahudilerinden kalan mallardan verdiği, içinde hurma bahçesi olan bir arazi⁹², -ki bu daha sonra “ Ikta arazisi” olarak hukuk kurallarından biri olmuştur-⁹³ ile birer tane atı ve devesinden başka bir mal varlığına sahip değildi. Sahâbiler hakkında yazılan yazılar ve araştırmalarda en çok, Zübeyr b. Avvam'ın mal varlığı konusunda tartışma yaşanmıştır. Ancak Zübeyr b. Avvam'ın mal varlığının kaynağı şüphe götürmeyecek derecede belliydi.⁹⁴

Zübeyr b. Avvam sahabe arasında can ve mal emniyeti açısından son derece güvenilir bir kişiydi. İnsanlar seyahate çıkarken veya vefat etmeden önce arkalarında bıraktıkları kişileri ona emanet ederlerdi.⁹⁵ Bu özelliğinden dolayı Hz. Ömer “dinin bir rüknü” ifadesiyle kendisini övmüştür.⁹⁶ Yaşadığı toplumun sayılı zenginlerden olan Zübeyr'in cmertliğinden fakirler ciddi manada faydalanırlardı. Kendisi birçok fakir sahâbînin geçimini üstlenmişti.⁹⁷ Borç isteyen insanlara borç verir, İslâm ordusunun cihada giderken ihtiyaçlarını temin hususunda azami gayret sarf ederdi.⁹⁸

⁸⁹ Kutluay, II, 118.

⁹⁰ Nedvi – Ansari, I, 381.

⁹¹ Kutluay, II, 119.

⁹² Habib, 68; Kutluay, II, 111.

⁹³ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 83.

⁹⁴ ed-Dib, 206.

⁹⁵ İbn Sa'd, III, 383; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 546; ed-Dib, 210.

⁹⁶ Tahun, 33; Kutluay, II, 119; H. İbrahim, “Avamul-İslâm: ez-Zübeyr b. Avvam”, 48; eş-Şuvey'ir, Zübeyr b. Avvam, 21.

⁹⁷ Kutluay, II, 119.

⁹⁸ Kutluay, II, 119.

BİRİNCİ BÖLÜM

**HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TALHA
B. UBEYDULLAH VE ZÜBEYR B.
AVVAM**

Bu bölümde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın, Hz. Peygamber hayatta iken durumları ve yaşantıları hakkında bilgiler vereceğiz.

Mekke döneminde Hz. Peygamber'e iman etmiş olmanın önemi ve değeri şüphesiz tartışılmaz. Aşere-i Mübeşşere'den olan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam da Mekke döneminde Müslüman olmuş, Hz. Peygamber'in gözbebeği sahâbilerdi.

Kaynaklarımızda “el-aşeretü'l-mübeşşere”, “el-mübeşşerûn bi'l-cenne”, “el-aşeretü'l-meşhûdû lehüm bi'l-cenne” gibi ifadelerle anılan on sahâbîden bahsedilir. Bunlar; Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas, Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Said b. Zeyd'dir.⁹⁹

Bu on sahâbînin ortak bazı özellikleri vardır. Bunları sıralayacak olursak;¹⁰⁰

1. Aşere-i Mübeşşere'nin ilk ve en önemli ortak özelliği, hepsinin ilk Müslümanlardan olmalarıdır. Bunların İslâm'a büyük yardımları dokunmuştur.

2. Bu on sahâbînin hepsi Kureyş Kabilesine mensup olup, soyları Hz. Peygamber'in soyu ile birleşmektedir.

3. Bedir Savaşı'na ve Bey'atürrıdvan'a katılmışlardır. Allah'ı ve Resûlü'nü çok sevdiklerini Hz. Peygamber kendisi açıklamıştır. Allah yolunda, herkesin durup düşündüğü, şüpheyi düştüğü bir konuda, yani yakınlarına karşı savaşma konusunda hiç tereddüt etmemişlerdir. Bu vasıflar göz önüne alındığında bu sahâbîlerin Hz. Peygamber'in gözündeki değerini anlamak hiç de zor olmayacaktır.

I. MÜSLÜMAN OLMALARI

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam çok erken bir dönemde İslâm'ı kabul edenlerdendir. İkisinin de hayat hikâyeleri birbirine çok benzemektedir, hatta neredeyse aynı denebilir. İslâm'a girişleri aynı zaman ve aynı aracı ile ve bu, ikisi arasındaki benzerliğin belki de başlangıcıdır. İleride bahsedeceğimiz gibi, daha sonraki hayatlarında başlarına gelenler birbiriyle çok benzeşmektedir. Ama öncelikle İslâm'la tanışmalarından bahsetmek gerekir.

⁹⁹ Abdullah Aydın – İsmail L. Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 547.

¹⁰⁰ Abdullah Aydın – İsmail L. Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *DİA*, III, 547.

A. Talha b. Ubeydullah'ın İslâm'a Girmesi

Kaynakların çoğunluğunda Talha b. Ubeydullah'ın Hz. Ebû Bekir'in aracılığıyla İslâm dinini kabul ettiği görüşü hâkimdir. Bilindiği üzere Hz. Ebû Bekir ilk Müslümanlardandır ve İslâm'ın ilk dönemlerinde kendisine yakın olan ve güvendiği insanlara İslâm'ı tebliğ etmiştir.¹⁰¹ Talha b. Ubeydullah'ın İslâm'a girişi de yine böyle bir ortamda Hz. Ebû Bekir'in İslâm'ı kendisine tebliğ edip, onun da bu davete icabet etmesiyle gerçekleşmiştir.¹⁰²

Talha b. Ubeydullah ile birlikte Osman b. Affan, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkâs da Müslüman olmuşlar ve Hz. Ebû Bekir, kendi vasıtasıyla İslâm'a giren yeni Müslümanları Hz. Peygamber'in huzuruna çıkartmıştır.¹⁰³

Onun İslâm'a girdiğinde on küsur yaşında olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Ancak bu ifade, Talha b. Ubeydullah'ın aşağıda aktaracağımız İslâm'a giriş hikayesi göz önüne alındığında pek mantıklı gözükmemektedir. Bununla birlikte Talha b. Ubeydullah, mensup olduğu Teym kabilesinden de İslâm'ı ilk kabul edenlerden biri olduğu bilinmektedir.¹⁰⁵

Talha b. Ubeydullah'ın, bahsettiğimiz, İslâm'a giriş rivayetini tamamlayan bir rivayet de şöyledir: Rivayete göre, “Talha b. Ubeydullah, Busra panayırında bulunduğu bir sırada, oradaki bir manastırın rahibi: “Sorun bakalım, bu panayırda bulunanlar arasında, Ehl-i Harem'den bir kimse var mı?” diye seslenir. Talha da: “Evet var! Ben Mekke halkındam” diye cevap verir. Bunun üzerine rahip: “Ahmed isimli biri ortaya çıktı mı?” diye sorar. Talha: “Ahmed de kim?” der. Rahip: “O, Abdullah b. Abdulmuttalib'in oğludur. Bu ay O'nun ortaya çıkacağı aydır. O, peygamberlerin sonuncusudur. Haremden çıkarılacak; hurmalık, taşlık ve çorak bir yere hicret edecektir.

¹⁰¹ İbn İshak, *es-Siyer Ve'l-Meğâzî*, thk., Muhammed Hamidullah, Konya, 1981, II, 121; Busti, *Sikat*, I, 53; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 171; Ahmet Ağrakça, *Hz. Ebû Bekir Devri İslâm Tarihi*, İstanbul, 1998, 362.

¹⁰² İbn İshak, *Siyer*, II, 121; Busti, *Sikat*, I, 52-53; İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 966; en-Nüveyrî, XX, 85; Zehebî, *Siyer*, I, 45; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 171.

¹⁰³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 86.

¹⁰⁴ Algül – Çetin, II, 499.

¹⁰⁵ Watt, 96; es-Sabbağ, 87; Şelebî, 27.

Sakin O'nu kaçırmaz" der. Rahibin söyledikleriyle heyecanlanan Talha b. Ubeydullah oradan hızla ayrılarak Mekke'ye döner. Döndüğünde karşılaştığı kimselere yakında herhangi bir olayın meydana gelip gelmediğini sorar. Sorduğu kimselerden, Abdullah'ın oğlu Muhammedü'l-Emîn'in peygamberliğini ilan etmiş olduğunu ve Ebû Bekir'in de ona tabi olduğunu öğrenir. Bu bilgiyi aldıktan hemen sonra Ebû Bekir'in yanına vararak rahibin anlattıklarını ona da anlatır. Sonunda ikisi birlikte Hz. Peygamber'in yanına giderler. Talha da orada Hz. Peygamber'in kendisine anlattıklarını tasdik ederek Müslüman olur.¹⁰⁶ Hz. Talha, başından geçenleri ve rahiple yaptığı diyalogu bir kez de Hz. Peygamber'e anlatmış ve Hz. Peygamber buna çok sevinmiştir."¹⁰⁷ Böyle bir seferin olduğunu ve bu sefer sırasında bu türlü bir konuşmanın varlığını kabul edecek olursak, Talha b. Ubeydullah'ın Müslüman olduğu yaş hususunda bir şüphe oluşabilir. Onlu yaşlar olarak ifade edilen rivayeti, bu yaş döneminin sonu olarak değerlendirirsek bu rivayet bir mana kazanabilir. Aksi halde çocuk denecek yaşta bir kişinin Mekke'den çok uzakta bir yerde böyle bir olayı yaşaması mümkün görünmemektedir.

Hz. Peygamber ve ona inanan ilk Müslümanların ortak kaderi olan işkence ve eziyetlerden Talha b. Ubeydullah da nasibini almış, bununla birlikte İslâm'a ilk giren sahâbilerin yaptığı gibi tüm müdahalelere rağmen dininden dönmemiştir.

İslâm'ın azılı düşmanlarından Nevfel b. Huveylid, Talha b. Ubeydullah'ın Müslüman olduğunu duyunca, Hz. Ebû Bekir'le onu bir iple birbirlerine sıkıca bağlamış, uzun süre iplerini çözmemiştir. Talha b. Ubeydullah'ın mensup olduğu Teymoğulları ise bu duruma seyirci kalmışlardır.¹⁰⁸ Bu durum Talha b. Ubeydullah'ın, İslâm'ı en az Hz. Ebû Bekir kadar özümlediğinin bir ifadesidir. Bahsi geçen işkenceye birlikte maruz kaldıkları için Hz. Ebû Bekir ve Talha b. Ubeydullah'a "Karineyn" lakabı verilmiştir.¹⁰⁹ Kelime olarak bu lakap her ne kadar "yapışık", "bitişik", "birleştirilmiş",

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr min Menakibi'l-Ahyar*, I, 142-143; es-Sabbağ, 86; Şelebî, 26; Cemîlî, 16-17; el-Cüdâvî, 225-226-227; Abdülvehhab, 37-38.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, III, 215; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 530, 531; Halebî, I, 301; Kandehlevî, I, 367-368.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, III, 215; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1386/1966, VII, 246; Zirîklî, III, 331; Şelebî, 26; el-Cüdâvî, 227.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, III, 215; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 229; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 250; Şelebî, 26.

“ayrılmaz ikili”¹¹⁰ gibi anlamlara gelse de bu, onların birlikte işkence gördüklerini ifade ederken aslında İslâm’a gönülden bağlanmış bulunan bu iki mümtaz insanın, inandıkları dava uğruna birlikte ve omuz omuza verdikleri mücadelenin ölümsüzleşmesi ve örnek teşkil etmesi olarak daha güzel açıklanabilir. Bu özelliklerinden dolayı Hz. Peygamber onlara hitaben “Merhabâ ey Karineyn!” diye hitap etmiştir.¹¹¹

B. Zübeyr b. Avvam’ın İslâm’a Girmesi

Zübeyr b. Avvam da tıpkı Talha b. Ubeydullah gibi Hz. Ebû Bekir’in telkini ve tebliğiyle İslâm dinini kabul etmiştir.¹¹² Onun dördüncü ya da beşinci¹¹³ Müslüman olduğu söylenir.¹¹⁴

Zübeyr b. Avvam’ın da Müslüman olduğu yaş hususunda rivayetler muhtelifir. Bu iki sahâbînin de doğum tarihleri hakkında kesin bilgiler olmadığı için genel olarak vefat ettikleri yaşlardan yola çıkılarak Müslüman oldukları yaşları hesaplanmaya çalışılmaktadır. Bu durumda da her ikisinin de vefat ettiği yaş olarak, tarihi kaynaklardaki rivayet farklılıkları durumu zorlaştırsa da nihayetinde Zübeyr b. Avvam’ın da Talha b. Ubeydullah ile aynı yaşlarda Müslüman olduğu sonucuna varılabilir.¹¹⁵

Bunun dışında bir olay da vardır ki bu olay, tarihçilerin çoğunluğunun kabul ettiği; İslâm dini uğruna kınından kılıcın ilk çıkmasının Zübeyr b. Avvam’ın eliyle olduğudur.¹¹⁶ Şöyle ki; İslâm dininin geldiği ilk zamanlarda Müslüman olan kişiler, “Dâru’l-Erkam” denilen yerde saklanmış samimi bir grup azınlıktı.

Mekke’de durum böyle iken bir gün öğle vaktinde Hz. Peygamber’in öldürüldüğü haberi yayıldı. Zübeyr b. Avvam haberi duyar duymaz yerinden fırlayarak

¹¹⁰ Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, 702.

¹¹¹ Abdülvehhab, 38.

¹¹² A’zamî, 62; en-Nedvi, *es-Sîretü’n Nebeviyye*, çev., Osman Keskiöglü, İstanbul, 1981, 98; Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir*, 362; *el-Mevsuatü’l-Arabîyye*, X, 256; Habib, 16; Ahmet Cevdet Paşa, I, 71; el-Cüdâvî, Abdülmen’am, *Ricalü min Mekke*, Kahire, 1984, 213; el-Hatîb, 168.

¹¹³ H. İbrahim, “Avamul İslâm: ez-Zübeyr b. Avvam”, 44; el-Hatîb, 168; ed-Dib, 219.

¹¹⁴ Habib, 16.

¹¹⁵ Abdülvehhab, 17.

¹¹⁶ A’zamî, 62; H. İbrahim, “Avamul İslâm: ez-Zübeyr b. Avvam”, 45; Kandehlevî, II, 14.

kılıcını alıp dışarı çıktı. Bir yandan karşılaştığı kimselerden haberin doğruluğunu araştırırken diğer bir yandan da Hz. Peygamber'in evine doğru koşuyordu. Kendi evine göre şehrin biraz daha yukarısında olan Hz. Peygamberin evine doğru hızla koşarken Hz. Peygamber ile karşılaştı. Hz. Peygamber ona telaşının nedenini sordu. O da Hz. Peygamber'i karşısında görmenin hem mutluluğu hem de şaşkınlığıyla duyduğu haberi anlattı.

Bu durum karşısında çok mutlu olan Hz. Peygamber, haber doğru olsaydı ona ne yapacağını sordu. Zübeyr b. Avvam da Hz. Peygamber'e, bu haberin doğru olması durumunda sokağa çıkıp karşılaştığı her Mekkeliyi kılıçtan geçireceğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Zübeyr b. Avvam'ın kendi için, nesli için ve kılıcının her türlü zor durumda galibiyeti için dua etmiştir.¹¹⁷

II. HİCRETLERİ

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, İslâm'ı ilk kabul edenlerdendir. Zamanın Mekke'sindeki siyasi ve toplumsal durum göz önüne alındığında, alışlagelmiş olan inançlardan vazgeçip yeni bir dine girmek birçok risk ve bir o kadar da fedakârlığı da beraberinde getirmekteydi.

İslâm dini, sosyal ve insani eşitlikleri getiren bir din olması sebebiyle Mekke'nin ileri gelenleri bunu, kendi durumlarını zedelemenin daha ötesinde bitireceğinin farkındaydı. Bunun acilen önlenmesi ve kendileri açısından tehlikeli olan bu durumun ortadan kaldırılması gerekiyordu.

Mekkeli putperestler öncelikle, İslâm'a girenlere şiddet ve acımasız işkencelerle işe başladılar. İş öyle bir hal aldı ki Müslümanlar, baskı, şiddet ve eziyetten kurtulmak için sığınacak bir yer, bir çare aramaya başladılar. Böyle bir ortamda Müslümanlara büyük hicretin öncesinde geçici bir çözüm olarak Habeşistan'a hicret izni çıktı. Böylece Müslümanlara bir çıkış kapısı açılmış oldu.

Bu iki sahâbînin hicretleri birbirinden farklı olmuştur. Talha b. Ubeydullah doğrudan Medine'ye, Zübeyr b. Avvam ise önce Habeşistan'a sonrasında Medine'ye hicret etmiştir.

¹¹⁷ Abdülvehhab, 19-20; Hallal, 470-471.

Talha b. Ubeydullah'ın hicreti Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra gerçekleşmiştir. Talha b. Ubeydullah, Hz. Peygamber'in hicreti esnasında ticaret sebebiyle Şam'da bulunmaktaydı.¹¹⁸ Kervanı ile Mekke'ye dönerken yolda Hz. Peygamber ve onun hicret arkadaşı Hz. Ebû Bekir ile karşılaştı. Durumu öğrendikten sonra kervanı ile birlikte Mekke'ye varıp ticari işlerini tamamladı. Daha sonra kendisi de hicret etti¹¹⁹

Hz. Peygamber hicreti müteakiben Medine'deki Müslümanlar arasında bir kardeşlik bağı tesis etmiştir. Talha b. Ubeydullah'ın da hem Mekke'de hem de Medine'de Hz. Peygamber tarafından eşleştirildiği kardeşleri vardı. Mekke döneminde, İslâm'ı kabul ettikten sonra Hz. Peygamber, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı kardeş yapmıştır.¹²⁰ Bu kardeşlikle ilgili olarak Hz. Ali'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın cennette komşu olduklarını söylemiştir.¹²¹ Talha b. Ubeydullah hicret ettikten sonra ise Hz. Peygamber onu Ebû Eyyub el-Ensari¹²², Ka'b b. Malik¹²³, Said b. Zeyd veya Ubeyy b. Ka'b¹²⁴ ile kardeşleştirmiştir.

İslâm'ın yavaş yavaş yayılmaya ve duyulmaya başlaması sonrasında Mekkelilerin baskıları artmış, Müslümanlar da bir çıkar yol arayışına girmişlerdi. Duruma üzülen ve yakın planda bu duruma dair elinden bir şey gelmeyen Hz. Peygamber, Habeşistan'ı ve hükümdarını överek oraya hicrete izin vermişti.

Nübüvvetin beşinci yılında (m. 615) Recep ayında¹²⁵ gerçekleşen Habeşistan'a ilk hicrette dört kadın, on bir erkek olmak üzere toplam on beş kişi hicret etmişti.¹²⁶

¹¹⁸ Heykel, 27; Şelebî, 27; el-Cüdâvî, 229.

¹¹⁹ İbn Sa'd, III, 216; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 27; Şelebî, 27; el-Cüdâvî, 229; Kutluay, II, 82; Eşref Edip, I, 363.

¹²⁰ Busti, *Sikat*, I, 40; Zehebî, *Siyer*, I, 142; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 531; Abdülvehhab, 39.

¹²¹ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 59; Habib, 73-82; es-Sabbağ, 91; Abdülvehhab, 53.

¹²² İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 246; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 531; Abdülvehhab, 40.

¹²³ İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 764; Zehebî, *Siyer*, II, 524-527.

¹²⁴ İbn Sa'd, III, 216.

¹²⁵ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 101.

¹²⁶ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 101; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara, 1999, 267; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 13.

İçlerinde Zübeyr b. Avvam'ın¹²⁷ da bulunduğu bu kabile Habeşistan'a ilk hicreti gerçekleştirmişti. Ancak aylarla ifade edilebilecek kısa bir süre sonra Mekkelilerin İslâm'ı kabul ettiği haberi Habeşistan'a ulaştı. Bunun üzerine sevinen ilk muhacirler Mekke'ye dönmeye başladı.¹²⁸ Zübeyr b. Avvam da geri dönenler arasındaydı ve Mekke'ye Zem'a b. Esed'in himayesinde girebildi.¹²⁹ Ancak haberin yalan veya bir yanlış anlaşılardan ibaretti. Birinci Habeşistan hicretinden bir yıl kadar sonra Habeşistan'a ikinci bir hicret gerçekleşmiştir. Bu grupta da seksen iki erkek ve on sekiz kadın bulunmaktaydı.¹³⁰ Zübeyr b. Avvam da Mekke'ye geri dönmüş olmasına rağmen Habeşistan'a yapılan bu ikinci hicret kafilesinde de yer almıştır.¹³¹

Müslümanlar artık Mekke'den ayrılıp dinlerini daha rahat ve serbestçe yaşayabilecekleri bir yer arayışına girdiler. Çeşitli arayışlar ve vesileler sonucunda peygamberliğin on birinci (620) yılında ilk defa, Hz. Peygamber Medinelilerle buluşmuştu. Bu buluşmadan sonra Medineliler Müslüman olmuştu. Daha sonra Hz. Peygamber'i ve dolayısıyla Müslümanları Medine'ye davet etmişler, Hz. Peygamber de Medinelilerin davetine uyarak bu yeni beldeye hicreti başlatmıştı. Böylece Müslümanlar Medine'ye birer ikişer hicret etmeye başladılar. Zübeyr b. Avvam'ın da Talha b. Ubeydullah gibi, Medine'ye hicretinin Hz. Peygamber'den sonra olduğu konusunda fikir birliği vardır. Zübeyr b. Avvam Suriye seferi sonrasında Mekke'ye giderek işlerini yoluna koymuş ve sonrasında Medine'ye hicretini gerçekleştirmiştir.¹³²

III. GAZVELERDE TALHA VE ZÜBEYR

Talha b. Ubeydullah, sadece Bedir Savaşı'na fiilen katılmamıştır. Bunun dışındaki gazvelerin hepsine iştirak ettiği¹³³ konusunda tarihi kaynaklar ittifak etmiştir. Yapılan savaşlarda önemli görevler üstlenmiş ve Hz. Peygamber'e yakın olmuştur.

¹²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, I, 76; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 13.

¹²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 301; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 103.

¹²⁹ Belâzürî, I, 252.

¹³⁰ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 104.

¹³¹ Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 13.

¹³² İbn Hacer, *es-Sîretü'n Nebeviyye min Fethi'l-Bari*, thk., Muhammed Ahmed, Beyrut, 2001, I, 176.

¹³³ İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 615; G. Levi Della Vida, "Talha b. Ubeydullah", *İA*, İstanbul, 1979, XI, 695; Ziriklî, III, 331.

Yukarıda da bahsedildiği üzere bu savaşlarda maddi ve manevi olarak sorumluluklar üstlenmiş bundan dolayı da Hz. Peygamber'in iltifatlarına mazhar olmuştur.

Zübeyr b. Avvam ise Hz. Peygamber'in bulunduğu tüm savaşlara istisnasız katılmıştır.¹³⁴ Daha öncede bahsettiğimiz gibi Zübeyr b. Avvam cengaver ve cesaretli yapısı, savaşçı ruhu ile yapılan tüm savaşlarda aktif görevler almış, becerisini ve yeteneğini konuşturmuş, karşılığında Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştur.

Talha b. Ubeydullah Bedir Savaşı'na fiilen katılmamıştır.¹³⁵ Kendisi Bedir Savaşı öncesinde Şam tarafında bulunan¹³⁶ Ebû Süfyan ve kervanının araştırılması konusunda Hz. Peygamber tarafından Said b. Zeyd b. Âmir b. Nüfeyl ile beraber görevlendirilmişti.¹³⁷ Havra denen yere vardıklarında kervanın geçtiğini öğrendiler ve süratle Medine'ye döndüler.¹³⁸ Onlar bu görevden geri döndüklerinde ise Bedir Savaşı olmuş ve bitmiş, ordu Medine'ye geri dönmüştü.¹³⁹ Rasûlullah, Ebû Süfyan ve kervanı hakkındaki istihbarat bilgilerini bir başka yerden edinmişti.¹⁴⁰ Talha b. Ubeydullah savaşa fiilen katılmadığı halde Hz. Peygamber ona Bedir ganimetinden hisse vermiştir.¹⁴¹

Zübeyr b. Avvam ise Bedir Savaşına fiilen katılanlardandır. Hz. Peygamber yaklaşmakta olan Kureyş ordusu hakkında daha fazla bilgi edinebilmek için, aralarında Hz. Ali ve Zübeyr b. Avvam'ın da bulunduğu bir grup sahâbîyi Bedir kuyularına

¹³⁴ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 333; Gül – Almaz, 151; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 14.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr min Menakibi'l-Ahyar*, I, 143.

¹³⁶ Şelebî, 27; el-Cüdâvî, 230; Abdülvehhab, 41.

¹³⁷ İbn Sa'd, II, 11-12-216; Bustî, *Sikat*, I, 153; II, 340; İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 615; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut, 1965, II, 137; Zehebî, *Siyer*, I, 136; İbn Kesîr, *Bidâye*, VIII, 57; Fayda, Mustafa, "Bedir Savaşı", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 326; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, sad., Metin Muhsin Bozkurt, yy., 1997, I, 118.

¹³⁸ Ahmet Kurucan-Zühtü Mercan, *Aşere-i Mübeşşere*, İstanbul, 2001, 313.

¹³⁹ Bustî, *Sikat*, I, 184; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 59; Cemîlî, 19; el-Cüdâvî, 230.

¹⁴⁰ Bu kaynak büyük bir ihtimalle Hz. Peygamber'in gene Bedir Savaşı'ndan önce Ebû Süfyan ve kervanının geçişini engellemek için Bedir tarafına doğru yola çıktığında kervan hakkında bilgi toplamaları amacıyla gönderdiği, Besbes b. Amr ve Adiy b. Ebi Zağba'nın istihbarat seriyyesidir. bkz., Serdar Özdemir, *Hz. Peygamberin Seriyyeleri*, İstanbul, 2001, 148; Fayda, "Bedir Savaşı", *DİA*, V, 326.

¹⁴¹ İbn Sad, III, 216-217; Bustî, *Sikat*, I, 184-185; İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 764; Zehebî, *Siyer*, I, 137; a. mlf., *Tarih*, II, 124; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 246; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 530.

göndererek, araştırma ve bilgi toplamakla görevlendirmişti.¹⁴² Hz. Peygamber bu grubun yakaladığı iki kişiden Kureyş ordusu hakkında bilgi almıştır.¹⁴³

Bedir Savaşında Zübeyr b. Avvam ile ilgili olarak; İslâm Ordusunda bulunan birkaç attan birinin Zübeyr b. Avvam'da olduğu¹⁴⁴, bütün vücudu zırhla kaplı olan Ubeyde b. Said b. As'ı öldürdüğü,¹⁴⁵ Ubeyde'nin miğferini yaran kılıcı Hz. Peygamber'in hatıra olarak istediği¹⁴⁶ ve Cebrail ve diğer meleklerin Zübeyr b. Avvam suretinde savaşa iştirak ederek İslâm ordusuna yardım ettiği¹⁴⁷ bilgileri de vardır. Bedir Savaşında Cebrail'in yardımı İslâm dünyasında ve İslâm tarihinde şüphe duyulmadan kabul edilen bir vakıa olmasına karşın bazı batılı araştırmacılara bu durum çok garip gelmiştir.¹⁴⁸

Uhud Savaşı ise Talha b. Ubeydullah açısından kahramanlıklarla doludur. Öyle ki savaş esnasında vücudunu Hz. Peygamber'e siper yapmış¹⁴⁹ onu canı pahasına koruyarak tarihe geçmiştir. Bunun dışında bir de, Hz. Peygamber'in tabiri caizse, köşeye sıkıştığı bir ortamda yanında Talha b. Ubeydullah'tan başka kimse kalmamıştı. Bu esnada Hz. Peygamber'e kılıç darbeleriyle¹⁵⁰ birlikte birçok ok atılmış, atılan bu oklardan birini Talha b. Ubeydullah eliyle yakalamış¹⁵¹ ve bunun sonucunda oku

¹⁴² Habib, 40; Lings, 197; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 14; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2004, 156.

¹⁴³ İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 247; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 156, 157.

¹⁴⁴ İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 176; İbn Sa'd, III, 23; Lings, 194.

¹⁴⁵ İbrahim Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri*, Ankara, 1997, 160-161; Kutluay, II, 106.

¹⁴⁶ *Sahih-i Buhari, Muhatasarı Tecrid-i Sarih*, çev., Abdullah Feyzi Kocaer, Ankara, 2004, II, 576; Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri*, 161.

¹⁴⁷ İbn Sa'd, III, 103; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 6; Ahmed b. Hanbel, 736; Şeyh, 296; Kutluay, 105, 106; Şevkanî, 245; Beriguş, 19; el-Minşavî, Abdülmani, "ez-Zübeyr b. Avvam", *Livaü'l-İslâm*, Kahire, 1961, II, 460-461; es-Sabbağ, 95; Habib, 40; H. İbrahim, "Avamul İslâm: Ez-Zübeyr b. Avvam", 45; eş-Şuvey'ir, Zübeyr b. Avvam, 21; el-Hatîb, 169.

¹⁴⁸ Hz. Peygamber'in hayatına dair farklı bir bakış açısı için bkz., Bodley, R.C.V., *Allahın Resulü Hz. Muhammed*, çev., Hacı Mahmut Hatun, İstanbul, 2006, 177.

¹⁴⁹ İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 765; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 500; Ziriklî, III, 331; eş-Şuvey'ir, Talha b. Ubeydullah, 21.

¹⁵⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, rd., Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1992, I, 463.

¹⁵¹ İbn Sa'd, III, 217.

yakaladığı eli sakat kalmıştır.¹⁵² Hz. Peygamber de kendisini böylesine savunan Talha b. Ubeydullah'ı sözleriyle taltif etmiştir.¹⁵³ Öyle ki, Talha b. Ubeydullah, savaşın en kızıştığı bir zamanda Hz. Peygamber'in yanında Sa'd b. Ebi Vakkas ile kendisinden başka kimsenin kalmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁴ Hz. Ebû Bekir Uhud Savaşı hakkında konuşurken "Bu, tamamıyla Talha'nın günüdür" demiştir.¹⁵⁵

Hz. Peygamber Zübeyr b. Avvam ve Hz. Ebû Bekir'i, müşrik ordusunun geriye doğru kaçması sırasında onları kovalamakla görevlendirmişti. Bu görev, savaş Müslümanların aleyhine dönmeden önce çok işe yaramıştı.¹⁵⁶

Talha b. Ubeydullah ile ilgili Hendek Gazvesine dair önemli bir bilgi olmamakla birlikte bu savaşta Zübeyr b. Avvam ile ilgili aktaracağımız husus, onun, ihanet eden Beni Kureyza¹⁵⁷ Yahudileri hakkında bilgi toplamak üzere Hz. Peygamber'in emriyle bir istihbarat seriyyesi düzenlemesidir.¹⁵⁸

Zübeyr b. Avvam, Mekke'nin fethinde de faal rol almıştır. Bu fetihle ilgili onun hakkında söyleyeceğimiz, Zübeyr b. Avvam'ın, İslâm ordusunun Muhacirlerden oluşan¹⁵⁹ öncü birliğinin bayrağını taşıması ve komuta etmesidir.¹⁶⁰ Hz. Peygamber Mekke'nin fethine karar verdikten sonra gizli bir şekilde Medine'den ayrılmış ve Mekke üzerine yürümüştür. Mekke yakınlarına geldiği zaman da Halid b. Velid'i birliği ile Mekke'nin aşağı tarafından, Zübeyr b. Avvam ve komutasında birliği de yukarı taraftan¹⁶¹ öncü olarak Mekke üzerine göndermiştir.¹⁶² Hz. Peygamber bu iki birlikten

¹⁵² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 100; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 59; en-Nüveyrî, XX, 85; Zehebî, *Siyer*, I, 32; Ahmed b. Hanbel, *Fezailü's-Sahâbe*, thk., Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Mekke, 1983, 745; Hallal, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hanbeli, 311/923, *es-Sünne*, thk., Atıyye Zehrani, 1989, 1 c.'de 3 c., 468.

¹⁵³ İbn Kânî, VII, 2739.

¹⁵⁴ ez-Zebidi, IX, 374; Havva, VI, 108; Abdülvehhab, 43.

¹⁵⁵ *DGBİT*, I, 473.

¹⁵⁶ Halid Muhammed Halid, *Yeryüzü Yıldızları*, çev., Abdülkerim Akbaba, İstanbul, 2007, 297.

¹⁵⁷ Habib, 49.

¹⁵⁸ el-Minşavî, 461; Tahun, 33; Abdülvehhab, 25; Bilgi için bkz., Özdemir, 150.

¹⁵⁹ Tahun, 33.

¹⁶⁰ Ganim, 1040.

¹⁶¹ Habib, 59.

Zübeyr b. Avvam'ın birliğinin girdiği taraf olan Mekke'nin yukarısından şehre giriş yapmıştır.¹⁶³

Talha b. Ubeydullah'ın katıldığı diğer savaşlar; Uhud Savaşı'ndan hemen sonra "Hamrâu'l Esed" Gazvesi (3/625), Beni Nadir üzerine yapılan sefer (4/626), Müreysiye Gazvesi (5/627), Hendek Savaşı (5/627), Beni Kureyza Gazvesi (5/627), Zû Kared Gazvesi (6/628), Hudeybiye görüşmeleri (6/628), Hayber'in Fethi (7/628), Huneyn Savaşı (8/629), Tebük Seferi (9/630)' dir.

Zübeyr b. Avvam'ın katıldığı diğer savaşlar ise şöyledir; Beni Kureyza Gazvesi (5/627), Hudeybiye Görüşmeleri (6/628), Hayber'in Fethi (7/628), Vadi'l-Kur'a seferi, Huneyn Savaşı (8/629), Tebûk Seferi (9/630).

IV. HZ. PEYGAMBER'İN TALHA VE ZÜBEYR HAKKINDAKİ SÖZLERİ VE ÖVGÜLERİ

Hiz. Peygamber, sahâbilerinin hepsini kendisine inandıkları ve yanında oldukları için sevmekle beraber onun yanında bazı sahâbilerin durumları daha başkaydı. Mesela; İslâm'ın ortaya çıktığı ilk dönemlerde ona inanan ve yanında olan sahâbîler buna örnektir. Bunun dışında her sahâbîyi farklı bir yönü ile över ve o sahâbîyi o özelliği ile örnek gösterirdi. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam bunlardan sadece ikisidir. İkisi hakkında Hiz. Peygamber, güzel ve övgü dolu sözler söylemiş, onları onore etmiştir.

Aralarında Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Hiz. Ali'nin de bulunduğu Hiz. Peygamber'in istişare ettiği sahâbilerin içinde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam da bulunmaktaydı.¹⁶⁴ Yine Hiz. Peygamber veda haccında insanlara seslenirken kendilerinden razı olduğu kişilerin içinde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın da isimlerini zikretmiştir.¹⁶⁵ Yine Hiz. Peygamber, cennetle müjdelenen sahâbileri sıralarken, onların hangi peygamberler ile dost olacağını dile getirmiş, Talha b.

¹⁶² Bilgi için bkz., Özdemir, 162; Abdülvehhab, 26.

¹⁶³ Habib, 59.

¹⁶⁴ Habib, 76

¹⁶⁵ Habib, 76

Ubeydullah için “Onun dostu Davud aleyhisselâm’dır” demiş, Zübeyr b. Avvam için ise “Onun dostu İsmail aleyhisselâm’dır” buyurmuştur.¹⁶⁶

Talha b. Ubeydullah tabiri caiz ise Uhud Savaşı’nın kahramanıydı. Hz. Peygamber’in onunla ilgili övgü dolu sözlerinin büyük bir kısmı da Uhud ile alakalıdır. Bunlardan bazıları şöyledir; Uhud Savaşında Hz. Peygamber’in üzerinde iki zırh bulunuyordu. Hz. Peygamber bu şekildeyken bir taşın üzerine çıkmak istemişti. Ancak üzerindeki ağırlık sebebiyle bunu başaramamıştı. Bunun üzerine Talha b. Ubeydullah’ı yere oturttu ve onun üzerine basarak taşın üzerine çıktı. Bu olayın sonunda Hz. Peygamber, “Talha cenneti hak etti (Cennet ona vacip oldu).”¹⁶⁷ buyurmuştur.¹⁶⁸

Sahâbîden bazıları cahil bir bedeviye, Hz. Peygamber’in “ Müminlerden bazıları vardır ki Allah’a verdikleri söze sadık kaldılar, yerine getirdiler, adaklarını ödediler¹⁶⁹” sözünde kastedilenlerin kimler olduğunu Hz. Peygamber’e sormasını istediler. Onlar bu soruyu sormaya cesaret edemiyorlardı. Bedevi bu soruyu Hz. Peygamber’e yönelttiğinde Hz. Peygamber soruyu cevaplamak istemedi. Bedevi tekrar sordu yine cevap alamadı. Bu sırada içeriye üzerindeki yeşil elbiseleriyle Talha b. Ubeydullah girdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber soruyu soran bedeviyi sordu ve ona sorusunun cevabı olarak, “İşte şu (Talha b. Ubeydullah) sözünü tutup adağını ödeyenlerdendir” diye cevap verdi.¹⁷⁰ Hz. Peygamber, Hz. Ali’den gelen bir rivayette “Talha ve Zübeyr benim cennette komşularımdır” demiştir.¹⁷¹ Hz. Peygamber, bir konuşma sonrasında; “Yeryüzünde yürüyen bir şehit görmek isteyen Talha’ya baksın” buyurmuştur.¹⁷²

¹⁶⁶ Habib, 81.

¹⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 228; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 86; en-Nüveyrî, XX, 86; Ahmed b. Hanbel, II, 744; Şevkanî, 234; es-Sehibani, 102; eş-Şuvey’ir, *Talha b. Ubeydullah*, 21; Şelebî, 28; Abdülvehhab, 43.

¹⁶⁸ Said Havva, VI, 106.

¹⁶⁹ Ahzâb, 23.

¹⁷⁰ es-Sehibani, 103.

¹⁷¹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 87; Şevkanî, 243; Tahun, 33; es-Sabbağ, 91; Habib, 73.

¹⁷² İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III, 87; a. mlf., *el-Muhtâr min Menakıbi’l-Ahyar*, I, 144; Şevkanî, 233; en-Nüveyrî, XX, 85; eş-Şuvey’ir, *Talha b. Ubeydullah*, 21; Şelebî, 28; Cemîlî, 20; el-Cüdâvî, 232; Abdülvehhab, 44; Hallal, 469.

Zübeyr b. Avvam’a gelince; onun için de Hz. Peygamber’in övgü dolu sözleri ve iltifatları vardır. Bunlardan bazıları şöyledir; Hz. Peygamber Hendek Savaşı sırasında “Her peygamberin bir havarisi vardır. Benim havarim de Zübeyr’dir.” demiştir.¹⁷³ Hz. Osman bir hastalığa yakalandığı sırada vasiyetini yazmış, bu durum içerisinde sahâbiler ondan bir vekil tayin etmesini istemişlerdi.¹⁷⁴ Hz. Osman onların gönlünden geçen ismin Zübeyr b. Avvam olduğunu öğrenince de “Bildiğim kadarıyla o, hayırlı biridir. Aynı zamanda Rasûlullah (sav)’ın dinde en çok sevdiği kişidir” diye cevap vermişti.¹⁷⁵ Hz. Peygamber bir seferinde Zübeyr b. Avvam’ı çok sevdiğini belirtmek üzere şöyle demiştir: “Zübeyr benim halamın oğludur ve ümmetimin de havarisidir.”¹⁷⁶ Hz. Peygamber Hendek Savaşında memnun olduğu bir olay sonucunda Zübeyr b. Avvam’a “Anam babam sana feda olsun” demiştir.¹⁷⁷

¹⁷³ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, II, 250; İbnü’l-Esîr, *el-Muhtâr min Menakibi’l-Ahyar*, I, 155; Said Havva, VI, 116-121-122; Şevkanî, 239-242-245; A’zamî, 62-63; Nesaî, 115; Abdülvehhab, 26.

¹⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, II, 734.

¹⁷⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, II, 250; Said Havva, VI, 118.

¹⁷⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Muhtâr min Menakibi’l-Ahyar*, I, 155; Şevkanî, 240; Ahmed b. Hanbel, II, 734-735, 737; Said Havva, VI, 122; *el-Mevsuatü’l-Arabiyye*, X, 256; Nesaî, 115; Habib, 73.

¹⁷⁷ Bu cümle Arap toplumunda bir kimseyi onurlandırmak için söylenir. İbnü’l-Esîr, *el-Muhtâr min Menakibi’l-Ahyâr*, I, 155; *el-Mevsuatü’l-Arabiyye*, X, 256; Abdülvehhab, 25; Kocaer, II, 534.

İKİNCİ BÖLÜM

**HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE
TALHA B. UBEYDULLAH VE ZÜBEYR B.
AVVAM**

I. HZ. EBÛ BEKİR'İN HİLAFETİ DÖNEMİNDE TALHA VE ZÜBEYR

Hiz. Peygamber kendisine peygamberlik görevi verilmesinde itibaren vefat ettiği tarihe kadar İslâm toplumuna karşı hem peygamberlik görevini, hem devlet başkanlığını hem de ordu komutanlığı görevlerini yürütmüştür.

Hiz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanların önüne bir takım önemli problemler çıkmıştı. Vahiy, Hiz. Peygamberle birlikte son bulmuştu. Buna kimsenin itirazı yoktu. Ancak Hiz. Peygamber'in, vefatına kadar yürüttüğü kanun koyma ve uygulamanın sonrasında, bu kanun ve uygulamaları değerlendirip bunlar çerçevesinde yeni kanun ve uygulamalar koyma, belki bir nevi yasama görevi ile liderlik görevleri Müslümanların önündeki öncelikli iki problemdi.¹⁷⁸

Tezimizin devamında aktaracağımız üzere, hilafet ve liderlik mevzusunda, konuya giriş amacıyla bu hususun açıklaması olarak şunu söyleyebiliriz: Dört halifeden üçünün eceliyle ölmeyip, çeşitli suikastlerle öldürölmüş olması, Cemel ve Sıffin gibi savaşlarda ashâbın karşı karşıya gelmesi ve birbirlerini öldürmesi, siyasi iktidar ve yönetimde olma arzusunun Müslüman toplumda ne kadar önemsendiğinin ve bu konuyla ne kadar yarıdan ilgilendiğinin bir nevi göstergesi olmuştur.¹⁷⁹ Bu durum dört halife döneminden sonra da etkisini uzunca bir süre göstermiştir.

A. Hiz. Peygamber'in Vefatı Sonrasındaki Ortam

İslâm toplumu Hiz. Peygamber'in vefatıyla birlikte ortaya çıkan yeni durumda, meydana gelecek olaylar ve gelişmeler karşısında aynı fikirde birleşememişler, aynı kanaate sahip olamamışlardı.¹⁸⁰

Hiz. Peygamber'in vefatından hemen sonra, daha cenaze ortadayken Medine halkı olan Ensar'ın başını çektiğı Müslümanlar yeni bir lider, İslâm toplumunu idare edecek bir halifeye ihtiyaç duymaya başladılar ve bunun arayışı içerisine girdiler.¹⁸¹ Bunun nedeni olarak da ortamdan yararlanmak isteyebilecek bedeviler ve kabile reislerinin saldırılarına yeniden

¹⁷⁸ *DGBİT*, II, 13.

¹⁷⁹ Sabri Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları Ve Etkileri", *AÜİFD*, XXXIX, Ankara, 1999, 29.

¹⁸⁰ Ağırakça, *Hiz. Ebû Bekir Devri*, 35.

¹⁸¹ Mahmut Şakir, *Dört Halife*, çev., Ferit Aydın, İstanbul, 1994, 69.

hedef olma durumuydu. Civardaki bedeviler ve kabilelerin bir kısmı güçlü otoriteye karşı koyamıyorlardı. Ancak herhangi bir otorite boşluğunu da affetmezlerdi.¹⁸² Diğer bir açıdan bakıldığında ise İslâm devletinin başkanı Hz. Peygamber vefat etmiş olduğundan yeni bir devlet başkanı seçilmesi de zaruri bir hal almıştı.¹⁸³

Acilen devlet başkanının tespit edilmesi gerektiğini ilk olarak düşünen, Hz. Peygamber'in naaşı defnedilmemişken Medine'de Benî Saîde'ye ait Sakife adlı yerde Evs ve Hazrec'ten oluşan Medineli Müslümanlar olan Ensar olmuş, liderleri konumundaki Sa'd b. Ubade'nin başkanlığında toplanarak konuyu Muhacirden habersiz olarak görüşmeye başlamışlardı.¹⁸⁴

1. Sakife Toplantısı Ve Hz. Ebû Bekir'e Biat

Hz. Peygamber'in vefatı sonrası onun yakın akrabaları ile içlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Üsâme b. Zeyd'in de¹⁸⁵ bulunduğu bir grup seçkin sahâbî Hz. Aişe'nin evinde ve kapısının önünde içeride cenazenin teçhiz ve defin işleriyle uğraşanlara yardım edip destek oluyorlardı.¹⁸⁶ Zübeyr b. Avvam'ın da bu sırada söz konusu grup arasında yer aldığına rastlamaktayız.¹⁸⁷

Ensar, Hz. Peygamber hayatta iken yönetime talip oldukları konusunda doğrudan veya dolaylı olarak bir istekleri olmadığı halde vefat haberinden hemen sonra cenazenin defnini bile beklemeden böyle bir toplantıyı düzenlemişlerdi.¹⁸⁸ Üstelik Hâşimîlere haber verilmeden bir oldu bittiye getirme çabası içine girilmiş ve onların, fikirlerini serbestçe ve rahat olarak açıklamalarına imkan verilmemişti.¹⁸⁹

Büyük çoğunluğunu Hâşimî ve Ümeyye kabilelerinin oluşturduğu Kureyş topluluğunun, tartışmayı göze alamadıkları, hakimiyetlerini tehlikeye sokmak istemedikleri ya

¹⁸² Şakir, *Dört Halife*, 69.

¹⁸³ Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 31.

¹⁸⁴ Hasan, Hasan İbrâhim, *Tarihü'l-İslâm: es-Siyasi ve'd-Dini ve's-Sekafi ve'l-İctimai*, Beyrut, 1991/1411, I, 168.

¹⁸⁵ Cem Zorlu, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, Konya, 2002, 79.

¹⁸⁶ Aydın, *Ebû Ubeyde*, 87.

¹⁸⁷ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 169.

¹⁸⁸ Zorlu, 81.

¹⁸⁹ Hizmetli, *"Raşid Halifeler Dönemi"*, 33.

da haberdar olmadıkları için bu toplantıda çoğunluk konumunda olamadıkları gibi fikirler mevcuttur.¹⁹⁰

Nihayetinde sahâbînin ileri gelenleri defin hazırlıkları ile uğraşırken Ensar tarafından Beni Saide Sakifesi'nde böyle bir toplantının düzenlendiği ve Medinelilerin Sa'd b. Ubâde'ye¹⁹¹ biat etmek üzere oldukları bilgisi Hz. Aişe'nin evine, oradan da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e ulaştı.¹⁹²

Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve yolda giderlerken karşılaştıkları Ebû Ubeyde b. Cerrah, Beni Saide Sakifesi'ne ulaşılar ve onlar da tartışmalara katıldılar.¹⁹³

Burada gerçekleşen toplantı neticesinde Hz. Ebû Bekir'in halife olması kabul edildi.¹⁹⁴ Orada bulunanların biatını (el-beyatü'l-hassa) ertesi gün Medine ahalisinin biatları takip etti. (el-beyatü'l-âmm)

"Halifetu Rasulullah" olarak isimlendirilen Hz. Ebû Bekir 2 yıl 3 ay 8 gün hilafet makamında kaldı, 8 Cemaziyelahir 634'te vefat etti.¹⁹⁵

2. Talha ve Zübeyr'in Hz. Ebû Bekir'e Biat Etmeleri

Beni Saide Sakifesi'neki biatta Müslümanların bir kısmı bulunamamıştı. İçlerinde Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın da bulunduğu bir grup sahâbî Hz. Peygamber'in vefatı sırasında Hz. Fatıma'nın evinde bulunmaktaydılar.¹⁹⁶ Sakife toplantısı anında ise bu kişiler techiz, tekfin ve tedfin ile meşgullerdi. Hz. Fatıma'nın evinde bulunmaları daha önceki günlerde söz konusu olmuştur. Bu kişiler ilk gün biat etmemiş olup daha sonra biat etmiş¹⁹⁷ ancak bu

¹⁹⁰ Hizmetli, "Raşid Halifeler Dönemi", 31.

¹⁹¹ Zorlu, 81-82.

¹⁹² DGBİT, II, 27, 28; Şakir, *Dört Halife*, 72, 73; Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 37-38; Aydınli, *Ebû Ubeyde*, 87; Ramazan Can, *Hz. Peygamber Sonrası Yönetimde Meşruiyet Tartışmaları ve Saltanata Karşı Duranlar*, Konya, 2007; Zorlu, 97-98.

¹⁹³ Aydınli, *Ebû Ubeyde*, 87; DGBİT, II, 27; Şakir, *Dört Halife*, 73; Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 38; H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 168.

¹⁹⁴ Toplantıda adı halifelik için sıkça geçen Ebû Ubeyde b. Cerrah için Osman Aydınli'nin "*Ebû Ubeyde*", İstanbul, 1997, adlı kitabına bakınız.

¹⁹⁵ el-Endülüsî, İbn Hazm, *Halifeler ve Fetihler*, çev., Şaban Öz, Ankara, 2004, 17; İbn Yezid, Muhammed, *Tarihu'l-Hulefa*, thk., Muhammed Muti Hafız, Beyrut, 1986, 22.

¹⁹⁶ İbn Hişam, VI, 77; Zorlu, 169, 200; Madelung, 32; Zorlu, 187; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1106; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 21.

¹⁹⁷ İbn Abdilber, *İstiâb*, III, 973, Zorlu, 175; Can, 75.

biraz gecikmeli olmuştur. Hz. Ali'nin ise Hz. Fatıma'nın vefatından sonra biat ettiği bilgisi vardır.¹⁹⁸ Ancak açıklayacağımız üzere bu bilgi zayıf görünmektedir.

Talha b. Ubeydullah Hz. Ebû Bekir'e biat konusunda kısa süreli bir gecikme yaşamışsa da onun biat etmesi uzun sürmemiştir. Hz. Ebû Bekir'e karşı olduğuna veya onun halifelğine itiraz ettiğine dair bir bilgiye rastlayamadık. Onun biatı geciktirmesinde yukarıda bahsettiğimiz durumun söz konusu olduğunu düşünmekteyiz. Ancak Zübeyr b. Avvam'ın biatı biraz daha zaman almıştır.

Zübeyr b. Avvam ilk halife seçimi konusunda özellikle Hz. Ali ile birlikte hareket etmiştir.¹⁹⁹ Seçim sürecinin ilk anlarında Zübeyr, Hâşimoğulları ile birlikte, içlerinde Selman-ı Fârisî, Ebû Zer el-Ğifârî ve Ammar b. Yâsir'in de bulunduğu bir grup sahâbî ile birlikte Hz. Ali'ye biat edilmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır.²⁰⁰

Zübeyr b. Avvam'ın Hz. Ali'den yana tavır koymasında asabiyyetten söz edilebilir. Çünkü Zübeyr b. Avvam'ın annesinin nesebi dolayısıyla Hâşimoğullarına karışmakta olduğu, dolayısıyla Hz. Ali'yi de bu akrabalık bağı neticesinde halife olarak görmek istediği düşünülebilir.

Bu bağlamda; Hz. Ebû Bekir'e biatın ilk gününde Mescid-i Nebevî'de Hz. Ebû Bekir Müslümanların biatını alırken Hâşimoğullarının mescidi terk ettiği, Zübeyr b. Avvam'da onlarla birlikte hareket ederek onlar gibi mescidden ayrıldığı rivayeti mevcuttur.²⁰¹

Ancak Zübeyr b. Avvam, Hz. Ebû Bekir'e biat etmemiş olsa da namaz vakitlerinde mescide gelmiş ve namazını cemaatle kılmaya devam etmiştir.²⁰²

Hz. Ebû Bekir'in genel biat sırasında gözü hep Hz. Ali ve Zübeyr b. Avvam'ı aramış, onları o esnada mescide göremeyince ikisini de, o esnada bulundukları Hz. Ali'nin evinden mescide çağırtmıştı. Zübeyr b. Avvam'ın Hayatı Ve Şahsiyeti adlı tezinde Mustafa Çiçek'in de ulaştığı sonuç gibi, her ne kadar Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma'nın vefatından sonra biat ettiği bilgisi olsa da bu bilgi kabul edilebilir görünmemektedir.²⁰³ Sonuçta onlar da meseleyi daha fazla uzatmamışlar, mescide gelerek Hz. Ebû Bekir'e biatlerini sunmuşlardır.²⁰⁴

¹⁹⁸ DGBİT, II, 30; Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 49; Can, 71.

¹⁹⁹ Abdülvehhab, 26.

²⁰⁰ Mehmet Ali Kâpar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at Ve Seçim Sistemi*, İstanbul, 1998, 42.

²⁰¹ Zorlu, 186.

²⁰² İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 249.

²⁰³ Mustafa Çiçek, Zübeyr B. el-Avvam'ın Hayatı Ve Şahsiyeti, Koya, 2005, 107.

²⁰⁴ Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 49; Zorlu, 192.

Değişik rivayetlerde Zübeyr b. Avvam'ın biat konusunda çok zorlandığından ve direndiğinden bahsedilir.²⁰⁵ Ancak açıklayacağımız üzere bu husus doğru görünmemektedir. Bununla birlikte Hz. Ebû Bekir'in onu ayıplamasından sonra biat ettiği, daha fazla direnmenin toplumda bölünmelere yol açacağını düşünmesi sonucu biat ettiği,²⁰⁶ kapısına gelenlere kılıç çekmesi sonucu etkisiz hale getirildiği ve sonrasında biat ettiği²⁰⁷ ile bizzat Hz. Ömer'in tehdidi ve baskısı sonucu biat ettiği²⁰⁸ rivayetleri de mevcuttur. Bu rivayetlerde bahsedilen hususlar içinde bulunulan ortam açısından makul görünmemektedir. Toplumun o günkü durumu buna müsait değildir. Bununla birlikte bu tür baskıların yapılmış olduğu varsayılsa dahi bunun Müslümanların birlik ve beraberliğinin sarsılmaması ve Müslümanların dağılmaması için yapılmış olduğu düşünülebilir.

Hz. Ali ve Zübeyr'in biat etme meselesinin gecikmesinin en önemli sebeplerinden biri de halifelik seçiminin aceleye getirilerek ve kendilerine danışılmadan yapılmış olmasıdır.²⁰⁹ Onlar bundan büyük bir üzüntü duymuşlar ve buna içlerlemişlerdir.²¹⁰

Hz. Ali ve Zübeyr, biatları sonrasında konuya açıklık getirerek itirazlarının Hz. Ebû Bekir'in şahsına yönelik değil seçimin şekli ve seyrine dair olduğunu söylemişler ve Hz. Ebû Bekir'i övücü sözler kullanarak konuyu kapatmışlardır.²¹¹ Sonuçta Zübeyr b. Avvam, zaten Hz. Ebû Bekir'e karşı olmadığından biatı kendi rızasıyla ama biraz geç olmuştur.²¹² Hz. Ali ve Zübeyr, *"O zaman biz aslında bizimle meşveret edilmemesine sinirlendik ve alındık. Yoksa, esas itibariyle biz, Ebû Bekir'i bu işe insanların en layığı olarak görüyoruz; zira o mağara arkadaşıdır ve onun tecrübesini zaten biliyoruz."*²¹³ şeklindeki sözleriyle esasen Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine karşı olmadıklarını ve onu meşru halife olarak kabul ettiklerini beyan etmişlerdir.

B. Hz. Ebû Bekir'in Hilafeti Döneminde Yaşantıları Ve Faaliyetleri

Halifelik görevine gelen Hz. Ebû Bekir'in görevi zordu. İslâm toplumunun kaderini belirleyecek bir dönemde iş başına gelmek kolay bir mesele olarak düşünülemezdi. Ortam,

²⁰⁵ Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 52.

²⁰⁶ Zorlu, 194.

²⁰⁷ Zorlu, 195-196.

²⁰⁸ Belâzürî, II, 268-269; Zorlu, 196.

²⁰⁹ İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 250; Ahmet Cevdet Paşa, 354; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 22.

²¹⁰ Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 48.

²¹¹ Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 56.

²¹² Abdülvehhab, 26.

²¹³ Süleyman Genç, "Hz. Ali'nin Halife Seçimlerindeki Tutum Ve Tavrı", *DEÜİFD*, XXVI/2007, 18.

toplumun dağılmasına, ayrılıkların çıkmasına vb. durumlara açık bir ortamdı. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir'in takip edeceği politika İslâm toplumunun geleceği açısından önem arz etmekteydi. Hz. Aişe'nin o gün için dediği gibi "Ebû Bekir'in sırtına binen sorumluluk dağlara yüklenseydi dağlar param parça olurdu"²¹⁴ sözü bunu açıklamaktadır.

Hız. Ebû Bekir'in uğraşması gereken başlıca problemler toplumun birliği ve devletin bekâsı açısından çok önemliydi. Üsâme ordusunun sefere gönderilmesi, mürtedlerle savaşlar gibi konuların çözümünde Hız. Ebû Bekir, sağduyusu, üstün manevi duygusu ve zekası ile bu ve benzer problemlerin üstesinden gelmiş, sahabe ile istişare içerisinde bulunarak, bazı konularda onların da fikirlerini alarak sorunları asgari düzeye indirmiş, toplum hazır olduktan sonra da İslâm'ı yayma ve fetih politikasına geçmiştir.

1. Talha b. Ubeydullah

Talha b. Ubeydullah, Hız. Ebû Bekir döneminde yoğun bir şekilde gündemde olmamıştır.²¹⁵ Bu dönemde çeşitli görevler üstlenmiş olsa da daha ziyade geri planda kalmış ve gelişmeleri takip etmekle yetinmiştir. Bu konuda Hız. Ebû Bekir'in tutumu da önemlidir. Örnek olarak Hız. Ebû Bekir'in kumandan seçiminden söz edilebilir. Zira Hız. Ebû Bekir kumandanlarını seçerken yakınlarını tercih etmemişti. Hız. Peygamber'in seçkin sahâbîlerini daha çok merkezde tutarak karargah çalışmalarında değerlendirmiştir.²¹⁶ İçlerinde Talha ve Zübeyr'in de bulunduğu bu sahâbîleri istişari amaçlı merkezde tutmuş, onları seferlere göndermemiştir.

Hız. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde Talha b. Ubeydullah'ın ismine ilk olarak ridde savaşlarında rastlanmaktadır. Hız. Peygamber'in son günlerinde ortaya çıkan mütenebbî Tuleyha İbn Huveylid el-Esed'in kışkırtmaları sonucu bir takım insanlar Hız. Peygamber dönemi uygulamalarından bazılarını terk etmiş, bunun üzerine Hız. Ebû Bekir zekat vermeyenler ve dinden dönenler ile peygamberlik iddiasında bulunan bu kişinin üzerine ordu göndermiştir.

İlk saldırıdan sağ kurtulan Tuleyha, bu durumu kullanarak yeni taraftarlar toplamış, kendisine katılan kabilelerle birlikte tekrar saldırıya geçmiştir.²¹⁷

Hız. Ebû Bekir, Tuleyha'nın, toparlanan güçleri ve kendilerine yeni katılan kabilelerle birlikte Medine'ye saldırıya geçeceğini haber alınca şehrin dağ yollarını tutup şehri koruyacak

²¹⁴ Ağırakça, *Hız. Ebû Bekir Devri*, 106.

²¹⁵ Bardakoğlu vd., 423.

²¹⁶ Ağırakça, *Hız. Ebû Bekir Devri*, 124.

²¹⁷ Ağırakça, *Hız. Ebû Bekir Devri*, 116, 117.

birlikler hazırladı.²¹⁸ Çünkü bu sırada Üsâme ordusu Medine’de değildi.²¹⁹ Bu yüzden söz konusu birlikleri hazırlattı ve başlarına da tecrübeli sahâbilerden Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve Abdullah b. Mes’ûd gibi sahâbînin ileri gelenlerini yerleştirdi.²²⁰ Böylece İslâm birliklerince saldırı bertaraf edildi ve Müslümanlar bu mücadeleyi kazandı.

Hız. Ebû Bekir’in halifeliğı dönemindeki bir diğery icraatı Kur’ân-ı Kerim’in toplanıp bir kitap haline getirilmesidir. Peygamberlik iddasında bulunan Müseylimetü’l-Kezzâb ile yapılan savaşta birçok hafızın şehit olması Kur’ân’ın korunması konusunu gündeme getirdi. İleriki zamanlarda da bu gibi olası durumların yaşanması riski düşünölüp, Kur’ân hafızlarının azalması ve zamanla Kur’ân hafızlarının yok olacağı endişesi ile Hız. Ömer, Kur’ân-ı Kerim’in cem edilmesi fikrini²²¹ ortaya attı ve bunu Hız. Ebû Bekir’e iletty. Bu fikir olumlu karşılanarak Kur’ân- Kerim’in cem edilmesi işlemine geçildi.²²²

Zeyd b. Sabit başkanlığında toplanan heyette Hız. Ömer, Hız. Osman, Hız. Ali, Talha b. Ubeydullah, Abdullah b. Mes’ûd, Ebû Musa el-Eş’ari gibi sahâbînin önde gelen isimleri bulunmaktaydı.²²³ Bunların hepsi de iyi hafızlardı ve cem edilmesi işlemi devam ederken sahâbînin geri kalanından da yardım ve destek alınarak²²⁴ Kur’ân-ı Kerim’in cem edilmesi işlemi tamamlanmıştır.²²⁵

Özetlemek gerekirse Talha b. Ubeydullah Hız. Ebû Bekir döneminde siyasi olaylardan çok, kendini sosyal, dini ve kısmen askeri alanlarda göstermiştir. Siyasi bağlamda ise aşağıda belirteceğimiz üzere Hız. Ebû Bekir’in Hız. Ömer’i istihlafındaki itiraz ve endişesinin dışında onu görememekteyiz. Bu da bize Talha b. Ubeydullah’ın Hız. Ebû Bekir dönemini sakin ve daha çok geri planda geçirdiğini göstermektedir.

Hız. Ebû Bekir son günlerinde kendisinden sonra halife olacak aday konusunda sahâbînin ileri gelenleriyle istişarede bulunmuştur.²²⁶ Hız. Ebû Bekir’in kafasındaki isim Hız.

²¹⁸ M. Salih Arı, *Hız. Ebû Bekir Ve Ridde Savaşları*, İstanbul, 1996, 104-105.

²¹⁹ Şakir, *Dört Halife*, 98-99.

²²⁰ Ağırakça, *Hız. Ebû Bekir Devri*, 117; Can, 98.

²²¹ Ergün Çapan, *Kuran-ı Kerim’de Sahâbe*, İstanbul, 2004, 377; Hayreddin Karaman, “Asr-ı Saadette İslâm Hukukunun Oluşumu”, *BYASİ*, III, 42.

²²² *DGBİT*, II, 59; Çapan, 380.

²²³ *DGBİT*, II, 60.

²²⁴ Çapan, 382, 384.

²²⁵ *DGBİT*, II, 60.

²²⁶ Ahmet Ağırakça, *Hız. Ömer*, İstanbul, 2004, 26; Şakir, *Dört Halife*, 129-130.

Ömer'di²²⁷ ve halifelik makamına uygun gördüğü kişi de o olmuştur.²²⁸ Bu bağlamda akrabalık ilişkileri ortaya atılsa da Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i halifelik makamı için düşünmesinde aralarındaki akrabalık ilişkisinin etkili olduğu söylenemez. Böyle bir durum olsaydı Hz. Peygamber'den sonra halife olması en olası kişi Hz. Ali olması gerekirdi. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i istihlafında akrabalık değil de başka önemli hususlar etkili olmuştur.²²⁹

Bu konuyu önce Abdurrahman b. Avf ile daha sonra da Osman b. Affan ile görüştü ve kararını vererek Hz. Osman'a vasiyet ve tavsiye niteliğindeki sözlerini yazdırarak²³⁰ Hz. Ömer'i halifelğe tavsiye ettiğini halka duyurdu.²³¹

Hz. Ömer'in sert karakteri açısından onun halifeliği konusunda sahâbe arasında görüş farklılığı vardı. Ancak Hz. Ebû Bekir'in vasiyetinin halka okunmasının ardından herkes bunu kabul etti. Sadece Talha b. Ubeydullah yüksek sesle düşünerek endişelerini dile getirdi. Hz. Ebû Bekir'e Hz. Ömer'in sert mizaçlı karakterini hatırlatarak ona "(eğer dediğim çıkarsa) Allah katında ne diyeceksin" diye sorduğunda Hz. Ebû Bekir, "Senin yarattıklarının üzerine onların en iyisini tayin ettim derim" cevabı üzerine Talha b. Ubeydullah susarak durumu kabul etmiştir.²³² Talha b. Ubeydullah'ın Hz. Ömer hakkındaki bu fikri o halife olduktan sonra da değişmemiştir. Ancak bu durum Hz. Ömer'e biat etmesini engellememiş ve Talha b. Ubeydullah biat konusunda problem çıkarmamıştır.²³³ Hz. Ebû Bekir vefat ettiğinde cenaze namazını Hz. Ömer kıldırıldı²³⁴ ve onu kabrine Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah ve Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman birlikte indirdiler ve Hz. Peygamber'in yanına defnettiler.²³⁵

2. Zübeyr b. Avvam

Zübeyr b. Avvam Hz. Ebû Bekir döneminde Talha b. Ubeydullah'a göre biraz daha aktif görünmektedir. Bu dönemde daha çok askeri alanlarda karşımıza çıkan Zübeyr'in, savaşçı kabiliyeti onun bu hususta tercih edilmesinde etkili olmuştur.

²²⁷ Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 395, 396; Ağırakça, *Hz. Ömer*, 46-47.

²²⁸ Ahmet Cevdet Paşa, II, 406.

²²⁹ Savaş, Rıza, "Râşid Halifeler Arasındaki Akrabalık Bağları", *İSTEM*, VI, Konya, 2005, 133.

²³⁰ Kapar, 49.

²³¹ *DGBİT*, II, 63-64; Kapar, 48.

²³² Taberî, III, 433; *DGBİT*, II, 64.

²³³ Heykel, 27.

²³⁴ Said Havva, V, 369.

²³⁵ İbn Sa'd, III, 208; Busti, *Sikat*, II, 195; İbn Abdilber, *İstiâb*, III, 875, 977; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, I, 267; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 28; Ahmet Cevdet Paşa, II, 407; Şakir, *Dört Halife*, 139.

Zübeyr b. Avvam ilk planda Hz. Ebû Bekir'e biat etmekte kısa süreli bir tereddüt yaşamakla birlikte daha sonra ona biat etmiş, verdiği görevleri yerine getirmiş ve özellikle onun mürtedlerle savaşında ve döneminde gerçekleşen fetih hareketlerinde aktif bir şekilde görev almıştır.²³⁶

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Hz. Ebû Bekir'in Medine'yi dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koruma görevi verdiği seçkin ve deneyimli sahâbilerin arasında Talha b. Ubeydullah ile birlikte Zübeyr b. Avvam da yer almaktaydı.

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere Zübeyr b. Avvam, Hz. Ebû Bekir hilafetinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan ridde olaylarında aktif görev almıştır.²³⁷ Hz. Ebû Bekir'in görevlendirmesi sonucu Hz. Ali ile birlikte irtidat eden Tuleyha ve başta kendi kabilesi Esedoğulları olmak üzere ona katılan diğer kabilelerin üzerine sefere gönderilmiş, Halife, Hz. Ali ve onu "Zü'l Kassa"²³⁸ denilen mevkiye kadar uğurlamıştır. Sonrasında meydana gelen çatışmalarda halife tarafından hazırlanan bu birlikler tehlikeyi ortadan kaldırmayı başarmışlardır.²³⁹

Zübeyr b. Avvam, önce işin arka planında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve diğer birkaç sahâbî ile birlikte fetihlerin planlanmasında bulunmuş²⁴⁰, daha sonra da meydana çıkarak bizzat savaşa katılmıştır.²⁴¹ Fetihlerin planmasında görev alanlar Hz. Ebû Bekir tarafından özellikle seçilenlerden oluşmaktaydı. Bu kişiler dünyevi hırsları olmayan ve sadece Allah için cihadı düşünen kimselerdi.²⁴²

Zübeyr b. Avvam, 13/634 yılında, Şam civarında bulunan Yermük'te, İslâm ordusunun Bizans ordularıyla karşılaştığı savaşa oğlu Abdullah ile birlikte katılmış,²⁴³ yaşı henüz küçük olan Abdullah'ı savaşa götürerek onun savaş tecrübesi kazanmasını istemiştir.²⁴⁴

²³⁶ Ganim, 1040.

²³⁷ Abdülvehhab, 26.

²³⁸ el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut, trz., IV, 416.

²³⁹ Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 116-117.

²⁴⁰ Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 210.

²⁴¹ Abdülvehhab, 26.

²⁴² Ağırakça, *Hz. Ebû Bekir Devri*, 210.

²⁴³ İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 249.

²⁴⁴ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr", *AÜİFD*, XLI, 101-102.

Savaş esnasında sahâbiler Zübeyr b. Avvam’a düşman üzerine saldırıp saldırmayacaklarını sordular ve saldırı olması halinde kendilerinin de onun arkasından geleceklerini söylediler. Zübeyr b. Avvam ise onların arkasından gelmeyeceğini düşünüyordu. Ancak yine de oğlunu bir sahâbîye emanet ederek düşman saflarına daldı. Arkasından kimse gitmedi. Zorlukla geri dönerken, düşmanlar onun atının yularından yakalayarak kılıç darbeleriyle ciddi manada yaraladılar.

Söz konusu savaşta yaralanan Zübeyr b. Avvam’ın yeni yarası, daha önce Bedir’de aldığı yaraya çok yakındı ve bu iki yara vücudunda derin yarıklar oluşturmuştur.²⁴⁵ Nitekim sonraki zamanlarda Zübeyr b. Avvam’ın oğlu Urve, bu yaralardan bahsederken “Babamın vücudundaki yaralara parmağımı sokarak oynardım” demiştir.²⁴⁶

Hz. Ebû Bekir dönemini genel manada sakın geçiren Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, idari, siyasi ve mali alanda görev almamışlar, toplumsal ve sosyal görevlerde isimleri az fakat önemli konularda ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte, askeri organizasyonlarda Talha b. Ubeydullah fazlaca göz önünde olmazken verilen görevleri eksiksiz yerine getirmiş, Zübeyr b. Avvam ise savaşçı kişiliği ve cesareti göz önüne alınarak askeri seferlerde Talha’ya göre daha aktif bir dönem geçirmiştir.

II. HZ. ÖMER’İN HİLAFAFETİ DÖNEMİNDE TALHA VE ZÜBEYR

Bilindiği gibi Hz. Ömer’in halife seçilmesi “İstihlaf” usulüyle olmuştur.²⁴⁷ Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber vefat ettiği zaman Müslümanların Sakife toplantısında düştükleri duruma bir daha düşmelerini istemediği için bu işi sağlığında iken çözüme kavuşturmayı düşünmüştür.²⁴⁸

Hz. Ebû Bekir’in yerine bırakacağı ismin ilk defa gündeme gelmesi, Hz. Ebû Bekir’in hastalığı sırasında, aralarında Hz. Aişe’nin de bulunduğu bir toplulukta, Hz. Aişe’nin babasına insanlarla bir anlaşma yaparak yerine kimin geçeceğini açıkça sormasıyla başlamıştır. Hz. Ebû Bekir’in konuya olumlu yaklaşması üzerine Hz. Aişe’nin, Hz. Ömer’i bu iş için uygun gördüğünü söylemesiyle devam etmiştir. Kısa bir istişarenin sonunda Hz. Ebû Bekir de Hz. Ömer’in bu iş için uygun olduğunu dile getirmiştir.²⁴⁹

²⁴⁵ Said Havva, VI, 118-119; Halid, 297.

²⁴⁶ Said Havva, VI, 118.

²⁴⁷ *Kapar*, 59; *DGBİT*, II, 19.

²⁴⁸ *Kapar*, 48.

²⁴⁹ Demirel, Harun Reşit, “Hz. Aişe Ve Siyaset (Hadis-Haber ve Tarihi Bilgiler Işığında)”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, Van, 2000, 129.

H. Ebû Bekir'in hilafet için aklındaki ismin H. Ömer olduğunu yukarıda söylemiştik. Bu fikrini sağlığında iken başta Abdurrahman b. Avf ve H. Osman olmak üzere²⁵⁰ sahâbî ile istişare etmiş ve çoğunluğun onayını aldıktan sonra da bir vasiyet ile halka ilan etmiştir. Bu seçim sistemini ilk defa H. Ebû Bekir uygulamıştır.²⁵¹

Böylece H. Ömer, H. Ebû Bekir'in H. Osman'a Müslümanlara hitaben yazdırdığı tavsiye mektubuyla ve bunun getirdiği rahatlıkla Müslümanların ikinci halifesi olmuş ve halifelik makamına problemsiz ve rahat bir şekilde oturmuştur.²⁵² "Emiru'l Müminin" olarak isimlendirilen H. Ömer, 10 yıl 6 ay 15 gün hilafet makamında kalmış, Zilhicce ayının sonlarında 644 yılında hayata veda etmiştir.²⁵³

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın H. Ömer'e biat konusunda bir sıkıntıların veya bir problemlerinin olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Bunun yanında Talha b. Ubeydullah'ın H. Ömer hakkında mizacından ötürü bir takım endişelerinin olduğunu ve bunu H. Ebû Bekir'e ilettiğini söylemiştik. Ancak bu durum biat etmesine mani olmamış; genel kabulle birlikte her ikisi de H. Ömer'e biat etmişler, muhalif bir tavır içerisinde girmemişlerdir.

H. Ömer, adeti olduğu üzere yönetim kadrolarına dirayetli ve otoriter şahsiyetleri getirir ve onları denetlerdi. Kendi dönemi içinde H. Osman, H. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam gibi H. Peygamber'in yakın sahâbileri hayatta olduğu halde onları yönetici kadrolarda kullanmamıştır. Bunun sebebi hem onlara duyduğu saygıdan hem de onları denetleyen konumda olmasından dolayıdır.²⁵⁴ İsmi geçen bu sahâbiler ile Medine'de sürekli istişare içinde olduğunu söylemiştik. Ayrıca onları böyle bir pozisyona getirerek, onların dünya işleri ve yönetim sorunlarıyla kirlenmelerini istememiştir.²⁵⁵

Bununla birlikte başka bir önemli sebep de H. Ömer'in idare anlayışından kaynaklanmaktaydı. Buna göre dört halifenin tamamında görülen uygulamaya göre H. Ömer de, idarecisini seçerken onun İslâmî mertebesi ve kıdeminden ziyade idari ve siyasî açıdan

²⁵⁰ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 174.

²⁵¹ *DGBİT*, II, 19.

²⁵² *DGBİT*, II, 63-64.

²⁵³ el-Endülüsi, 18; İbn Yezid, 23.

²⁵⁴ Şakir, *Dört Halife*, 288.

²⁵⁵ Şakir, *Dört Halife*, 288.

yeterliliğini göz önünde tutmaktaydı. Aynı zamanda Hz. Ömer kendi dönemine özel bir kriter olarak yönetim ve idare konusunda güçlü ve yetenekli kimseleri özellikle tercih etmekteydi.²⁵⁶

Kabilecilik ve akrabalığı çok dengeli bir şekilde idare eden Hz. Ömer, sahâbîlerin üstünlüğünün, onların geçmişte maruz kaldıkları sıkıntılar neticesinde gösterdikleri sabrın neticesi olduğunu ifade ederek ehliyet ve liyakatin, bunun bir getirisi olamayacağını²⁵⁷ sonuç olarak yönetici seçimlerinde bu durumun görevlendirme hususunda etkili olmayacağını söylemiştir.

Bu düşüncesini genel manada Hz. Peygamber'in tüm aile fertlerine uygulamış, onları yönetim ve sorumluluk gerektiren idari görevlerden uzak tutmuştur.²⁵⁸

Ancak bazen istisnai durumlar ortaya çıkmış ve Hz. Ömer bu sahâbîlerden bazılarını askeri alanda kullanmıştır. Bahsedeceğimiz üzere Zübeyr b. Avvam fetih hareketlerinde görev almış, altından kalkılamayan bir görevi cesaret ve tecrübesini kullanarak yerine getirmiştir.

A. Talha b. Ubeydullah

Talha b. Ubeydullah Hz. Ömer döneminde Hz. Ebû Bekir dönemine nispetle biraz daha aktif görünse de yine de pek fazla göz önünde olmamış, verilen görevleri layıkıyla yerine getirmeye çalışmıştır.

Talha b. Ubeydullah, Hz. Ebû Bekir döneminde olduğu gibi Hz. Ömer'in de akıl danıştığı ve istişarede bulunduğu kimseler arasında olmuştur. Nitekim Kadisiye Savaşı sırasında asker sıkıntısı ortaya çıktığında Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in askerlerinden olan Hz. Ali ve Talha b. Ubeydullah gibi sahâbîlerle bir istişare ve durum değerlendirme toplantısı yapmıştır.²⁵⁹

Kadisiye Savaşında Hz. Ömer orduya komuta etmek istediğinde içlerinde Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam gibi seçkin sahâbîlerin bulunduğu bir grup bunun devletin bekası açısından tehlikeli olacağını söyleyerek onu bundan vazgeçirmişler, kendisinin alacağı her türlü kararda arkasında olacaklarını, yine kendisine iş başından sonuna kadar itaat edeceklerini söyleyerek²⁶⁰ ordunun başına Hz. Peygamber'in sahâbîlerinden birinin geçirilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuşlardı. Bu fikir doğrultusunda Hz. Ömer, ordunun

²⁵⁶ Kılıç, Ünal, *Peygamber Ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi Ve Valilik*, Konya, 2004, 120-121-143.

²⁵⁷ Kılıç, 143-144.

²⁵⁸ Şakir, *Dört Halife*, 288-289.

²⁵⁹ *DGBİT*, II, 71.

²⁶⁰ Busti, *Sikat*, II, 225; Ağırakça, *Hz. Ömer*, 75.

öncü kuvvetlerinin başına Talha b. Ubeydullah'ı komutan olarak tayin etmiştir.²⁶¹ Bu durum Talha b. Ubeydullah'ın Hz. Ömer dönemi fetih hareketlerinde ashabın saygı duyduğu bir lider olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

H. Ömer devlet başkanlığını yürüttüğü zamanlarda Beytülmal'dan en az payı alan kimseydi.²⁶² Aldığı miktar geçimini zor sağlıyordu. Bu durumdan rahatsız olan H. Osman, H. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve beraberlerindeki heyet H. Ömer'in maaşını artırma teklifi ile onun evine gittiler. Ancak kendisi evde değildi. Daha sonra durumdan haberi olduğunda ise bunu kabul etmedi.²⁶³ Bu durum bize Talha ve Zübeyr'in halifeyle ilgili tasarruflarda söz sahibi olduklarını göstermektedir.

B. Zübeyr b. Avvam

H. Ömer, H. Peygamber'in değer verdiği sahâbilerle istişarelerde bulunmuş ve onlara değer vermiştir. Zübeyr b. Avvam da bunlardan birisi olup H. Ömer'e fikirlerini açıkça söyleyen kişilerdendir.²⁶⁴

Zübeyr b. Avvam, bu dönemde de Talha b. Ubeydullah'a göre daha aktif olmuş, hem Medine içerisinde hem de şehir dışında bazı görevlerde bulunmuştur.

H. Ömer, Zübeyr b. Avvam'ı yanına verdiği birkaç kişi ile beraber Yahudi gruplarının yaşadığı Hayber'e göndererek orayı kontrol ettirmiştir.²⁶⁵

Kadisiye Savaşında Talha b. Ubeydullah'ın komutanlığını yaptığı orduda Zübeyr b. Avvam da yer almıştır. Talha b. Ubeydullah ona ordunun sağ kısmında, Abdurrahman b. Avf'ı da ordunun sol kısmında komuta etme görevi vermiştir.²⁶⁶

Sasânîler ile yapılan Köprü Savaşında Zübeyr b. Avvam'a yine sol kanadın komutası verilmiş, ancak İslâm ordusu bu savaşta ilk ciddi mağlubiyetini almıştır.²⁶⁷

Zübeyr b. Avvam Mısır'ın fethi sırasında, Mısır'da bulunan komutan Amr b. el-Âs'a, Ubâde b. Sâmit ve Mikdat b. Esved gibi komutanlarla birlikte²⁶⁸ ilave kuvvet görevi ile gitmiştir.²⁶⁹

²⁶¹ Taberî, III, 480-481.

²⁶² Ağırakça, *H. Ömer*, 113.

²⁶³ *DGBİT*, II, 183-184; Ağırakça, *H. Ömer*, 113.

²⁶⁴ İbn Sa'd, III, 206.

²⁶⁵ İbn Sa'd, II, 114; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 23.

²⁶⁶ Taberî, III, 480-481.

²⁶⁷ Taberî, III, 83.

²⁶⁸ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 193.

Zübeyr b. Avvam Mısır'ın fethinden sonra Babylon'un fethinde önemli görevler üstlenmiştir. Babylon'da bulunan kale Nil nehrinin kenarında olup, bu kalenin içinde Bizans İmparatorluğunun temsilcileri bulunmaktaydı. Bu sebeple bu kale stratejik bir öneme sahipti.²⁷⁰ Bu kalenin muhkem oluşu, buna mukabil İslâm ordusunun gücünün kısıtlı olması nedeniyle komutan Amr b. el-Âs, Hz. Ömer'den destek kuvvetleri talep etti. Hz. Ömer de "Her biri bin atlıya bedeldir" diye tarif ettiği dört sahâbîyi (bunlar: Zübeyr b. Avvam, Ubeyde b. Sâmit, Mikdat b. Umar ve Mesleme b. Muhalled'dir) başlarına komutan yaptığı beş bin kişilik ordu ile destek kuvvet olarak bölgeye sevketti.²⁷¹

Amr b. el-As, mevkisi ve rütbesinden dolayı başkomutanlığı ve dolayısıyla ordunun sevk ve idaresini Zübeyr b. Avvam'a devretti.²⁷²

Zübeyr b. Avvam'ın gelmesinden itibaren yedi ay geçmesine rağmen kale alınamamış ve bu durum Zübeyr b. Avvam'ın canını sıkmaya başlamıştı. Sonrasında yaptığı bir planla kalenin surlarına tırmanmış ve kale kapılarını içeriden açarak İslâm ordusunun kaleye girmesini sağlamış, sonuçta da İslâm ordusu bu zorlu kaleyi fethetmiştir.²⁷³ Yapılan barış anlaşmasını Zübeyr b. Avvam bizzat imzalamıştır.²⁷⁴

Zübeyr b. Avvam, İskenderiye'nin fethinde de yine Amr b. el-As'ın verdiği görevle ordunun öncü kuvvetinde Mesleme b. Muhalled ile birlikte savaşa katılmış, burada da bir zafer elde edilmiştir.²⁷⁵

Fustat şehri kurulurken yapılan caminin inşasında Zübeyr b. Avvam da bulunmuş ve kibleyi tayin eden heyette yer almıştır.²⁷⁶ Zübeyr b. Avvam Irak'ın fethine de katılmıştır.²⁷⁷

Zübeyr b. Avvam'ın bahsedilen askeri organizasyonlarda görev almasını, Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in seçkin sahâbîlerini istişare kurulu olarak merkezde tutma siyasetine biraz

²⁶⁹ Abdülvehhab, 27; Adem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As*, Ankara, 2001, 92; H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 193; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 23.

²⁷⁰ *DGBİT*, II, 96.

²⁷¹ Taberî, IV, 346; Ağırakça, *Hz. Ömer*, 87; *DGBİT*, II, 96; Şakir, *Dört Halife*, 231.

²⁷² İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah, *Fütuhu Mısır ve'l-Magrib*, thk., Muhammed Huceyri, Beyrut, 1996/1416, 62-63; Ağırakça, *Hz. Ömer*, 88; Sadık Eraslan, *Sosyo Politik Açıdan Asr-ı Saadet Fetihleri (Hz. Ömer Dönemi)*, Ankara, 1999, 179; *DGBİT*, II, 96.

²⁷³ İbn Abdülhakem, 63; Ağırakça, *Hz. Ömer*, 90-91; *DGBİT*, II, 97.

²⁷⁴ Ağırakça, *Hz. Ömer*, 92; Şakir, *Dört Halife*, 232.

²⁷⁵ Taberî, II, 512; *DGBİT*, II, 99.

²⁷⁶ *DGBİT*, II, 106.

²⁷⁷ Habib, 152.

aykırı olduğu düşünülebilir. Ancak bahsi geçen savaştaki gibi özel durumlarda tecrübesi ve askeri yetenekleri belirgin ölçülerde ön plana çıkan bu türden sahâbîler, savaşın seyri ve askerin durumu göz önüne alınarak Hz. Ömer tarafından görevlendirilmiştir. Bu hususta Hz. Ömer'in Zübeyr b. Avvam seçiminin ne kadar mantıklı ve yerinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte şunu da ifade etmeliyiz ki asıl konumuz bu sahâbîlerin fetihlerdeki konumları olmadığı için bu konuda daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

C. Talha Ve Zübeyr'in Hz. Ömer'in Şurasında Yer Almaları

Hz. Ömer'in, Muğire b. Şu'be'nin kölesi, Ebû Lü'lü'nün suikasti sonucu yaralanıp eve geldikten sonra yarasının ciddiyeti ve vefat edeceğinin doktor tarafından da belirtilmesinin²⁷⁸ ardından yanındaki herkes ona devlet başkanlığı meselesini çözüme kavuşturması konusunda ısrar ediyorlardı.²⁷⁹ Hz. Ömer de zaten bir zamandır bu meseleyi düşünmekteydi.²⁸⁰,

Hz. Ömer'in tek adayının Ebû Ubeyde b. Cerrah olduğu bilinmekteydi. Hz. Ömer'in ona karşı özel bir saygısı olmakla birlikte onu yaşantısı, takvası ve ilmi itibarıyla beğenir ve onun halifelik için uygun olduğunu düşünürdü.²⁸¹

Hz. Ömer halifelik için kendisine gelen isimleri değerlendirmiş, ancak Hz. Ebû Bekir kadar kendinden emin olarak bir isim belirleyememiştir. Bunun sebebi olarak da herhangi bir kişiyi halifelik için aday gösterdiğinde o kişinin zamanında çıkacak herhangi bir karmaşa veya düzensizlikten dolayı manevi sorumluluğun kendisine düşeceği korkusu vardı.²⁸² Kendisine gelen isimler arasında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam da vardı. Aklındaki isim olan Ebû Ubeyde ise kendinden beş yıl önce vefat etmişti.²⁸³

Hz. Ömer kendisinden sonra halifelik makamı için bir isim söylememiş ancak kendisine sorulan isimler hakkında yorumlarda bulunmuştur.²⁸⁴ Şura'ya seçtiği isimler hakkında da İbn Abbas ile arasında bir konuşma geçmiştir. Şöyle ki;

"İbn Abbas, halife adayı olarak Hz. Ali'yi sorduğunda Hz. Ömer, "Bu iş için münasiptir, ancak daha acemidir, bununla birlikte sizleri doğru yola götürür" demiştir. Bu cümleden Hz. Ömer'in, Hz. Ali hakkında idarecilik yönünden endişe duyduğunu düşünebiliriz.

²⁷⁸ Şakir, *Dört Halife*, 268.

²⁷⁹ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 207.

²⁸⁰ Ağırakça, *Hz. Ömer*, 100.

²⁸¹ Aydın, *Ebû Ubeyde*, 221-222-223; Ahmet Cevdet Paşa, II, 487.

²⁸² Ahmet Cevdet Paşa, II, 488.

²⁸³ Aydın, *Ebû Ubeyde*, 222-223.

²⁸⁴ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 207.

İbn Abbas Hz. Osman'ı sorduğunda Hz. Ömer, onun ailesi ile problem yaşayabileceğini söyleyerek "Ailesi onun üzerinden yanlış işlerde bulunabilir, bu da ümmet için tehlikedir ve ümmeti fitneye sokabilir" ifadelerini kullanmıştır.

Bu sefer İbn Abbas, Talha b. Ubeydullah'ın bu işe uygunluğunu sormuş, Hz. Ömer de Talha b. Ubeydullah için "O, malıyla övünen ve kendini beğenmiş" gibi ifadeler kullanmış, büyüklük taslayanların hilefet için uygun olmadığını dile getirmiştir. Bu bağlamda Hz. Ömer bu ifadeleri kullanmış olsa da onun bu göreve gelebilecek şahsiyetlerden biri olduğunu da söylemiştir.²⁸⁵

Bu düşüncelerin, Hz. Ömer'in onlar hakkındaki genel düşünceleri olduğuna, onları böyle tarif edebileceğine inanmak zordur. Ancak bahsedilen bu kişilerin denilen özellikleri taşıdığı da malumdur. Hz. Ömer'in yaptığı bu kişiler hakkında birer analizden fazlası olamaz. Öyle ki Hz. Ömer'in Talha b. Ubeydullah ile bir sıkıntısı olmamıştır. Dediklerine rağmen de onun halife olabileceğini söylemiş, dahası Talha b. Ubeydullah'ı şuraya seçmiştir. Bilindiği gibi şura üyeleri halifeyi kendi aralarından seçeceklerdi. Bir başka ifade ile şurada yer almak potansiyel olarak halifeliğe seçilebilmek anlamına geliyordu.

İbn Abbas bu defa Zübeyr b. Avvam'ı sormuş, Hz. Ömer de, Zübeyr b. Avvam'ın halife olması konusunda "O cesur birisidir, ancak bazı uygulamalarıyla iktisadi hayatta sıkıntılara sebep olabilir" demiştir. Bir de Zübeyr b. Avvam için "sakin iken iyidir ancak sinirli halinde zor ve şiddetlidir." diye bir sözü de mevcuttur.²⁸⁶

İbn Abbas'ın Sa'd b. Ebi Vakkas ismini sorduğunda ise Hz. Ömer, onun savaşçı kişiliğine dikkat çekerek siyaset için bu durumun pek de uygun olmadığını ifade etmiştir.

Abdurrahman b. Avf sorulduğunda ise Hz. Ömer, onun iyi bir insan olduğunu fakat, halifelik makamına gelecek insanın daha kuvvetli ve dirayetli olması gerektiğini, yumuşak huyluluğun bu iş için bir problem olduğunu dile getirmiştir.²⁸⁷

Oğlu Abdullah'ı halife seçmesini istediklerinde ise Hz. Ömer, kendi ailesinden birisini kesinlikle halife seçmeyeceğini söylemiştir.²⁸⁸ Bu kararla birlikte hilafetin verasete dönüşme tehlikesini ortadan kaldırmıştır.²⁸⁹

²⁸⁵ İrfan Aycan – M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara, 1998, 74.

²⁸⁶ Belâzürî, II, 423; Taberî, II, 559; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 25.

²⁸⁷ Mâverdi, Ebû'l Hasan Habib, *İslâm'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev., Ali Şafak, İstanbul, 1994, 44-45; Apak, *Hiz. Osman Dönemi*, 87.

²⁸⁸ Kapar, 51; Apak, *Hiz. Osman Dönemi*, 86.

²⁸⁹ Kapar, 54.

Hiz. Ömer'in seçtiği sura üyeleri hakkında yaptığı yorumlara bakıldığında aslında hepsinin zayıf veya kendince eksik olan yönlerini dile getirmiş, hilafet makamı için bir engel teşkil edip etmeyeceğini anlatmaya çalışmıştır.

Cömertliğini bizzat Hiz. Peygamber'in övdüğü Talha b. Ubeydullah hakkında kendini beğenen, malıyla övünen gibi ifadeler kullanmış olması, devlet yönetiminde böyle bir durumun sıkıntı yaratacağını düşünmüş olmasından kaynaklanabilir. Nitekim şahsiyetinden bahsederken Talha b. Ubeydullah'ın az da olsa lükse düşkün oldđunu söylemiştik. Hiz. Ömer'in bu açıdan kendi yönetimi zamanındaki yaşantısı ve davranışları dikkate alındığında bu sözü söylemiş olması normal karşılanabilir. Ancak Hiz. Ömer'in, Talha b. Ubeydullah'ı sadece bu sebepten dolayı da şûraya dahil etmemesi de düşünölemezdi.

Zübeyr b. Avvam'a gelince; Hiz. Ömer'in onun hakkında söylediği sözlerde ise geçmişine dayalı bir kasıt aramak yanlış olmasa gerek. Malî açıdan Zübeyr b. Avvam her ne kadar diğer ashabtan zengin ve buna bağlı olarak onlardan daha cömert olsa da ticaret ve ekonomi yönetiminin biraz zayıf olduğunu söylemek yanlış olmaz. Vefat ettiğindeki zikredilen borcunu karşılayacak malı olsa da iktisadi alanda Hiz. Ömer'in biraz şüphe duyması normal karşılanabilir. Sonuçta seçilecek halife bir devlet yönetecek ve devlet ekonomisinin de bu işi iyi yapan bir kimsenin elinde bulunması da devletin selameti açısından önem taşıyacaktı. Yine Hiz. Ömer'in kendi yönetimi zamanında devlet hazinesinin nasıl yönetildiğini hatırlarsak bunun da normal bir tepki olduğu düşünölebilir. Bununla birlikte Hiz. Ömer'in, Zübeyr b. Avvam'ın ticareti seven bir yapısı olduğunu ticareti seven bir insanın devlet yönetiminde zorluk çekebileceğini söylediği rivayeti de vardır.²⁹⁰

Ancak Hiz. Ömer, şûra üyeleri hakkında bu tür yorumlar yapmış olsa da onların her birinin halifelik sorumluluğunu taşıyacak kişiler olduğundan emin olup, Müslömanların, onlardan biriyle idari bakımdan yola devam etmesinin doğru olacağı kanaatindeydi.

Hiz. Ömer'in şura üyelerini seçmedeki hassasiyetlerini değerlendirecek olursak bunlardan en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz;

- Müslömanlara liderlik edecek kişinin sağlıklı ve dirayetli olması,
- Alçakgönüllü, hoşgörölü ve mütevazi olması,
- Yaşamı sade ve aşırı lüksten uzak, liyakat ve ilim sahibi olması,
- Devlet yönetimine kendisini adayabilecek, devletin meselelerini kişisel meselelerinden önde tutacak biri olması,

²⁹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, II, 488.

- İslâm toplumunun geçmişten gelen hastalığı olan asabiyet mevzusunu yeniden ortaya çıkmasına mani olabilecek biri olması.

Yukarıdaki kriterleri şuraya seçilenler üzerinden düşündüğümüzde bu vasıfların hepsini birden taşıyan biri yok gibidir. Ancak Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde'yi tercih etmesinde bu vasıfların tamamı açısından beğendiğini söyleyebiliriz. Fakat Ebû Ubeyde sağ olmadığı için bu özelliklere ve Hz. Peygamber'e en yakın olan, aynı zamanda da önemli kabilelerin önde gelen şahsiyetlerini şuraya dahil etmiştir.

Sonuç olarak Hz. Ömer'in, kendi içtihadına ve düşüncelerine göre aradığı şartlara haiz biri olsaydı, Hz. Ebû Bekir gibi o da birini halifelik için tavsiye ederdi. Bu hususu, onun, halifelik için Ebû Ubeyde'yi düşündüğünü söylediğinden anlamak mümkündür. Ancak o hayatta olmadığı için halife seçimini, belirlediği vasıflara en yakın olanlardan oluşturduğu şuraya, kendi içlerinden birini seçmek üzere havale etmiştir.

Hz. Ömer hasta yatağında iken devlet başkanını seçme görevini Hz. Peygamber'in, kendilerinden razı olarak vefat ettiği kimselere havale etmek istediğini²⁹¹ belirterek altı sahâbînin ismini verdi. Bunlar; Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebi Vakkas'tı.²⁹² Bu sahâbilerin isimlerini söyledikten sonra bunların kendi aralarından birini yine kendilerinin seçmelerinin en doğrusu olacağını ifade etti.²⁹³ Hz. Ömer'in kendi oluşturduğu şura üyelerinden birini direkt halife olarak tayin etmemesinde, şura üyeleri arasında doğabilecek bir hırsın Müslümanlara zarar verebileceği endişesinden kaynakladığı da söylenebilir.²⁹⁴ Kureyşli Muhacirlerin oluşturduğu şuraya itiraz edilmemesinde; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e bu bağlamda itiraz olmaması etkili olmuş olabilir. Zira Hz. Ömer şurayı oluşturduğunda bir itirazın gelmemesi ancak bu şekilde açıklanabilir.²⁹⁵

Hz. Ömer, şura üyelerini ve çalışma prensiplerini belirlemiş ve onlara üç gün süre vererek Mikdat b. Esved'i şûra'yı toplamak için görevlendirmişti. Ayrıca oğlu Abdullah b. Ömer'i de oy hakkı olmamak şartı ile şuraya şahit olarak dahil etmiş, herhangi bir eşitlik söz konusu

²⁹¹ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 207; Heykel, 15; Abdülvehhab, 47; Can, 119.

²⁹² er-Ravhi, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Abdullah Muhammed b. Ebî's-Sürur, *Bülgatü'z-Zürefa fî Tarihi'l-Hulefa*, thk., İmad Ahmed Hilâl, vd., Kahire, 2003; H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 207, 208.

²⁹³ İbn Sa'd, III, 61; İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 766; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 137.

²⁹⁴ Heykel, 16.

²⁹⁵ Heykel, 15-16.

olduğunda onun hakemliğine başvurulmasını istemişti.²⁹⁶ Şura, Hz. Ömer'in vefat ve defin işlemlerinden sonra Misver b. Mahrame'nin evinde toplandı. Bu toplantıya Talha b. Ubeydullah, aşağıda açıklayacağımız üzere seyahatte olduğu için katılamadı.²⁹⁷

D. Şura Üyeleri

Şuraya seçilen sahâbiler, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebi Vakkas'tı. Abdullah b. Ömer'de şahit ve oy hakkı olmaksızın hakemliğine başvurulması, eşitlik durumunda ise eşitliği bozması amacıyla²⁹⁸ şuraya dahil edilmişti. Eşitliği bozma görevi düşerse de Abdurrahman b. Avf'tan yana olmasını da Hz. Ömer kendisine tavsiye etmiştir.²⁹⁹

Altı kişilik şura ekibindeki sahâbîlerden her biri köklü ailelerin ileri gelenlerinden biriydi. Sahâbiler ve mensup olduğu kabileler şöyledir; Benî Haşim'den Hz. Ali, Benî Ümeyye'den Hz. Osman, Benî Temim'den Talha b. Ubeydullah, Benî Esed'den Zübeyr b. Avvam, Benî Zühre'den Sa'd b. Ebi Vakkas ve Abdurrahman b. Avf.³⁰⁰

E. Şura'nın Çalışmaya Başlaması ve Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi Sürecinde Talha ve Zübeyr

Hz. Ömer son anlarında şura üyelerini yanına çağırarak onlara, özellikle Hz. Ali, Hz. Osman ve Sa'd b. Ebi Vakkas'a,³⁰¹ "Benden sonra herhangi biriniz halife olursanız, sakın kendi kabilenizin fertlerini ümmetin başına musallat etmeyiniz" diye tavsiyede bulunmuştur.³⁰² Çünkü bu kişilerin mensup oldukları kabilelerin çekişmeleri, olası toplumsal sorunları beraberinde getirebilirdi. Zira selefleri ve Hz. Ömer geçmişten beri süregelen bu çekişmeyi dengeye oturtmayı başarmış ve öyle de devam etmesini arzu etmiştir.³⁰³

²⁹⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev., Ahmet Ağırakça, İstanbul, 1986, III, 72; Kapar, 52; Şakir, *Dört Halife*, 271; H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 208.

²⁹⁷ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 298.

²⁹⁸ Azimli, Mehmet, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya, 2005, 103; Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 88.

²⁹⁹ Azimli, 103

³⁰⁰ İbn Sa'd, III, 60-61; Taberî, II, 228; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 2001, 123.

³⁰¹ Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 88.

³⁰² Kapar, 52.

³⁰³ Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri*, 232-233.

H. Ömer, vefatından sonra şuraya halife seçimi için üç gün süre tanıdığı,³⁰⁴ daha sonra Mikdat b. Esved'i şurayı toplamakla görevlendirerek "Ali, Osman, Zübeyr, Sa'd, Abdurrahman b. Avf ve gelince Talha'yı, bununla birlikte halifelğe aday olmamak şartıyla Abdullah b. Ömer'i topla ve başlarında bekle" talimatını vermiş³⁰⁵ kısa bir süre sonra da vefat etmiştir.

H. Ömer, Mikdat b. Esved ile aralarında geçen konuşmasında ayrıca bir karar çıkıncaya kadar oradan ayrılmamasını, anlaşmazlık ve aykırılık durumunda –bilgi üzerinde tartışma olsa da- kılıcını kullanmasını söylediği de ifade edilir.³⁰⁶ Ensardan Ebû Talha'yı da şuranın toplandığı mekanın kapısında görevlendirerek şuranın rahat çalışmasını istemiştir.³⁰⁷

H. Ömer'in defnedilme işlemi tamamlandıktan sonra Mikdat b. Esved şura üyelerini Misver b. Mahreme'nin³⁰⁸ evinde bir araya getirdi.³⁰⁹

Şura toplandığında Talha b. Ubeydullah seyahatte olduğu için şura beş kişi, Abdullah b. Ömer ile birlikte altı kişi olarak toplanmıştı.³¹⁰ Talha b. Ubeydullah'ın seçim sırasında Medine'de olup olmadığı konusunda değişik ifadeler olsa da ulaştığımız kaynaklar ve genel kanaate göre Talha b. Ubeydullah'ın Medine dışında olduğu ağırlık kazanmaktadır. Şura konusunu anlatan kaynaklarda, genelde H. Ali, Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf'ın, şura üyeleri ile yaptığı ifade edilen konuşma ve tartışmaları içermektedir. Aksi yönde, yani Talha'nın seçim sürecinde Medine'de bulunduğunu söyleyen ve Abdurrahman b. Avf'ın seçim için vekaletleri kendinde topladığı süreçte, vekaletini Abdurrahman b. Avf'a verdiğini söyleyen kaynaklar³¹¹ olsa da bu bilgi Talha'nın Medine dışında olduğu bilgisinin yanında azınlıkta kalmaktadır. Talha b. Ubeydullah adlı tezinde Zehra Çakır'ın da yorumladığı gibi seyahatten dönüşünde Talha'nın

³⁰⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 71; Kapar, 53; Şakir, *Dört Halife*, 272.

³⁰⁵ Kapar, 52.

³⁰⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 72; Kapar, 52.

³⁰⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 72; Şakir, *Dört Halife*, 272; Can, 119.

³⁰⁸ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 208; Şakir, *Dört Halife*, 317.

³⁰⁹ Bununla birlikte H. Aişe'nin evinde toplanıldığı da rivayet edilir. Bilgi için bkz., *DGBİT*, II, 192; Demirel, 131.

³¹⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 77; H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 208; *DGBİT*, II, 192; el-Cüdâvî, 233.

³¹¹ Taberî, II, 231; Bustî, *Meşâhir*, I, 54-55; İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 50-51-66; Zehebî, *Târîh*, III, 280; Apak, *H. Osman Dönemi*, 89.

H. Osman'ı kabul etmiş olması, hakkını ve oyunu H. Osman'dan kullandığı şekilde yorumlanarak, bu şekilde eserlere yansıdığı düşünülebilir.³¹²

Belirtilen süre dolmakla birlikte şura henüz bir isim hakkında mutabakata varamamıştı. Durumun ciddiyetinin farkında olan Abdurrahman b. Avf farklı bir yol deneyerek zor da olsa şura üyelerinin vekaletlerini elinde topladı³¹³ ve halifeyi seçecek şura heyetinin kendi içindeki bir nevi hakemi pozisyonuna geçti. Böylece seçim yönetimini eline almış oldu.³¹⁴

Abdurrahman b. Avf bu pozisyona geçtikten sonra başta şura üyeleri ile tek tek olmak üzere Medine'nin nüfuz sahibi fertleri, büyükleri, ordu yöneticileri ve halk ile görüşmeler yaptı, onların fikirlerini öğrendi.³¹⁵ Bu bir nevi kamuoyu yoklamasına benzeyen³¹⁶ bu araştırmada Abdurrahman b. Avf'ın konuyu kadınlara da danıştığı rivayeti de vardır.³¹⁷ Ayrıca böyle bir görevi üstlenen kişinin de kamuoyunun seçiminin kimden yana olduğunu öğrenmek istemesi hem zaruri hem de olması gereken bir davranıştır.

Abdurrahman b. Avf yaptığı araştırmalar ve görüşmeler sonucunda Medine'de çoğunluğun H. Osman'dan yana tercih yaptığını öğrenmiş ve şura üyeleri ile görüşmelerine bu noktadan hareketle devam etmiştir.³¹⁸

Abdurrahman b. Avf'ın adaylarla görüşme sürecinde H. Osman'a H. Peygamber ve önceki iki halifenin izinden gidip gitmeme konusunda fikrini sorduğunda H. Osman bunun garantisini net bir şekilde ifade etmiş, Abdurrahman b. Avf bu kez aynı soruyu H. Ali'ye sormuş, H. Ali de elimden geldiğince yaparım cevabını vermişti. Bu cevapların Abdurrahman b. Avf'ın H. Osman'ı halife ilan etmesinde etkisi olduğu söylenebilir.³¹⁹

Şura üyeleri ile görüşmeler sırasında Zübeyr b. Avvam oyunun H. Ali'den yana olduğunu söylese de daha sonra halife olarak H. Osman'ı kabul etmiştir.³²⁰ Zübeyr b. Avvam'ın bu kabulü, Abdurrahman b. Avf'ın hakemliğinin neticesinde H. Osman'ı ilan etmesi³²¹ ve

³¹² Zehra Çakır, *Talha b. Ubeydullah Hayatı Ve Şahsiyeti*, Konya, 2005, 38.

³¹³ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 344; Apak, *H. Osman Dönemi*, 89; H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 208, 209.

³¹⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 74-75; Kapar, 53; *DGBİT*, II, 192, 193.

³¹⁵ *DGBİT*, II, 193.

³¹⁶ Önkâl, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, I, 157.

³¹⁷ Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra: Osman*, yy., trz., I, 63.

³¹⁸ Taberî, II, 232; *DGBİT*, II, 193.

³¹⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 76; Taha Hüseyin, *Osman*, 153.

³²⁰ *DGBİT*, II, 193.

³²¹ *DGBİT*, II, 193.

genelin Hz. Osman'ı istemesiyle söz konusu olmuştur, yoksa o Hz. Ali'den yana bir tavır sergilemiştir. Bu konuda şurada akrabalık meyillerinin ortaya çıktığı da düşünülebilir.³²²

Medine halkının ve şura üyelerinin bir kısmının Hz. Osman temayülü Talha b. Ubeydullah veya Zübeyr b. Avvam'ın halife olamamasında etkili olmuştur. Bu durum doğal olarak ve öncelikle halifelik bekleyen Hz. Ali'yi de etkilemiştir. Halife seçimi konusunda her ne kadar, her üyenin seçilme şansı olsa da halkın beklentileri, yani kamuoyunun meyli daha çok Hz. Osman ağırlıklı olmak üzere bu iki üyeden yana olmuştur. Seçimden galibiyetle çıkma noktasında bu faktör her zaman önem arz ettiğinden diğer üyelerin seçilmeden çok seçme vazifesi ile şurada bulundukları düşünülebilir. Ancak bu durumda bile Hz. Osman ve Hz. Ali dışındaki diğer üyelerin seçilememesi gibi bir durumu akla getiremez. Zaten Abdurrahman b. Avf'ın da yapmaya çalıştığı eylem ancak bu şekilde açıklanabilir.

Abdurrahman b. Avf daha sonra şura üyelerini ve halkı mescitte toplamış, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi öne çıkartmış sonrasında ise "Ben üzerimdeki emaneti Osman'a yükledim" diyerek³²³ Hz. Osman'ın halifeliğini ilan etmiş ve ona biat eden ilk kişi olmuştur. Halifenin bu şekilde ilanından sonra Hz. Ali halkın biatını beklemiş ve sonrasında o da Hz. Osman'a biat etmiştir.³²⁴

Bununla birlikte Hz. Ali'nin de halkın tercihinə saygı duyarak neticeyi kabul ettiğini ve kendisinin de bu bağlamda biat ederek o an için itiraz etmediğini söylenebilir. Böylece bir kere daha görülmektedir ki, halkın temayülü ve Abdurrahman b. Avf'ın ulaştığı netice doğrultusunda, Arap toplumunda liderlik hususunda yaş ve tecrübe önemli bir belirleyici etken olmuştur.³²⁵

Halifenin ilan edildiği gün seyahatte olan Talha b. Ubeydullah Medine'ye döndüğünde Hz. Osman'a biat edildiğini öğrendi. Kendisi de Medinelelilerden, herkesin Hz. Osman'a biat edip etmediğini araştırdı ve biatın tamamlandığını teyid etti.³²⁶ Daha sonra Hz. Osman Talha b. Ubeydullah'ın yanına gelerek kendisinin şuradan olduğunu hatırlattı, seçilme hakkı olduğunu ve eğer kabul etmemesi durumunda halifelikten çekilebileceğini söyledi. Talha b. Ubeydullah ise "Herkesin kabul ettiğine ben hayır demem"³²⁷ diyerek ve Hz. Osman'ın bu teklifini kabul

³²² Taha Hüseyin, *Osman*, 60.

³²³ Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 92.

³²⁴ Taberî, IV, 237; Kapar, 54; *DGBİT*, II, 193; Can, 124.

³²⁵ Genç, 25

³²⁶ Heykel, 36.

³²⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 77; Heykel, 36.

etmeyerek tereddüt etmeden Hz. Osman'a biat etti.³²⁸ Böylece seçim tam anlamıyla sonuçlanmış oldu.

III. HZ. OSMAN'IN HİLAFETİ DÖNEMİNDE TALHA VE ZÜBEYR

İslâm tarihi kaynakları fitne dönemlerini üçe ayırırlar. Bunlar; Hz. Osman'ın katledilmesi birinci fitne, Harre vakası ikinci fitne ve Harici olayları da üçüncü fitnedir.³²⁹ Belirtildiği gibi Hz. Osman'ın öldürülmesiyle en üst sınırına ulaşan kanlı siyasi buhran ilk ve en büyük fitne kabul edilmiştir.³³⁰ Tarihi kaynaklar Hz. Osman dönemini de iki kısma ayırırlar. Birinci altı yıl "Sükunet Dönemi" olarak adlandırılır³³¹ ve halifeliğin bu ilk altı yıllık dönemi, anlatılan fitne kavramının dışındadır. Asıl fitneye yol açan olaylar ikinci altı yıllık dönemde ortaya çıkmış ve Hz. Osman'ın katli ile devam etmiştir.³³² Hz. Ömer'in öldüğü ayın içerisinde halifelige seçilen Hz. Osman'ın halifeliği 12 yıl sürmüş, 656 yılının zilhicce ayında katledilmiştir.³³³

³²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't Tarih*, Beyrut, 1965, III, 72; el-Cüdâvî, 233; Şakir, *Dört Halife*, 321; Can, 125.

³²⁹ Mustafa Çağrı, "Fitne", *DİA*, İstanbul, 1991, XIII, 157-158.

³³⁰ Çağrı, "Fitne", *DİA*, XIII, 158.

³³¹ Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 135.

³³² Ağırakça, *Hz. Osman*, 69.

³³³ el-Endülüsi, 19; İbn Yezid, 23.

A. Fitnenin Ortaya Çıkmaya Başlaması

Fitne, Hz. Osman'ın katli ile hararetini arttırmaya başlamıştır. Bu duruma gelinceye kadar yaşanan bazı olaylar malum sonun kaçınılmaz olduğunun adeta habercisi olmuştur.

Hz. Osman devlet idaresini ele aldıktan sonra selefleri olan halifelerin, özellikle Hz. Ömer'in gerçekleşmesinden korktuğu olaylar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamış, Hz. Osman'ın ailesi devlet kademelerinde kendilerini göstermeye başlamışlardı. İstişare kurullarında artık Hz. Peygamber'in sahâbilerinin yanında Hz. Osman'ın akrabaları da bulunmaya başlamış, hatta bu sahâbiler neredeyse azınlıkta kalmaya başlamışlardı.

Hz. Ömer'in istişare ettiği sahâbiler arasında Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'da bulunmaktaydı.³³⁴ Bu sahâbiler usûller çerçevesinde gerektiğinde halifeyi uyarmaya çalışmışlar, bazen de eleştirmişlerdir.³³⁵ Hz. Osman'ın valileri bu eleştirilerden nasiplerini almışlar, içlerinde Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın da bulunduğu bir grup sahâbî, bu durumu halifeye açarak bu konudaki sıkıntılarını ve eleştirilerini gündeme getirmişlerdir.³³⁶ Hatta Hz. Osman'ın eleştirilerinden dolayı Hz. Ali'yi amcası Abbas'a şikayet ettiği de rivayet edilir.³³⁷

Bu üç kişi Hz. Osman'ın kendi akrabalarını teker teker valilik makamlarına getirmeye başladığında onun yanına gidip, Hz. Ömer'in kendisine Ümeyye oğullarını ümmetin başına musallat etmemesi konusundaki uyarısını hatırlatarak tepkilerini dile getirmişlerdir.³³⁸

Talha ve Zübeyr, Hz. Osman'ın valileriyle birlikte yaptığı ve Muaviye'nin kendilerini tehdit ettiği toplantıya da katılmışlardır.³³⁹ Bu toplantıda Muaviye Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı halkı Hz. Osman'a karşı kıskırtmakla suçlamış aynı zamanda da hilafette hala gözleri olduğunu ileri sürerek onları bu sevdadan vazgeçmeleri konusunda sert bir dille uyarmaya kalkmıştı. Aralarındaki –özellikle Hz. Ali ve Muaviye arasında cereyan eden-³⁴⁰ sert tartışmaya Hz. Osman müdahale etmeye çalışsa da toplantı gergin bir şekilde noktalanmıştı.³⁴¹

³³⁴ İbn Sa'd, III, 206; Busti, *Sikat*, II, 225; Ganim, 1040; Algül-Çetin, II, 453; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 26.

³³⁵ Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 26; Ahmet Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgaı*, İstanbul, trz., 161.

³³⁶ Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*, İstanbul, 1991, XVIII, 330; Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 372.

³³⁷ Taha Hüseyin, *Osman*, 156.

³³⁸ Sarıçam, *Emevi Haşimi İlişkileri*, 237.

³³⁹ Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 166.

³⁴⁰ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, 1990, 112-113.

³⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, II, 546; Sarıçam, *Emevi Haşimi İlişkileri*, 239; Ağırakça, *Hz. Osman*, 93-96.

Hatta bu tartışma esnasında Hz. Osman'ın Muaviye'yi desteklediği de ifade edilir.³⁴² Talha ve Zübeyr'in bu toplantıya katılmış olmaları onların Medine'nin önde gelenlerinden olmaları ile birlikte toplumdaki ağırlıkları ve Hz. Osman konusundaki tutumlarına dayanan bir özellikleri olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca şura üyelerinden olmaları, Hz. Osman sonrasında seçilecek olası halife adaylarından biri olmalarını göz önüne alan Muaviye'nin onları bir şekilde yıpratma politikası olarak bu davranışı sergilediği de düşünülebilir.

Hz. Osman'ın muhasarası esnasında Muaviye, kendisini Suriye'ye götürmeyi teklif etmiş, ancak Hz. Osman bu teklifi hilafet merkezinin yer değiştireceği endişesi ve halifenin, bir valisinin koruması altına girmesinin doğru olmayacağı sebepleri ile geri çevirmişti. Ardından Medine'ye asker sevk etme teklifi de Hz. Osman tarafından geri çevrilen Muaviye³⁴³, içlerinde Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın da aralarında olduğu muhacirlerin yanına gitmiş, asıl büyük tehdidini ise burada yapmıştır.³⁴⁴ Onlara Hz. Osman'ın Medine'de öldürülmesi halinde askeriyle Medine'ye geleceğini, bu gelişinin ise kendilerinin sonu olacağını söylemiştir.³⁴⁵ Muaviye'nin bu teklifinde iki konudan bahsetmek mümkündür. Birincisi, hali hazırdaki durumu göz önüne alıp halifeyi yanında götürerek etkinliğini ve gücünü artırmak istemesi, ikicisi ise Hz. Osman'dan sonra kendini halifelğe taşıyacak bir alt yapı oluşturarak haleflik konusunda ciddi bir adım atma düşüncesi olarak sıralanabilir.

Şam'daki gücüne güvenen Muaviye, Medine'den ayrılırken, bu sözleriyle Hz. Osman'ın katli sonrasında takınacağı tavrın da nasıl olacağını belirttilerini göstermiştir.

Yukarıda anlatılan olaylarda, Muaviye'nin sertlikte ne kadar ileri gittiği, karakter olarak böylesine bir tutum içine girip girmeyeceği tartışılır. Ancak Çakır'ın tezindeki ifadesiyle böyle bir olayın hiç yaşanmadığını ya da yaşandığının düşünülmesinin bile söz konusu olamayacağını net bir ifade ile söylemek de zordur.³⁴⁶ Biz ise açıklamaya çalıştığımız olaylarda Muaviye'nin ne kadar sert olduğunu değil, yapmaya çalıştığı siyaseti aktarmaya ve anlamaya çalıştık.

³⁴² Sarıçam, *Emevi Haşimi İlişkileri*, 239.

³⁴³ Taha Hüseyin, *Osman*, 215.

³⁴⁴ Hasan Mustafavî, *el-Hakaik fî Tarihi 'l-İslâm ve 'l-Fiten ve 'l-Ahdas*, Kum, 1990, 376.

³⁴⁵ Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 166; Aycan, İrfan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, 115-122.

³⁴⁶ Çakır, 40.

Hiz. Osman ise halife olurken verdiği Hiz. Peygamber ve 6nceki iki halifenin izinden gitme s6z6n6n³⁴⁷ arkasında durarak Medine'yi terk etmeme tavrını son ana kadar devam ettirmiştir.³⁴⁸

B. Fitnenin Sebepleri Ve Sahabenin Tavrı

Hiz. Osman d6neminin ilk yarısında fetihlerle gelen zenginlik, m6reffeh ve rahat yaşam, bununla birlikte 6eşitlenen ve kontrol6 zorlaşan sınırlar, beraberinde l6ks ve sefahati getirmiş, İsl6m toplumunun bu son hali Hiz. Peygamber d6neminin 6izgisinden epeyce uzaklaşmıştı.³⁴⁹

Hiz. Peygamber'in ash6bının temelinde Hiz. Osman'ın şahsına karşı s6yleyecekleri bir şey yoktu. Hiz. Osman'ın korumaya 6alıştığı 6nceki iki halifenin d6zenini, idaresini, ilişkilerini, y6netimini vs., Hiz. Peygamber'in Ash6bı Hiz. Osman'da bulamamışlardı. Onlar Hiz. Osman'ın hilafetine karşı değil onun benimsediği devlet y6netimine karşılardı.³⁵⁰

Fitnenin oluşmasına zemin hazırlayan sebepleri sıralayacak olursak;

- Asabiyet olgusunun yeniden ortaya 6ıkmaya başlaması ve Hiz. Osman'ın akrabalarının y6netimde s6z sahibi olmaya başlamaları,³⁵¹
- 6mmetin 6nde gelen isimlerinin arasında fikir ayrılıklarının ortaya 6ıkması,³⁵²
- Hiz. Osman'ın devlet imkanlarını akrabalarına a6ması³⁵³ ve yine kendi akrabalarından atadığı valilerin uygunsuz davranışları ve haklarındaki řikayetler³⁵⁴ -ki bu konuda Talha ve Z6beyr'in Hiz. Osman'ı Velid konusunda 6zellikle uyardığı s6ylenir-.³⁵⁵ Bununla birlikte Hiz. Osman'ın Hiz. Ali dışında hi6bir H6şim'i 6nemli g6revlerden birine getirmediği bilgisi de vardır.³⁵⁶

³⁴⁷ DGBİT, II, 193.

³⁴⁸ Taha H6seyin, *Osman*, 216.

³⁴⁹ Ağırak6a, *Hiz. Osman*, 70.

³⁵⁰ Taha H6seyin, *Osman*, 217.

³⁵¹ Apak, *Hiz. Osman D6nemi*, 136; Kılı6, 147-148.

³⁵² DGBİT, II, 217.

³⁵³ Aycan, *Z6beyr6 Ailesi*, 26; Apak, *Hiz. Osman D6nemi*, 140.

³⁵⁴ Akbulut, 146.

³⁵⁵ Aycan, *Z6beyr6 Ailesi*, 27.

³⁵⁶ Adem Apak, "Hiz. Osman'ın Halifeliği D6neminde Meydana Gelen Siyas6 Problemler ve Sebepleri 6zerine Bazı Değerlendirmeler", *Us6l*, IV, 160.

- Sınırların genişlemesiyle zorlaşan idarî, denetim ve halkların havada kalan istekleri,³⁵⁷
- Hz. Osman'ın, Hz. Peygamber ve önceki iki halifenin icraatlarına ters hareketler ve hükümler içerisinde olması,
- Müslüman olan ve Müslüman olmayan ortak halklar arasındaki çatışmalar ve bunların engellenememesi, fitnenin kontrol edilememesi,³⁵⁸
- Hz. Peygamber sahâbîsinin ahlakının kaybolmaya başlaması,
- Hz. Osman'ın halifeye itaatte daha iyi olacağını düşünerek akrabalarını yönetici kadrolara getirmesi fakat durumun düşündüğü gibi çıkmaması,³⁵⁹
- Hz. Osman'ın yumuşak karakter yapısı ve olaylara müdahaledeki etkisiz tavrı,³⁶⁰
- Hz. Ömer'in yasakladığı, Kureyşlilerin Medine dışına çıkış yasağını kaldırması, bunun doğurduğu sonuçlar³⁶¹ ve buna benzer uygulamalar Hz. Osman döneminin sonunu hazırlayan etkenlerden bir kaçı olarak sıralanabilir.³⁶²

Buna ilaveten bahsedilen yasak kalkınca Talha b. Ubeydullah kendine geniş arazilerinin bulunduğu³⁶³ Kûfe'de bir ev yaptırmış, Zübeyr b. Avvam ise, Kûfe, Basra ve Mısır'da kendine evler inşa ettirmiştir.³⁶⁴

Sözünü ettiğimiz son madde üzerinde önemine binaen kısa bir değerlendirme yapmamız gerekir. Hz. Ömer Kureyş'in ileri gelenlerini Medine'de tutmaya özen gösteriyordu. Sebebi, onların Medine dışındaki hayatı görüp çizgilerinden ve İslâmî hassasiyetlerinden uzaklaşarak değişik çevrelerde yanlış ilişkilerde bulunmalarından korktuğu içindi.³⁶⁵

Hz. Osman bu yasağı kaldırdığında Medineli ashab başka memleketlere giderek yeni çevreler edindiler. Doğal olarak bu çevreler, İslâmî hassasiyetleri zayıf olan çevrelerdi. Daha sonra bu sahâbîler devlet idarelerinde görev alınca ilişkide oldukları insanlar etraflarını sarmaya

³⁵⁷ Ağırakça, *Hz. Osman*, 69-70.

³⁵⁸ *DGBİT*, II, 219.

³⁵⁹ Ağırakça, *Hz. Osman*, 72, 73.

³⁶⁰ Can, 134; *DGBİT*, II, 218.

³⁶¹ Şakir, *Dört Halife*, 339; *DGBİT*, II, 201-219.

³⁶² Hz. Osman'a muhalefetin sebepleri için ayrıca bkz., Ünal Kılıç, "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", *CÜİFD*, VI/II, Sivas, 2002, ss., 239-260.

³⁶³ Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 143.

³⁶⁴ Taha Hüseyin, *Osman*, 147; Şakir, *Dört Halife*, 339.

³⁶⁵ *DGBİT*, II, 219.

başladı. Nitekim halifelik için Basralıların Talha b. Ubeydullah'ı, Kûfelilerin Zübeyr b. Avvam'ı istemesindeki sebebi açıklamak çok da zor olmayacaktır.

Hiz. Osman'ın yönetim ve devlet idaresindeki bu uygulamalara sahabeden en net tavır onu halifelîğe bizzat, diğler üyelerin vekaletini alarak seçen Abdurrahman b. Avf'tan gelmiştir. Tepkisini göstermek için halifenin yanına giden Abdurrahman b. Avf ona, seçilirken verdiği önceki halifelerin izinden gitme sözünü hatırlatmış ve bunun tam tersi uygulamalar içerisinde bulunduğunu onun yüzüne söylemiştir.³⁶⁶ O, Hiz. Osman'ı halife seçtiği için vicdan azabı çekmiş, seçim süreci konusunda da Hiz. Ali ile tartışınca ona karşı beraber durabileceklerini söylemiştir. Ayrıca Hiz. Osman'a darılan ve öylece vefat eden³⁶⁷ Abdurrahman b. Avf, cenaze namazını halife yerine başkasının kıldırmasını isteyerek net bir tavır koymuştur.³⁶⁸

Fitne ortamını çok iyi değerlendiren gruplar Hiz. Osman'a isyan bayrağını çekerek, Hiz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam gibi seçkin sahâbileri Hiz. Osman'a karşı kışkırtmaya çalışmışlardır.³⁶⁹ Ancak bu üç sahâbî bu gruplardan şiddetle uzak durmuşlar, onlardan kaçmışlar fakat, Hiz. Osman'ı uyarma ve ikaz konusundaki hassasiyetlerine de devam etmişlerdir.

Durumun gerginliği, haksızlıklar ve yanlışlar karşısında halifeyi ikaz eden sahâbileri daha da zor duruma sokuyordu. Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve Hiz. Ali Hiz. Osman'nın idari kararlarına muhaliflerdi. Zübeyr b. Avvam, şurada Hiz. Ali'den yana tavır koymuştu.³⁷⁰ Ancak bu durum, onun Hiz. Osman'a hilafeti boyunca muhalif olmasına yol açacak bir durum olmamakla beraber, Hiz. Ali'yi destekleyerek onunla beraber hareket etmesinde etkili olduğu söylenebilir. Zaten toplumun ileri gelenleri olarak bu üç sahâbî, Hiz. Osman'ın idari icraatlarında ona en sert ikazları yapanların başında yer almışlardı. Bu ortamda başta Talha b. Ubeydullah³⁷¹ olmak üzere Hiz. Ali ve Zübeyr b. Avvam Hiz. Osman'la sert tartışmalar içine girmişler, onu sürekli ikaz etmişler,³⁷² bu durum fitneci grupların ekmeğine yağ sürmüş, onlara cesaret vermiştir.³⁷³ Medine toplumunun, daha önce de değindiğimiz ve Talha ile Zübeyr açısından Hiz.

³⁶⁶ Hasan Mustafavi, 280; Aycan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, 102-103; Akbulut, 150.

³⁶⁷ Hasan Mustafavi, 280.

³⁶⁸ Akbulut, 150.

³⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, I, 35.

³⁷⁰ Akbulut, 161.

³⁷¹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 100; Busti, *Sikat*, II, 256.

³⁷² Akbulut, 161.

³⁷³ Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 372.

Ali dönemi olaylarında net aktaracağımız üzere bu üç sahâbînin toplumun ileri gelenleri olmaları, halifeyi seçenlerden olmaları, ona daha yakın ve ulaşabilir olmaları gibi nedenlerden dolayı problemlerini dilek ve şikayetlerini onlarla paylaşmaları ve onları öne sürmeleri doğaldır.

Çünkü Hz. Osman'ın icraatlarını eleştirmek, açık ve net bir şekilde kendisine yanlış yaptığını söyleyebilmek o kadar kolay değildi. Nitekim Şam valisi Muâviye'nin icraatını açıktan eleştirdiği ve daha başka sebeplerle Ebû Zer el-Ğıfârî'nin Rebeze'ye sürgün edilmesi buna bir örnek olarak gösterilebilir. Hz. Ali gibi diğer sahabilerin tenkitlerine ses çıkarmayan Hz. Osman, Ebu Zer'i bu hareketinden dolayı Rebeze'ye göndermiştir.³⁷⁴ Bu durumu açıklayan başka bir örnek ise Ammar b. Yâsir olayıdır. Ammar, Hz. Osman hakkında kendisine iletilen eleştiri ve şikayetleri iletmek üzere Hz. Osman'ın yanına gitmiş, ancak kendisi bayıltılıncaya kadar dövülerek kapının önüne konmuştu. Bu durum Medinelilerin ciddi tepkisine neden olurken bu duruma en büyük tepkiyi ise Hz. Aişe vermiştir.³⁷⁵

Bu minvalde Talha ve Zübeyr de toplumun isteklerine kayıtsız kalmak yerine bir şeyleri düzeltme ve işleri yoluna koyma hususunda ellerinden gelen çabayı sarf etmişlerdir.

Burada bir hususu daha belirtmek gerekir. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam eleştirilerinde bazen seslerini yükseltseler de hiçbir zaman yıkıcı eleştirilerde bulunmamışlardır. Onlar sadece yapılan yanlış icraatları dile getirmişler, olayın ya da olayların çözümüne yönelik fikirlerini dile getirerek halifeyi uyarmaya çalışmışlardır.³⁷⁶

Hz. Osman'ın olaylardan Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı kısmen sorumlu tutmasına rağmen bu üç sahâbî kendi çocuklarını halifeyi korumakla görevlendirmişlerdir.³⁷⁷ Hz. Osman'ın bu sahâbîleri suçlaması da intizar etmesi de normaldir. Çünkü Medine'nin nüfuzlu şahsiyetlerinden olmaları hasebiyle yapabilecekleri bir şeyler mutlaka olabilirdi. Olayların gidişatında olumlu manada etkileri mutlaka olabilirdi. Hz.

³⁷⁴ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide en-Nemri, *Târîhü'l-Medîneti'l-Münevvere : Ahbarü'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk., Fehim Muhammed Şeltut, Cidde, 1973, III, 1036-1038; Hamid Câmi, *Ali b. Ebî Talib Hâkimen ve Fâkihen*, Kahire, 2003/1424, I, 155; Akbulut, 148-149; Ali Aksu, "Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin Ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar" *CÜİFD*, V/II, 2001, 17.

³⁷⁵ Câmi, I, 154. (Yazar aynı bölümde Ammar b. Yâsir'in farklı dövülme sebeplerinden de bahseder, ancak bu görüş ağırlık kazanmıştır.)

³⁷⁶ Apak, "Hz. Osman'ın Halifeliği", 165.

³⁷⁷ Akbulut, 162; Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 176.

Osman'ın, onların bu özelliklerini tam olarak kullanmamalarından dolayı onları suçladığı ifade edilebilir.

Burada şu hususu da belirtmekte fayda vardır: Hz. Osman'ın valilerinden Muaviye, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı öldürmeyi teklif etmiş, ancak Hz. Osman bu teklifi kabul etmemiştir.³⁷⁸ Her iki taraf da siyasi manada karşı karşıya olsalar da birbirlerinin ölümünü şiddetle istermesine düşman kesilmemişlerdir. Ancak kırgınlık, kızgınlık ve intizar aralarında kısmen bir soğukluk oluşturmuştur.

Asilerin, Halifeden iki istekleri vardı. Bunlar valileri görevden alması ve istifa etmesiydi. Hz. Osman ise bu ikisine de yanaşmıyordu. Böylece, asiler isteklerini kabul ettirinceye kadar halifenin evini muhasara altına aldılar. Medine halkı da asilere bir nevi pasif destek veriyordu.³⁷⁹ Medine'deki Muhacir ve Ensar'dan oluşan sahâbilerin büyük çoğunluğu da, Hz. Osman'ın zor günlerinde ona yardımcı ve destek olmamışlar,³⁸⁰ onun görevi bırakması konusunda hemfikir görünmüşlerdi.³⁸¹ Durumdan da anlaşılacağı üzere, başta bu üç sahâbi olmak üzere Medineliler, Hz. Osman'ın icraatlarını ve devlet idaresini beğenmemişler, ellerinden geldiğince kendisini uyarmaya çalışmışlardır. Ancak Hz. Osman'ın tutumu onların istediklerinden çok uzakta kalmıştır. Hz. Osman, eleştirilere ve ikazlara kendini kapatmış, onları dinlese de akrabalarının ve kendine bu sahâbilerden daha yakın olan kimselerin sözü ile hareket etmeye devam etmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da sahâbiler onun katli esnasında ellerinden geleni yapmak konusunda yavaş davranmışlardır. Fakat Hz. Osman'ın savunmasız kalıp öldürülmesinin onların istekleri ile örtüştüğü söylenemez. Bu durum onların en son isteyecekleri bir şey olmakla beraber yine de Hz. Osman'a yardım etmişlerdir. Olayın belki de en garip ve acı tarafı Hz. Osman'ın, başta Muaviye olmak üzere kendi kabilesi Ümeyyeoğullarının bir fiil yalnız bırakması, Muaviye'nin de ordularını Medine dışında bekleterek müdahale etmemesi şeklinde olmuştur.³⁸² İleride aktaracağımız üzere Hz. Osman'ın ölümü en çok Muaviye'nin siyasi alanda işine yaramıştır.

C. Hz. Osman'nın Muhasara Ve Katli Sırasında Talha Ve Zübeyr

³⁷⁸ Akbulut, 155.

³⁷⁹ Mehmet Çelik, "İslâm Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2000, X/I, 34.

³⁸⁰ Demircan, 62.

³⁸¹ Akbulut, 162-163.

³⁸² Çelik, 35.

Karışıklıklar had safhaya ulaşmış, isyancılar Medine'ye doğru harekete geçmişlerdi. Mısır'lılar Hz. Ali'yi, Basra'lılar Talha b. Ubeydullah'ı, Kûfe'liler de Zübeyr b. Avvam'ı halife olarak görmek istiyorlardı.³⁸³ Nitekim az önce de belirttiğimiz gibi isyancılar, Hz. Osman'ın izin vermesi neticesinde söz konusu şehirlerde mülk ve itibar sahibi olan ve daha önceden tanıdıkları ve iyi ilişkiler içinde oldukları bu kişileri başlarında görmek istiyorlardı.

İsteklerini ilgili sahâbilerle söylediklerinde her birinden ayrı ayrı ret cevabı alarak geri çevrildiler. Hz. Ali Medine'nin biraz dışında, bu grupların konakladıkları yere kadar kılıcını kuşanıp gitmiş ve onları memleketlerine gitmeleri konusunda ikna etmeye çalışmış, sonra da geri dönmüştü.³⁸⁴

Eyaletlerden gelen ve Hz. Ali'nin çabalarıyla şehirlerine geri dönmeye ikna edilen Mısırlılar, Kûfe ve Basralılara da haber göndererek yarı yoldan geri dönüp Medine'ye girmişler ve Hz. Osman'ın evini muhasara altına almışlardı.³⁸⁵ Dönüş sebebi olarak da sözde Hz. Osman'ın kendilerinin öldürülmesi konusunda yazdığı bir mektubu delil göstermişlerdi.³⁸⁶

Hz. Osman muhasara altına alındığı hafta Cuma hutbesine çıkmış ve isyancıları Hz. Peygamber'in onlar hakkında daha öncede söylediği³⁸⁷ menfi sözleri hatırlatarak uyarmış, sonrasında da sahâbilerin koruması eşliğinde evine dönmüştür.³⁸⁸

Halifenin muhasara altına alındığını öğrenen Hz. Ali, durumu tetkik edip, gerekirse müdahale etmek ve iletişim kurmak adına Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve Ammar'dan Hz. Osman'ın evine gitmelerini rica etmişti.³⁸⁹ Medine'deki pozisyonu gereği bu istek anormal görünmemektedir. Çünkü şehirde bulunan isyancıların konumu nedeniyle Hz. Ali'nin de rahat olduğu söylenemezdi. Bununla birlikte Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın yanına kendisinin gitmemesinde ona karşı olan kırgınlığının belki de kızgınlığının ön plana çıktığı düşünülebilir. Zira Hz. Osman Medine'de karışıklıkların şiddetle tırmanmaya başladığı dönemde Hz. Ali'den, isyancılar ve kendisi arasında aracılık ve elçilik yapmasını istemiş Hz. Ali de bunu

³⁸³ Taberî, IV, 349; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 27.

³⁸⁴ Akbulut, 157; Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 168, 169.

³⁸⁵ Ağırakça, *Hz. Osman*, 105.

³⁸⁶ İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 174.

³⁸⁷ Bu gruplar, Zü'l-Merve, Zû-Huşub ve Ahvas askerlerinden oluşuyordu. Hz. Peygamber buraların askerlerinin mel'un olduğunu söylemişti. (Ağırakça, *Hz. Osman*, 106).

³⁸⁸ Ağırakça, *Hz. Osman*, 106.

³⁸⁹ Zehebî, *Tarih*, III, 458.

kabul etmişti.³⁹⁰ Ancak Hz. Osman'ın hem yardım isteyip hem de yapılan ikazlara aldırış etmemesi Hz. Ali'yi oldukça kızdırıyordu.³⁹¹ Karışıklık konusunda kendisinden yardım istediği zaman da kendisinin sözünü zaten dinlemeyeceğini dile getirmiş yine de yardım etmeyi kabul etmiş³⁹² onları sakinleştirmek ve itidalli davranmak konusunda gayret sarf etmiştir.³⁹³ Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın devlet idaresinde görev verdiği tek Hâşîmî olduğunu daha önce de söylemiştik.

Buna rağmen olaylar artık iyice çığırından çıkmaya başladığında bu sefer Hz. Ali başta olmak üzere Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, halifeyi evinde ziyaret ederek, durumun ciddiyetinden konuşarak istişare etmişlerdi.³⁹⁴

Muhasaranın şiddetlendiği günlerde Hz. Osman, Hz. Peygamber'in eşlerinden başka, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'dan da yardım istemiştir.³⁹⁵ Gönderdiği elçiler, Hz. Ali ile o an için görüşememiş, Zübeyr b. Avvam Hz. Osman'ın halifelikte ısrar ettiği sürece durumun düzelemeyeceğini söylemiş, Talha b. Ubeydullah ise genel manada yaşanan olaylara ciddi manada üzüldüğünü ifade etmiştir.³⁹⁶

Talha b. Ubeydullah, yardım edebilecek durumu olmasına rağmen, şahsı adına yardım etmek konusunda geri durmuş, teşvik edici olmamakla birlikte³⁹⁷ bunu tepkisel manada gizlememiştir.³⁹⁸

Aynı zamanda Talha, Hz. Osman'ın evini ziyareti esnasında evi koruyanları uyarmış, eve giriş ve çıkışların kontrollü olmasını söyleyerek kimseyi içeri almamalarını kimsenin dışarıya çıkarılmamasını tembih etmişti. Bu istek normal ve iyi niyetli gibi görünsede aslında bir kısıtlama söz konusudur. Bu durum Hz. Osman tarafından da eleştirilmiş ve Hz. Osman üzüntüsünü dile getirmiştir.³⁹⁹

³⁹⁰ Atçeken, İsmail Hakkı, "Mervân b. Hakem", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX. Sayı, Konya, 2000, 330.

³⁹¹ Akbulut, 157.

³⁹² Akbulut, 157; Atçeken, "Mervân b. Hakem", 330.

³⁹³ Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l Kübra: Ali Ve Benuh*, yy., trz., 7.

³⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, III, 161; Ağırakça, *Hz. Osman*, 107.

³⁹⁵ İbn Şebbe, IV, 1204; Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 172.

³⁹⁶ İbn Şebbe, IV, 1204-1205.

³⁹⁷ Câmi, I, 181.

³⁹⁸ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 7.

³⁹⁹ Câmi, I, 180; Akbulut, 162.

Bununla birlikte Talha, Hz. Osman'nın su sıkıntısı çektiğinde kendisinden yardım istediğinde bizzat yardım etmese de suyun ona ulaşması hususunda ortaya çıkan engelleri de ortadan kaldırmıştır.⁴⁰⁰

Zübeyr b. Avvam da Talha b. Ubeydullah ile aynı pozisyonda idi, ancak o Talha b. Ubeydullah kadar bunu aşikare ortaya koymuyordu.⁴⁰¹ Bu konuda Hz. Osman'ın Talha b. Ubeydullah konusunda Hz. Ali'den yardım istediği, Hz. Ali'nin Talha b. Ubeydullah ile konuştuğu ancak bir sonuç alamadığı rivayeti de vardır.⁴⁰² Hz. Ali, Hz. Osman'ın durumunu konuşmak üzere Talha'nın evine gittiğinde aralarında bir tartışma yaşanmış, bunun üzerine Talha Hz. Osman'a olaylarda kendisinin bir sorumluluğunun olmadığını bildirmiştir.⁴⁰³ Bununla birlikte şunu da ifade etmek gerekirken her iki sahâbînin de kendileri bil fiil yardım etmese de çocuklarını Hz. Osman'ı korumak üzere onun yanına gönderdiklerini tekrar hatırlatmakta fayda vardır.

Olaylar devam ederken Hz. Osman, Hz. Aişe'den de yardım istemiş, ancak Hz. Aişe Hz. Osman'nın icraatlarına tepki gösterdiği için yardım edebilecek bir pozisyonda olmasına rağmen yardım etmemiştir. Hz. Osman'a karşı olan muhalif gruplara karşı fiilen olmasa da onları engellemeyerek açıkça destek vermiştir.⁴⁰⁴

Son olarak Hz. Osman Muaviye'den sonra Muğîre b. Şûbe'nin, Mekke'ye ya da Şam'a gitme teklifini hilafet merkezini terk etmemek adına reddetmiş, savaşma teklifini ise Müslüman kanı dökmek istemediğini söyleyerek reddetmiştir.⁴⁰⁵

Nihayetinde halife Hz. Osman evinde şehit edilmiştir. Olayların akışında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak bir etkilerinin olduğunu söylemek son derece yanlış olur.⁴⁰⁶ Aynı şekilde bu sahâbîlerin Hz. Osman'ın öldürülmesini istediklerini düşünmek de yanlıştır. Ancak, gerek içinde bulunulan durumun hassasiyeti gerekse Hz. Osman'a karşı olan düşünceleri, onları yapabilecekleri, yardım edebilecekleri bazı hususlarda yavaşlatmış olabilir. Buna rağmen bu olayların gelişmesi ve sonlanması ile ilgili bu iki sahâbînin Hz. Osman'a yardımcı olmaya çalıştıkları fakat ellerinden

⁴⁰⁰ İbn Şebbe, IV, 1203.

⁴⁰¹ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 7.

⁴⁰² Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh* 7; İbn Şebbe, IV, 1169.

⁴⁰³ İbn Şebbe, IV, 1198-1199.

⁴⁰⁴ Demirel, 137.

⁴⁰⁵ İbn Şebbe, IV, 1212.

⁴⁰⁶ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul, 2002, 88.

geleni diğer sahâbilerin ve Medinelî Müslümanların⁴⁰⁷ birçoğu gibi yapmadıklarını⁴⁰⁸ olayları sonlandırma hususunda etkisiz kaldıklarını söylemek daha doğru olur.

Hiz. Aîşe de kanlı bir devrime şiddetle karşı olmasına rağmen olayların bu denli gelişeceğini tahmin edememiş, Hiz. Osman'ı öldürenlere lanet okuyarak daha sonraları da onun mazlum olarak öldürüldüğünü ifade ederek kanını talep etmiştir.⁴⁰⁹ Talha b. Ubeydullah'ın, Hiz. Osman'ı eleştirdiği konuların başında gelen ve asilerin problemlerinden biri olan Mervan konusunda "Eğer Mervan asilere verilseydi bir şey olmazdı" dediği de rivayetler arasında vardır.⁴¹⁰ Talha b. Ubeydullah'ı öldürdüğü ifade edilen Mervan'ın Talha hakkındaki sözleri ve ifadeleri "Talha b. Ubeydullah Ve Zübeyr b. Avvam'ın Vefatları" başlığı altında ele alınacaktır.

IV. HİZ. ALİ'NİN HİLAFETİ DÖNEMİNDE TALHA VE ZÜBEYR

Hiz. Osman'ın katledilmesi olayı İslâm aleminde ayrılıkların ve büyük fitnenin ortaya çıktığı dönem olarak kabul edilir.⁴¹¹

Hiz. Osman katledilmişti ve Medine'de durum hiç de iç açıcı değildi. Âsiler amaçlarına ulaşmışlardı ve hâlâ Medine'deydiler.

İsyancıların bu denli rahat hareket etmelerinde Hiz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın, Hiz. Osman ile ilgilenme konusunda geri durdukları düşüncesinin etkili olduğu düşünülebilir. İsyancıların, özellikle bu üç kişinin halifenin katline değil ama muhasara gibi başına gelecek durumlara kendilerine müdahale etmeyeceklerinden emin oldukları da söylenebilir.⁴¹²

İslâm dünyasının kendi içinden bir grubun halifeyi katletmiş olması da toplumu geren bir olay olarak, dışarıdan gelecek bir tehlikeden de daha fazla etkili olan bir durum olmuştu.⁴¹³

İsyancılar, çeşitli vilayetlerden toplanmış kaba güç taraftarı kalabalıklardı.⁴¹⁴ Öyle ki Hiz. Osman'ın cenazesi üç gün bekletilmiş,⁴¹⁵ cenaze namazı kılınamamış, sonunda Hakim b.

⁴⁰⁷ Demircan, 59-62-63.

⁴⁰⁸ İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 766; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 247.

⁴⁰⁹ Demirel, 138.

⁴¹⁰ Akbulut, 166; Azimli, 111; Atçeken, "Mervân b. Hakem", 341

⁴¹¹ Hamid Muhammed Halife, *el-İnsaf fima Vekaa fî'l-Asri'r-Raşidi mine'l-Hilaf*, Dımaşk, 2004/1425, 299.

⁴¹² Yusuf el-Işş, *ed-Devletü'l-Ümeviyyetü ve'l Ahdasü'lleti Sabakatha Ve Meheddet Leha İbtidaen Fitneti Osman*, Dımaşk, 1985, 64-65.

⁴¹³ Demircan, 66.

⁴¹⁴ *DGBİT*, II, 223.

Hızam, Cübeyr b. Mu'tim⁴¹⁶ ve Huveylid b. Abdüluzza yatsı namazından sonra, gece vakti⁴¹⁷ halifenin cenaze namazını gizlice kılmışlardır.

Hiz. Osman'ın öldürüldüğü esnada Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam olaylara şahit olmamak için ve gelinen duruma fazlaca üzüldüklerinden dolayı Medine'nin dışındaki evlerindeydiler.⁴¹⁸ Talha b. Ubeydullah Hiz. Osman'ın öldürölme haberini Hiz. Ali 'den öğrenmişti. Çünkü Hiz. Ali'nin, muhasara esnasında Hayber'de olduğu ancak Hiz. Osman'ın katli gerçekleşmeden önce Medine'ye döndüğü bilgisi mevcuttur.⁴¹⁹

Cenaze ile ilgilenenler, Hiz. Osman'ın naaşını, ortamın karışıklığından dolayı Bâkî mezarlığına dahi sokamadıkları için mezarlığın kenarına defnetmek zorunda kalmışlardır.⁴²⁰ Çünkü bu karmaşık ortamın bir sonucu olarak söz hakkı bu ortamı hazırlayanlardaydı.⁴²¹

A. Hiz. Ali'nin Halife Seçilmesi Ve Talha İle Zübeyr'in Biatları

Hiz. Ali'nin halife seçilmesi hiç şüphesiz önceki üç halife gibi kolay ve rahat olmamıştır. Müslümanların birliklerinin bozulmuş olmasının bunda katkısı çok büyüktür.⁴²²

Hiz. Osman'ın öldürölmesinden sonra Müslümanlar dört gruba ayrıldılar. Bunlar:⁴²³

a- Hiz. Ali taraftarları

b- Bilinçli tarafsızlar; bunlar yaşanan olaylara karışmayanlardır, Ebû Musa el-Eş'ari, Ebû Said el-Hudri gibi isimlerin bulunduğu gruptu,

c- Bilinçsiz tarafsızlar; bunlar da haklının belli olmadığını düşündükleri için oluşan grupların hiçbirine katılmayanlardır. Bu grubun içinde ise Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkas gibi isimler vardı,

d- Hiz. Osman taraftarları; bunlar da Hiz. Osman'ın haksız yere öldürölldüğünü savunan gruptu. Bunlar başta Beni Ümeyye kabilesi mensupları ve onlara sonradan eklenen, Hiz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam gibi isimlerden oluşuyordu.

⁴¹⁵ Ağırakça, *Hiz. Osman*, 121; Akbulut, 165.

⁴¹⁶ er-Ravhi, 123.

⁴¹⁷ er-Ravhi, 123; Akbulut, 165.

⁴¹⁸ el-Esedî, Seyf b. Ömer ed-Dabi, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, thk., Ahmed Ratib Armuş, Beyrut, 1986, 92; İbn Şebbe, IV, 1170; Ağırakça, *Hiz. Osman*, 118-119.

⁴¹⁹ İbn Şebbe, IV, 1198.

⁴²⁰ *DGBİT*, II, 221.

⁴²¹ *DGBİT*, II, 223.

⁴²² H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 217-218.

⁴²³ Akbulut, 168-169.

Medine'deki isyancılar çoğunluğu halifelik makamı için Hz. Ali'den başkasını düşünmüyorlardı. Bu konuda Hz. Ali'ye baskı yapıyorlardı. Hz. Ali'nin halife olması konusunda ilk halife seçiminde beri süre gelen bir tartışma da tekrar gündeme gelmişti. Buna bir de Abdullah b. Sebe'nin vasîlik⁴²⁴ fikrini yayması da Hz. Ali'nin ön plana çıkmasında ve isyancıların bu konuya temayüllerinde etkili olduğu da söylenebilir.⁴²⁵ Aynı zamanda isyancılar, her istediklerini yapmalarına rağmen halifelik konusunda farklı fikirlerde oldukları için de⁴²⁶ bu konuda bir gelişme sağlayamamışlardı. Baskıları bu yüzdendi. Hatta işi tehdiye kadar götürerek Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı ölümle tehdit ettiler.⁴²⁷ Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'a nisbetle daha fazla ön plana çıkmıştı. Gerek Hz. Osman'ın Hz. Ali'yi isyancılarla arasında elçi olarak kullanması ve gerek isyancı grupları arasında halifelik konusunda fikir ayrılığına rağmen çoğunluğun Hz. Ali'yi halife olarak görmek istemesi gibi nedenler istese de istemese de onu bir adım öne çıkarmıştı. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam ise Hz. Osman'ın muhasarası ve katli olaylarında pek göz önünde olmamışlar, olaylarda aktif rol almamışlardır. Geri planda bırakılmak ifadesi yerine kendilerinin böylesi bir ortamda ön planda olmak istememiş olmaları daha akla yatkın görünmektedir.

Hz. Ali hiç istememesine rağmen bu baskılar sonucunda Medineliler'in de durumdan endişe ettiklerini dile getirmeleri ve ısrarlarıyla hilafeti kabul etti.⁴²⁸ Bir manada da halifelik üzerine kaldı da demek mümkün olur. Hilafet makamındaki süresi 4 yıl 9 ay 10 gün olan Hz. Ali h. 40. Yılın 27 Ramazanında⁴²⁹ katledilmiştir.⁴³⁰

Halifeliğe Hz. Ali'nin seçilmesinden sonra şimdi gözler Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın üzerindeydi.⁴³¹ Çünkü Medine'de Hz. Ali'den sonra en nüfuzlu ve lider konumunda

⁴²⁴ Vasîlik, İbn Sebe'nin yaydığı "Her peygamberin bir vasîsi olduğu gibi Hz. Muhammed'in de bir vasîsinin bulunduğu, Hz. Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu olduğu gibi, Hz. Ali'nin de vasîlerin sonuncusu olduğu" fikridir. (Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 65)

⁴²⁵ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 65.

⁴²⁶ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, II, 469.

⁴²⁷ Taberî, III, 433; Halife, 304; Algül-Çetin, II, 469; Mustafa Günel, *Hz. Ali Döneminde İç Siyaset*, İstanbul, 1998, 50; Algül, II, 469.

⁴²⁸ Zehebî, *Tarih*, III, 460; *DGBİT*, II, 223.

⁴²⁹ er-Ravhi, 129.

⁴³⁰ el-Endülüsi, 20; İbn Yezid, 25.

⁴³¹ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 218; Şakir, *Dört Halife*, 362.

bulunan iki isim bu sahâbilerdi⁴³² ve herkes onların tavrını merak ediyordu. Bu durum Hz. Ali için de çok önemliydi.⁴³³

Şunu belirtmek gerekir ki, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın biatleri konusunda değişik ve olumsuz rivayetler bulunsa da Hz. Ali'ye biat edenlerin başında bu iki sahâbî gelmektedir.⁴³⁴ Ancak ortamın karışık olmasından dolayı bir takım şartlar altında ve gönülsüz⁴³⁵ biat ettikleri düşünülebilir.⁴³⁶ Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın biatleri konusundaki tartışmaları, konunun devamında ve bu ikisinin biatlarının tartışmaya açıldığı Cemel öncesi dönemde yaşanan olaylardan bahsederken aktaracağız.

Talha b. Ubeydullah, Hz. Ali'nin hilafeti kabul edip biatleri almaya başladığında ona ilk biat edenlerden biri olmuştur.⁴³⁷ Orada bulunanlardan Habib b. Züeyb, Talha b. Ubeydullah'ın biat ederken sakat elini görünce "İlk biat eden sakat bir el oldu, bu işin sonu hayır olmaz" dediği de rivayet edilir.⁴³⁸ Bunun yanında Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah'a biat etmeyi teklif etmiş, o da onun bu işe kendisinden daha fazla layık olduğunu söyleyerek Hz. Ali'ye biat etmiştir.⁴³⁹

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın biatleri meselesinde Hz. Ali ile aralarında bir konuşma geçmiştir. Bu konuşmada Hz. Ali, dilerse Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın kendisine biat edebileceklerini, dilerlerse de kendisinin ikisinden birine biat edebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine iki sahâbî Hz. Ali'ye, biat edeceklerini söylemişlerdir.⁴⁴⁰

Farklı rivayetlerde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın, Hz. Ali'ye gönülsüz ve zorla biat ettiklerinden söz edilir. Öyle ki, Malik el-Eşter'in özellikle Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın boynuna kılıç dayaması sonucu (Zübeyr b. Avvam kendi biatı konusunda

⁴³² Demircan, 86.

⁴³³ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 218; *DGBİT*, II, 224.

⁴³⁴ H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 218; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 29.

⁴³⁵ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 15.

⁴³⁶ Algül, II, 471.

⁴³⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Çeviri), III, 195; Zehebî, *Siyer*, I, 35; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 226; Câmi, I, 231; es-Salim, *Tarihü'd-Devleti'l-Arabiyye: Dirâsât fi Târîhi'l-Arab*, İskenderiye, trz., II, 303; Halife, 304.

⁴³⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Çeviri), III, 195; İbn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, çev., Mehmet Keskin, İstanbul, 1994, VII, 367.

⁴³⁹ Taberî, IV, 434; Halife, 302; Kapar, 56.

⁴⁴⁰ Kapar, 56; Akbulut, 172; *DGBİT*, II, 224.

“Abdul-Kays oğullarından bir zorbanın kılıcı altında biat ettim”⁴⁴¹ dediği rivayeti vardır. Bu durum, Talha ve Zübeyr’in o anki şartlarda kendiliklerinden biat etmiş olsalar da topluma gösterme ve ilan etme açısından isyancıların yanlı bir tutumu olarak düşünülebilir ve mazur görülebilir) zorla ve istemeyerek biat etikleri,⁴⁴² seçim öncesi onları halife olarak görmek isteyen taraftarlarının onları zorla mescide getirerek⁴⁴³ isyancı grupların baskıları altında biat ettirdikleri⁴⁴⁴ anlatılsa da bunların geçerli kabul edilmesi zordur. Kaldı ki özellikle Talha b. Ubeydullah’ın ve Zübeyr b. Avvam’ın Hz. Ali’ye ilk biat edenlerden olduğunu savunanlar da vardır.⁴⁴⁵ Talha b. Ubeydullah’ın ve Zübeyr b. Avvam’ın biatlarından sonra da bütün Medine halkı Hz. Ali’ye biat etmiştir.⁴⁴⁶

Zübeyr b. Avvam’ın halifelik istediği hakkında kesin bir rivayet bulunmamasının yanında, onun Hz. Osman’ın halife seçilme sürecinde Hz. Ali’nin halife olmasını istemesi ve onu desteklemesi bunu kanıtlar niteliktedir. Yaşanan olaylar her iki sahâbînin de o dönem için halifelikte gözlerinin olmadığını ya da o an için öyle göründüklerini ortaya koymaktadır. Yaşanan kaos ortamında her iki sahâbî de halifelikten uzak durmuş olabilirler. Ancak daha sonraki zamanlarda halifelik isteklerinin olduğunu ima eden cümleler kurmuş olsalar da çok net bir ifadeyle de bunu dile getirmemişlerdir.

Yine de Talha ve Zübeyr’in önceden istekli oldukları halde, ikisinin de mevcut anarşi ortamında görevi üstlenmek istemediklerini rahatça söyleyebiliriz.⁴⁴⁷

Talha b. Ubeydullah’ın ise halifelik istediğine dair bir rivayet mevcut olup Talha b. Ubeydullah’ın insanları yönetme ve idare etme eğiliminin olduğundan bahsedilir. Basra ve Kûfe’de bu iki sahâbînin insanlarla iyi ilişkiler içinde olması⁴⁴⁸ onlara bu cesareti vermiş olduğu düşünülebilir.⁴⁴⁹ Ancak Zübeyr b. Avvam’ın Talha b. Ubeydullah kadar bu konuda istekli olduğu

⁴⁴¹ Seyf b. Ömer, 94-95; Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 30.

⁴⁴² İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, (Çeviri), III, 197; Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 15; Kapar, 56.

⁴⁴³ Taberî, IV, 434.

⁴⁴⁴ Taberî, IV, 434; Şakir, *Dört Halife*, 360.

⁴⁴⁵ Seyf b. Ömer, 58; İbn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, (Çeviri), VII, 365-366; H. İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, 218; el-Hatîb, 170.

⁴⁴⁶ Seyf b. Ömer, 95.

⁴⁴⁷ Genç, 27.

⁴⁴⁸ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 9.

⁴⁴⁹ Ancak Cemal Vakası’nda anlatılacağı üzere Hz. Ali Mısırlılardan değil Kûfelilerden yardım almıştı. Talha ve Zübeyr ise bu savaşta Basralılardan ve Kûfelilerden bekledikleri desteği alamamışlardı.

söylenemez.⁴⁵⁰ İkisi karşılaştırıldığında Talha b. Ubeydullah'ın bu eğiliminin daha fazla olduğu göze çarpmaktadır.

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın halifelik istekleri olsa bile o günün şartlarında Hz. Osman ve Hz. Ali'nin isimleri ön plana çıkmaktaydı. Seçim sürecinde şura başkanlığına getirilen Abdurrahman b. Avf'ın, heyettekilere halifelikten çekilme teklifi karşısında herkesin susması halifelik isteklerine delil gösterilebilir. Abdurrahman b. Avf da vekaletleri elinde topladıktan sonra Medine ahalisi ile görüşüp edindiği izlenim neticesinde şura üyeleri ile bu iki isim üzerinden görüşmelerini sürdürmeye devam etmiştir.

Yine halife seçilmeden önce Basralılar Talha b. Ubeydullah'ı, Kûfeliler de Zübeyr b. Avvam'ı her yerde aramışlar fakat, her iki sahâbî de o an için böyle bir işe istekli ve gönüllü olmadıkları için bu kişilerden ve gönderdikleri elçilerden kaçmışlar, onlara görünmemeye ve yakalanmamaya çalışmışlar,⁴⁵¹ karşılaştıkları zaman ise onları azarlayarak yanlarından uzaklaştırmışlardır.⁴⁵² Basralıların ve Kûfelilerin neden bu sahâbîler üzerinde durdukları konusunda Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın bu memleketlerde tanınmış olmaları, iyi ilişkiler içerisinde olmaları ve onları diğer insanlara göre daha yakından tanımaları neden gösterilebilir. Çünkü bu iki sahâbînin bu memleketlerdeki insanlarla, Hz. Osman'ın sahâbîlerin başka memleketlere gitme ve yerleşme politikasına izin vermesinden sonra söz konusu şehirlere gittikleri ve iyi ilişkiler içinde olduğu zaten bilinmektedir.⁴⁵³

Medine'deki isyancılar halifenin öldürülmesiyle ortaya çıkan karışıklığın uzamasını kendileri açısından tehlikeli görüyorlardı. Zamanın ilerlemesi lehlerindeki durumun aleyhlerine dönmesini, suçlarının ortaya çıkıp dillenmesini sağlayabilirdi. Bu sebeple halife seçimini en kısa yoldan bitirme çabasına girip öncelikle Hz. Ali'ye bu işi yüklemişlerdi. Kûfe ve Basralılar da Talha

(Adnan Demircan, *Hâricîlerin Siyâsî Faaliyetleri*, İstanbul, 1996, 81) Onların Talha ve Zübeyr istekleri Hz. Osman'ın öldürüldüğü kaos ortamında, onları tanıdıkları için onları başa getirme çabasından ibaret bir fiil olarak da düşünülebilir. Ayrıca Basralılar ve Kûfeliler, tekliflerini geri çevirdikleri ve Mısırlılara tabi oldukları için de onlara kızgındılar. Bu da sebep olarak söylenebilir. (İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 198; Günal, 51)

⁴⁵⁰ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 9.

⁴⁵¹ Taberî, IV, 432; el-Işş, 81; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 366; Ganim, 1040-1041; Şakir, *Dört Halife*, 357-358; Günal, 50.

⁴⁵² Seyf b. Ömer, 60; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 197.

⁴⁵³ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 9.

b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam konusunda bu noktada ısrarlarını çektikleri düşünülebilir. Çünkü her iki sahâbînin de ısrarla onlardan kaçmaları zamanın ilerlemesine sebep olmaktaydı.

İsyancıların Hz. Osman'a karşı hep birlikte hareket etmelerine rağmen halifelik konusunda bir anlaşma sağlayamamaları da⁴⁵⁴ kendi halife adaylarının farklı olmasından dolayı olduğu söylenebilir.

B. Cemel Vakası'nda Talha ve Zübeyr

Hz. Ali, Medinelilerin biatı sonucu halifelik makamına gelmişti. Ancak bu biat tüm İslâm coğrafyasını temsil etmiyordu. Önceki halifeler döneminde Medine'nin biatı tüm İslâm coğrafyasının biatını temsil ediyordu. Hz. Ali'nin, gerek seçildiği ortam, gerekse dönemin şartları diğer bölgelerin de biatını zorunlu kılıyordu. Çünkü İslâm dünyası kısmen bölünmüş durumdaydı.

Az önce bahsettiğimiz bölünmüş Müslüman gruplardan Hz. Ali taraftarları ile Hz. Osman taraftarları birbirlerine düşman olmuşlardı. Hz. Osman'ın kanını talep eden grup, aynı zamanda Hz. Ali'nin halifeliğinin de meşru olmadığını iddia ediyorlardı.⁴⁵⁵

Böyle bir durumda Hz. Ali halife olduktan sonra diğer bölgelerin biatını beklemeden yaptığı (ya da yapmaya çalıştığı) ilk icraatı Hz. Osman'nın tüm valilerini değiştirme girişimi oldu.⁴⁵⁶

Hz. Ali'nin böyle bir karara imza atma aşamasında Muğîre b. Şu'be ve Abdullah b. Abbas, biatın tam manasıyla tamamlanmadan böyle bir işe kalkışmanın doğru olmayacağı, biatın tamamlanmasından sonra ortam sakinleşince bu işin daha kolay ve zararsız olacağı konusunda kendisini uyarmışlardı. Ancak Hz. Ali verdiği bu kararı uygulamak için biatın beklenmesinin şart olmadığını belirterek kararını uygulamaya koymuştur.⁴⁵⁷

Seçtiği valileri görevlendirdiği bölgelere göndermiş, ancak vali adaylarının hemen hepsi gittikleri yerde ya kabul edilmemişler ya da halkın gruplaşmasına neden olmuşlardır.⁴⁵⁸

Bu duruma en önemli örnek, Hz. Ali'nin Mısır' a vali olarak gönderdiği ve güvendiği isim olan, aynı zamanda Arap dahilerinden kabul edilen Kays b. Sa'd'ın durumudur. Mısır halkı

⁴⁵⁴ Seyf b. Ömer, 91; el-Işş, 81.

⁴⁵⁵ Akbulut, 169.

⁴⁵⁶ Seyf b. Ömer, 100; es-Salim, II, 305; Demircan, 66; *DGBİT*, II, 226.

⁴⁵⁷ Taberî, IV, 460; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târih*, (Çeviri), III, 202; es-Salim, II, 305.

⁴⁵⁸ *DGBİT*, II, 227.

halifelik konusunda, Hz. Ali'ye destek olan ve Hz. Osman'ın durumunun neticelenmesine kadar ona karşı olan iki gruba bölünmüştü.⁴⁵⁹

Bu valilik değişimi sırasında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam da bir takım beklentiler içine girdiği rivayet edilir. Öyle ki Talha b. Ubeydullah Basra, Zübeyr b. Avvam da Kûfe valiliklerini Hz. Ali'den talep etmişlerdi.⁴⁶⁰ Ancak Hz. Ali geçerli ya da geçersiz olarak değerlendirilebilecek bir takım nedenlerle Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın istedikleri bölgelere dair valilik taleplerini reddetmiştir.⁴⁶¹ Akbulut kitabında Hz. Ali'nin, Talha ve Zübeyr'in valilik taleplerini neden geri çevirdiğine dair bir bilgi bulunmadığını ifade etse de⁴⁶² yaşanan bazı olaylardan bir takım nedenler çıkarmak, bunları yorumlamak mümkündür.

Bu nedenler arasında Hz. Ali'nin Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı yanında görmek istemesi ve önceki halifeler gibi onlarla istişare edip işleri yürütme isteği idi. Bunun yanında bir de duygusal manada onlardan Medine'de kalıp kendisine arkadaş olmalarını ve kendisini yalnız bırakmamalarını istediği de söylenir.⁴⁶³

Hz. Osman'ın yaptığı yönetim hatalarından bahsederken, onun, Hz. Ömer'in koyduğu ashâbın Medine dışına çıkma yasağını kaldırmasından söz etmiştik. (Bu arada Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Basra ve Kûfe ile iyi ilişkiler kurmasında bu yasağı iyi değerlendirdikleri düşünülebilir.) Hz. Ali bu yasağı tekrar uygulamayı düşünmüş ancak, Hz. Ömer kadar bu konuda sert tutumlu olamadığı ve duruma dostça, iyilikle yaklaştığı için bu konuda onun kadar başarılı olamamıştır. Bu konuda en az Hz. Ömer kadar sert ve ciddi olabilseydi Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Medine'den ayrılmaları bu kadar kolay olmayabilirdi.⁴⁶⁴

Hz. Ali'nin bu fikre karşı çıkmasının sebeplerinden biri de Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Basra ve Kûfe'deki güçlerinin farkında olmasından kaynaklanmaktadır. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın belirtilen bu bölgelere gitmesi halifeliliğin bölünme riskini de ortaya çıkarabilirdi. Nitekim Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın üçlü yönetim

⁴⁵⁹ Detaylı bilgi için; Kenan Ayar, "Sahâbe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dahilerinden Kays b. Sa'd", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı; 20-21, Samsun, 2005.

⁴⁶⁰ İbn Abdilber, *İstiâb*, IV, 1813; Halife, 299; Akbulut, 176, 187; Günel, 63;

⁴⁶¹ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 196; Erboğa, "Zübeyr b. Avvam", *ŞİA*, VIII, 388; Akbulut, 176, 187; Günel, 63; Ethem Ruhi Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, İstanbul, 1991, VII, 320.

⁴⁶² Akbulut, 174.

⁴⁶³ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 20.

⁴⁶⁴ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 20.

fikrinin olduğu da rivayet edilir. Ancak Hz. Ali bu fikre şiddetle karşı çıkmaktaydı. Onları bu bölgelere göndermemekte bu bağlamda Hz. Ali haklı görünmektedir. Bu durum halifelüğün tek elden yönetilmesinin ortadan kalkma riskini taşımakla beraber Müslümanların da bölünmesine yol açabileceği riski açısından da tehlikeli bir durum olarak göze çarpmaktadır.⁴⁶⁵ Bu güç ve nüfuza sahip olan Talha ve Zübeyr'in, üçlü yönetim olmasa bile, sadece valilik taleplerinin gerçekleşmesi, onları yönetime ortak yapmaya yettiği de söylenebilir.⁴⁶⁶

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam valilik taleplerini Hz. Ali'ye iletirken, iyi ilişkiler içerisinde oldukları bölgelere giderek asker⁴⁶⁷ getirebileceklerini ifade ettiler. Böylece asilere ve Şam'dan yayılmaya başlayan Muaviye faktörüne karşı⁴⁶⁸ ancak bu şekilde güçlü konuma geçebileceklerini ifade ettiler. Bu minvalde Talha b. Ubeydullah ilişkilerinin iyi olduğu Basranın valiliğini, Zübeyr b. Avvam ise Kûfe valiliğini talep etti. Ancak Hz. Ali kendilerine halifelikte yerini sağlamlaştırıncaya ve işler düzene girince kadar beklemelerini daha sonra bu konuyu düşünebileceğini ifade etti. Böylelikle Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın valilik talepleri geri çevrilmiş oldu.⁴⁶⁹

Hz. Ali'nin, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın valilik taleplerini geri çevirmesinde, onları yanında görmek ve sorunları çözme konusunda onlarla istişare etmek istediğini kendilerine söylediği rivayeti de vardır.⁴⁷⁰

Bu bağlamda şunu da ifade edebiliriz; Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Medine'deki konumları belliydi. Toplumda büyük bir saygınlıkları ve nüfuzları vardı. Onların Medine'de kalmaları Hz. Ali'nin gücünü perçinlemesi anlamına gelmekteydi. Tıpkı Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde olduğu gibi, bu denli nüfuzlu ve güçlü kişilerin halifenin yanında olması, halifenin gücüne güç katabilirdi. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam Medine'de kalmış olsalardı halka yine böyle bir imaj verilecekti.⁴⁷¹ Hz. Ali'nin onların bu isteklerini geri çevirmesinde bu konuda geyet akla yatkın gelmektedir.

⁴⁶⁵ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 20.

⁴⁶⁶ Akbulut, 186-187.

⁴⁶⁷ Talha ve Zübeyr'in askerlerinin kabileleri için bkz., Fakîhî, Abdülhamid b. Ali Nasır, *Hilafetu Ali b. Ebi Talib (ra.)*, Riyad, 2006/1427, I, 173.

⁴⁶⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, (Çeviri), III, 201; İbn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, (Çeviri), VII, 368; Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 20.

⁴⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 368.

⁴⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 365.

⁴⁷¹ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 20.

Bu konuda son olarak değinmemiz gereken husus ise Talha ve Zübeyr'in valilik taleplerinin geri çevrilmesinden sonra Hz. Ali ile olan ilişkilerinin ne derece etkilendiğidir. Bu iki sahâbînin aşere-i mübeşşereden olmaları, toplumda saygın bir konumda olmaları, Hz. Ömer'in şurasında yer almaları ve halife olabilecek konumda olmalarına rağmen Hz. Ali'nin bu sahâbîlere valilik görevi vermemesi sebebiyle bu durumun, Talha ve Zübeyr'in tepkisine neden olduğu düşünülebilir. Ancak olayları bu hususun üzerine bina etmek, olayı Talha ve Zübeyr açısından kişiselleştirmek olur –ki bu da olayların yanlış değerlendirilmesine sebep olabilir. Bununla birlikte insan faktörünü ön planda tuttuğumuzda elbetteki böylesine bir pozisyonda olan Talha ve Zübeyr'in valilik taleplerinin Hz. Ali tarafında geri çevrilmesi kolay kabul edilebilecek bir husus değildir. Elbette bir tepki, üzüntü veya kırgınlık olmuş olabilir. Ancak ileride yaşanacak olan tüm olayların temelinde bu konuyu aramak yanlış olur. Bu durumun Hz. Ali ile Talha ve Zübeyr'in arasına bir mesafe koyduğu bir gerçektir. Fakat dediğimiz gibi olayların tek sebebi, hareket noktası da bu husus değildir. Bunu sadece aradaki husumet ya da ayrılığın bir parçası olarak düşünebiliriz. Bununla birlikte Çakır'ın ifadesi ile bu hususu, Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye karşı çıkmalarında hiçbir etkisinin olmadığını söylemek de mümkün görünmemektedir.⁴⁷² Talha ve Zübeyr'in Medine'den çıkmalarında hedeflerinin Hz. Ali olmadığı ve halife olma isteklerinin olmadığı görüşünün, alimlerin ortak kabulü olduğu fikri de bize mantıklı gelmemektedir.⁴⁷³ İlerleyen bölümlerde anlatmaya çalışacağımız üzere, samimi olsa da görünen fikir Hz. Osman'ın kanı olsa da arkasında başka sebepler de vardır.

Hz. Ali'nin biat aldıktan sonraki en büyük sorunu Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması meselesiydi.⁴⁷⁴ Bir rivayete göre de Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Hz. Osman'dan sonra seçilecek halifeye biat etmelerinin şartı olarak Hz. Osman'ın katillerinin bulunup hak ettikleri cezaya çarptırılmasını sağlaması şartını sürmüştür.⁴⁷⁵ Katillerin cezalandırılması konusunda Hz. Ali'ye her ikisin de, ilişkilerinin iyi olduğu bölgelerden asker getirme fikrinin de Hz. Ali tarafından geri çevrildiğini söylemiştik.⁴⁷⁶

⁴⁷² Çakır, 46.

⁴⁷³ Çakır, 48.

⁴⁷⁴ Fığlalı, “Ali”, *DİA*, II, 372; Akbulut, 173.

⁴⁷⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, III, 211; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 231; DGBİT, II, 230; İbn Ebi'l-Hadîd, Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah, *Şerhu Nehci'l-Belaga*, thk., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut, 1965, 230-231.

⁴⁷⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 201; İbn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, (Çeviri), VII, 368.

İleride Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı Hz. Ali'nin karşısına çıkaracak olayların sebebi olacak durum ve düşüncenin gelişmesinde bu fikir genel kabule göre önemli yer tutacaktır.

Bu bağlamda Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın halife Hz. Ali ile valilik taleplerinin geri çevrilmesinden başka o an için kişisel manada bir problemleri olmamakla ve halifelik makamında da mevcut şartlarda gözlerinin olmaması ile birlikte, onların o anki şartlar için tek dertleri, seçilen halifenin, yani Hz. Ali'nin haksız yere bir halifeyi öldürenlerin cezalandırılması hususunda yeterince gayret sarf etmemesi ve katilleri yakalayarak onlara hak ettikleri cezayı vermemesiydi. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam tam bu noktada katillerin bir an önce bulunmasını ve cezalandırılmalarını talep ediyorlardı. Burada önemli olan husus belki de Hz. Osman'ın bizzat şahsı değil de halifelik makamının kendisidir. Hz. Osman'ın katledilme durumu da eklenince bu olaydaki ısrar daha net anlaşılabilir. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın valilik taleplerinin amaçlarından birisi de atanacakları memleketlerden Medine'deki isyancıların tespit ve etkisiz hale getirilmesi ile kendini bir tehlike olarak iyice hissettirmeye başlayan Muaviye'ye karşı güçlü ordular getirmek istemeleriydi.⁴⁷⁷

Ancak Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasında takip ettiği siyaset, katillerin cezalandırılması talebinin zamana bırakılması, tepkilerin ve taleplerin azalmasını beklemek ve işin sonuca bağlanmasının hemen mümkün olmayacağını savunması⁴⁷⁸ olunca, Hz. Ali'ye olan tepkiler daha fazla büyümüş, bunu üzerine bir de Hz. Osman'ın mazlum öldürüldüğü konusunda fikir belirtmemesi ona karşı olanların daha fazla işine geldiği gibi Hz. Ali'ye içeriden olan desteğin de azalmasına sebep olmuştur.⁴⁷⁹

Böyle bir ortamda Hz. Ali'nin işi hayli zor görünmekteydi. Çünkü belirli bir katil olmamakla birlikte şehrin hakimiyetini ele geçiren isyancılar hep bir ağızdan “Osman'ı hepimiz öldürdük” diye bağırıyorlardı.⁴⁸⁰ Olayın daha vahimi ise Hz. Ali'nin karşısında Hz. Osman'ın katillerinin yakalanmasını isteyen ve bunu Hz. Ali'ye karşı kullanan birçok grup da mevcuttu. Bunların başında Hz. Ali'ye biat etmeyen Şam valisi Muaviye'nin olduğu bilinmekte olup,⁴⁸¹ ona karşı kozunun ve Hz. Osman açısından dayandığı sebebin çok kuvvetli olduğu da

⁴⁷⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Çeviri), III, 201; İbn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, (Çeviri), VII, 368.

⁴⁷⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 228; Algül, II, 473.

⁴⁷⁹ Demircan, 70.

⁴⁸⁰ Fığlalı, “Ali”, *DİA*, II, 373; Fığlalı, “Cemel Vak'ası”, *DİA*, VII, 320.

⁴⁸¹ Demircan, 72; *DGBİT*, II, 227.

hatırlanmalıdır. Bunun yanında Muaviye Hz. Ali'ye karşı geliştireceği siyaseti de bahsedeceğimiz Cemel Savaşı üzerine kurmayı planladığı düşünülebilir.⁴⁸²

Muaviye'nin ısrarı ve nihayetinde Hz. Ali'nin hilafetine karşı olduğunu açıktan ilan ettiği mektubun Medine'ye dolayısıyla Hz. Ali'ye ulaştığında Hz. Ali, Muaviye probleminin düzelmeceği fikrine vararak savaş kararı aldı. Savaş arifesinde bundan daha da büyük bir mesele kendini gösterdi. Bu mesele bundan sonraki olayların akışında adından sıkça bahsedilecek olan Hz. Aişe'nin de siyasete al atması sonucu, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam ile birlikte toparlandıkları haberi idi.⁴⁸³

Hz. Ali, Muaviye'yi itaat altına almak için Ensar ve Muhacirlerin ileri gelenlerinden dokuz yüz kişi ile yola çıkmıştı. Ancak Hz. Ali, kardeşi Akil b. Ebi Talib'den aldığı bir mektupla, Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Basra'ya hareket ettiğini öğrendi.⁴⁸⁴ Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Hz. Aişe ve beraberindekilerin toparlanarak Basra'ya gidişlerini kendi idaresine karşı çıkan bir hareket olarak değerlendirdi⁴⁸⁵ ve bu meselenin daha öncelikli olduğuna hükmederek bu sebeple yolunu değiştirerek Basra'ya yöneldi.⁴⁸⁶

Cemel gruplarının oluşma sürecine dönecek olursak; Hz. Ali önündeki sorunlarla uğraşırken, Hz. Ali'nin halife olmasından dört ay sonra,⁴⁸⁷ Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, umre yapmak üzere, Hz. Ali'den Mekke'ye gitmek için izin istediler.⁴⁸⁸ Ancak Hz. Ali bu izinin altında başka sebepler olabileceğinden, yani bir siyasi oluşum içine girmek üzere Mekke ve umre bahane edilerek Basra veya Şam'a gideceklerinden şüphelenmiş,⁴⁸⁹ yüzlerine karşı niyetlerinin farklı olduğunu düşündüğünü⁴⁹⁰, fitne çıkmasından korktuğunu⁴⁹¹ söylemiş, bunun

⁴⁸² Aycan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, 132.

⁴⁸³ *DGBİT*, II, 229.

⁴⁸⁴ Cemîlî, 21.

⁴⁸⁵ Ekinci, Muhammed Salih, *Tarihte Metot Ve Tarihî Tetkikler Işığında Sahâbe Dönemi*, çev., Mehmet Ecir Eşiyok, yy., trz., 239. .

⁴⁸⁶ Demircan, 105.

⁴⁸⁷ Taberî, III, 11; Demircan, 86.

⁴⁸⁸ Seyf b. Ömer, 107-108; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l Ferec Abdurrahman b. Ali Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, thk., Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, trz. V, 77; İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 202, 204; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 228; Halebî, III, 355; Demircan, 86; Algül, II, 479; Linda D. Lau, "Sayf b. Umar And Battle Of The Camel", *The İslâmic Quarterly*, 104; el-Cüdâvî, 220; İbn Ebi'l-Hadîd, 231; el-Hatîb, 171.

⁴⁸⁹ Belâzürî, III, 22; Günal, 63; el-Cüdâvî, 220.

⁴⁹⁰ Ganim, 1041.

üzerine Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam niyetlerinin gerçekten umre yapmak için Mekke'ye gitmek olduğunu belirtince, ancak dört ay sonra⁴⁹² Hz. Ali de bu sahâbîlere izin vermiştir.⁴⁹³ Hz. Ali'nin izni geç vermesinde, başta onları Medine'de tutmak istemesi ve yukarıda söylediğimiz sebepler etkili olmuştur. Ancak izin konusunda ısrarcı olmaları karşısında Hz. Ali de bu sahâbîlere daha fazla direnmemiştir. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Medine'de kalması ya da kalmamasının Hz. Ali açısından sıkıntı olabileceği söylenebilir. Hz. Ali onları Medine'de tutmayı tercih etmiş, ancak onların Medine'den ayrılma konusunda ısrarcı olmaları sonucunda izin vermiştir. Medine'de kalmaları bu iki sahâbînin gözünün önünde olmasını sağlayacaktı. Ancak Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Medine'deki etkileri de küçümsenemeyecek konumda idi. Buna rağmen Medine'de olmaları, Hz. Ali tarafından kısmen kontrol edilebilir olmaları manasına gelebilirdi. Hz. Ali'nin üçüncü bir tercihi olmadığı için kendince daha makul olanı seçtiği söylenebilir.

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın izin konusunda ısrarcı oldukları, Hz. Ali'ye bu konuda baskı yaptıkları ve izin vermemesi durumunda olay çıkaracaklarını söyledikleri rivayeti de vardır.⁴⁹⁴ İzin isterken takındıkları tavırlar ve sert ifadeler Hz. Ali'nin şüphelerini doğrular nitelikte görünmektedir.⁴⁹⁵

İbn Abbas'ın Hz. Ali'ye valiler konusunda verdiği tavsiyelerde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın kendisine itaatleri konusunda şüphelerini dile getirmişti.⁴⁹⁶ Çünkü bu iki sahâbî, Hz. Ali'den talep ettikleri, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmaları konusunda ondan istedikleri tatminkar bir cevap alamamışlar ve bu duruma üzülmüşlerdi. Bu konu onların aralarının açılmasına da sebep olmuştu. Daha sonra Basra'daki olaylarda bahsedileceği üzere; her ikisi de biat ettikleri halde neden Hz. Ali'ye karşı bir pozisyona geçtikleri sorulduğunda Talha b. Ubeuydullah da Zübeyr b. Avvam da kendilerinin Hz. Ali'nin şahsına karşı değil onun problemleri çözemediği için ona karşı olduklarını dile getirmişlerdir.⁴⁹⁷

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Medine'den ayrılmaları, İslâm tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü bu süreç sonunda fitnenin bir zaferi! olarak

⁴⁹¹ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 39.

⁴⁹² Taberî, III, 11; Fığlalı, "Cemel Vak'ası, *DİA*, VII, 320.

⁴⁹³ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 77; Halebî, III, 355; Günal, 63.

⁴⁹⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Çeviri), III, 206; Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 24.

⁴⁹⁵ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 24.

⁴⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 368; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, (Çeviri), III, 202.

⁴⁹⁷ el-Işş, 88.

Müslümanlar ilk defa karşı karşıya gelecek ve bu iki sahâbî ile birlikte içlerinde daha başka seçkin sahâbilerin de bulunduğu birçok kişi hayatlarını kaybedecektir. Bu noktadan sonra işe Hz. Aişe’de dahil olacak, Hz. Peygamber’in gözde hanımı, önce siyasetin merkezine geçecek sonra da savaş meydanına çıkacaktı.

Hz. Aişe, Hz. Osman’ın muhasarası esnasındaki durumdan, siyasî ve manevî ortamdan hayli rahatsız olarak Medine’den ayrılmış,⁴⁹⁸ hac için Mekke’ye gitmişti. Orada iken dayılarından biri olan Ubeydullah b. Seleme’den,⁴⁹⁹ Hz. Osman’ın öldürüldüğü haberi ile Hz. Ali’nin halife olduğu haberini alınca Mekke’de kalmış, Medine’ye geri dönmemiştir.⁵⁰⁰ Hz. Ali’ye biat edildiğini öğrendiğinde ise ilk tepkisi Hz. Osman’ın mazlum olarak öldürüldüğünü söyleyerek onun kanını talep etmek olmuş,⁵⁰¹ sonrasında ise Hz. Ali’nin hilafetini “Medine’ye gitmiyorum, çünkü orada yönetim Ali’nin elindedir”⁵⁰² deyip reddetmek olarak devam etmiştir.⁵⁰³ Hz. Osman’a halifeliği süresince en fazla muhalefet edenlerden biri olan Hz. Aişe’nin, Hz. Osman vefat eder etmez onun kanını ilk talep eden kişi olması düşündürücüdür.⁵⁰⁴

Bu bağlamda Hz. Ali ile Hz. Aişe’nin geçmişine biraz bakmak gerekir. Hz. Aişe’nin Hz. Ali’ye karşı muhalefete geçmesinin bu kadar kolay olmasının altında bazı sebepler aramak gerekebilir. Hz. Aişe’nin daha önceden de Hz. Ali ile iyi ilişkiler içinde olmadığı hakkında rivayetler vardır.

Onun Hz. Ali ile arasındaki gerginliğin daha çok şahsi meselelere dayandığını söylemek yanlış olmaz.⁵⁰⁵ Hz. Ali’ye ilk kızgınlığı, ifk olayında⁵⁰⁶ Hz. Peygamber ona fikrini sorduğunda “ondan başka kadınlar da var” gibi bir cevap vermesi ve Hz. Aişe’nin bunu hiç unutmadığı rivayeti vardır. Bununla birlikte Hz. Aişe, analığı olan Esmâ bnt. Umeys’in Hz. Ali ile

⁴⁹⁸ Seyf b. Ömer, 111-112; en-Nüveyrî, XX, 26; eş-Şeyh, Abdül-Munim Muhammed, “Vak’atü Cemel”, *Mecelletü’l Ezher*, Kahire, 1950, XXII, 560; Halife, 321; el-Hatîb, 171.

⁴⁹⁹ Halife, 321; eş-Şeyh, 560.

⁵⁰⁰ en-Nüveyrî, XX, 26; Mustafa Fayda, “Aişe”, *DİA*, İstanbul, 1991, II, 203; Akbulut, 187; *DGBİT*, II, 229; Lau, 103; el-Hatîb, 171.

⁵⁰¹ Umeyra, Abdurrahman, *Nisaun Enzelallahu fihinne Kur’ânen*, Riyad, 1983, 60; eş-Şeyh, 560.

⁵⁰² Salim, Abdülazîz, *Tarihü’l-Devleti’l-Arabiyye*, Beyrut, 1986, 574; Demirel, 140.

⁵⁰³ Günal, 71; Algül, II, 481; Demirel, 140.

⁵⁰⁴ es-Salim, II, 309.

⁵⁰⁵ Câmi, I, 300.

⁵⁰⁶ Akbulut, 189; Demirel, 140.

evlenmesini de tasvip etmemiştir.⁵⁰⁷ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Hz. Aişe'nin rivayet ettiği hadislerde ve söylediği birçok sözde Hz. Ali'yi yüceltici cümleler de bulabiliriz. Bunu Hz. Aişe'nin, Hz. Ali ile ayrı düşmesinin kişisel sebeplerin üstünde siyasi olarak değerlendirmek gerekir. Halifelik makamı için Hz. Aişe'nin kafasındaki ismin Talha b. Ubeydullah olduğu bir fikirde de mevcuttur.⁵⁰⁸ Bu fikirden hareketle, Hz. Aişe'ye Talha'dan daha yakın olan Zübeyr'in, Hz. Aişe için öncelikli olmamasının sebebinin, Zübeyr'in siyasi olarak Hz. Ali ile birlikte hareket etmesinden kaynakladığını düşünebiliriz.

O gün için oluşan siyasi ortamda Mekke, Şam'dan sonra, Hz. Ali'ye karşı olanların toplandıkları ve bir araya geldikleri bir merkez haline dönüşmüştü.⁵⁰⁹ Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam Medine'den ayrılıp Mekke'ye geldiklerinde⁵¹⁰ Hz. Aişe ile bir araya gelerek⁵¹¹ durum değerlendirmesi yaptılar. İki sahâbî Hz. Aişe'ye Medine'deki durumu anlattılar, oranın artık karışıklıklarla dolu bir şehir olduğunu, bedevilerin şehri ele geçirdiğini ve oradaki yönetimin gelişmeler karşısında aciz kalan kimseler olduğunu söylediler.⁵¹² Hz. Aişe de durumun vahim olduğunu öğrendiğinde bu fitne ortamına müdahale edilerek ortadan kaldırılması konusunda fikrini ortaya koymuştur.⁵¹³ Zaten Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam Mekke'ye gelmeden önce Mekke'de Hz. Osman'ın mazlum olduğu ve kanının talep edilmesi bağlamında insanları örgütlemeye başlamış ve Cemel gurubunu oluşturan topluluğun oluşumuna gidilen yolda ilk adımları atmaya başlamıştı.⁵¹⁴ Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam Mekke'ye geldikten sonra da Hz. Aişe'nin bu iki sahâbî ile bir araya gelip durum değerlendirmesi yapması, Medine'ye karşı bir isyan oluşumu haberi olarak kulaktan kulağa yayılarak Medine'ye, dolayısıyla Hz. Ali'ye ulaşmıştı.⁵¹⁵

⁵⁰⁷ Günal, 61; Demircan, 61.

⁵⁰⁸ Günal, 62.

⁵⁰⁹ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 27.

⁵¹⁰ Seyf b. Ömer, 109; en-Nüveyrî, XX, 28.

⁵¹¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 211; et-Teymi, Ebü'l-Kâsım Kıvamü's-Sünne İsmail b. Muhammed b. Fazl, *el-Hulefâ'u Erbaa : Ebû Bekr - Ömer - Osman - Ali*, thk., Kerem Hilmi Ferhat Ebû Siri, Kahire, 1999, 182; Halife, 324; Ganim, 1041; el-Cüdâvî, 220.

⁵¹² Taberî, III, 5.

⁵¹³ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 208; Günal, 72.

⁵¹⁴ eş-Şeyh, 560.

⁵¹⁵ Taberî, III, 13; el-Işş, 87.

H. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, yaptıkları fikir alışverişinden sonra, H. Osman dönemi Basra (eski) valisi Abdullah b. Âmir'in teklifi ile Basra'ya gitme fikrinde uzlaştılar.⁵¹⁶

H. Ali'ye karşı muhalefet hareketinin temelleri de atılmış ve hareket bu üç insanın liderliğinde başlamıştı.⁵¹⁷ Böylece, başta H. Aişe ile H. Peygamber'in mümtaz sahâbileri olan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın liderliklerini yaptıkları, içinde Abdullah b. Âmir, Ya'lâ b. Ümeyye, Saîd b. el-Âs ve Velid b. Ukbe gibi isimlerin de bulunduğu grup Basra'ya doğru yola çıkmıştı.⁵¹⁸ Basra'nın tercih edilmesinde siyasi şartlar açısından daha rahat hareket edilebileceği düşüncesi ve Mekke'ye göre daha rahat olduğunun düşünülmesi⁵¹⁹ etkili olmuştur. Mekke'nin de rahat olduğu ancak Basra'nın, olayları kontrol etmede, coğrafi ve siyasi olanaklarının Mekke'ye göre daha çok olması Basra'nın tercih edilmesini sağlamıştır.⁵²⁰ Diğer bir sebep de Basra kentinin ve insanlarının düşünce yapısını ve karakterini bilen eski vali Abdullah b. Âmir, merkezi yönetimin, dolayısıyla H. Ali'nin burada etkili olamayacağını düşünüyordu.⁵²¹ Aynı zamanda, H. Osman'ın muhasara ve katli esnasında Basralıların Talha'yı halife olarak görmek istediklerini hatırlarsak küçük bir ihtimalle de olsa Basra'nın seçiminde bu durumun etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. H. Aişe'nin doğrudan Medine'ye gidip gerekirse anlaşma, gerekirse savaşma fikri mantıklı karşılanmamış, Talha ve Zübeyr'in Şam fikri de Muaviye'nin etkisi altında kalma ve onun istediği gibi hareket edileceği endişesi ile geri çevrilmiştir.⁵²²

Yolculuğa çıkmadan önce de Ya'lâ b. Ümeyye, H. Aişe'ye iki yüz dinara "Asker"⁵²³ adında bir deve satın almıştı.⁵²⁴

⁵¹⁶ Seyf b. Ömer, 119; Belâzürî, III, 23; Bustî, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibban, *es-Sîretü'n-Nebevîyye ve Ahbarü'l-Hulefa*, thk., el-Hafız Seyyid Aziz Bek, Beyrut, 1997/1414, I, 533; Zehebî, *Siyer*, III, 18; Umeyra, 61; ed-Dib, 215; Ekinci, 233; Salim, 579; Mahmut Şakir, *Dört Halife*, 371; Günal, 72; Algül, II, 482; Lau, 104; Demircan, 104; Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320.

⁵¹⁷ Demircan, 86.

⁵¹⁸ Seyf b. Ömer, 116; eş-Şeyh, 560.

⁵¹⁹ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benuh*, 27.

⁵²⁰ el-Işş, 87.

⁵²¹ Taberî, III, 13; Fakîhî, 155.

⁵²² Demircan, 103-104.

⁵²³ İbn Ebi'l-Hadîd, 252; Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320; eş-Şeyh, 561.

⁵²⁴ Belâzürî, III, 22-23; Günal, 72; Algül, II, 483; eş-Şeyh, 561.

Ancak şunu başta belirtmek gerekir ki, bu grubun yola çıkış amacı Hz. Osman'ın kanının talep edilmesi ve Müslümanlar arasındaki ayrılığı ortadan kaldırıp yeniden barış ortamını kurmak gibi bir amaç olsa da⁵²⁵, bu amacın daha sonra Hz. Ali'yi devirmek olarak değiştiği⁵²⁶, kuruluşu ve işleyişi itibarıyla çok iyi planlanmadığı, gelişigüzel, karışık ve amacının tam olarak netleşmediği açıktır.⁵²⁷ Ayrıca, Hz. Osman'ın kanı bahane edilerek, Hz. Ali'ye karşı oluşan kinin, bu grubun ortak paydası olduğu görüşü de vardır.⁵²⁸

Yolculuğa çıkarken Ümmül-müminin'den Hafsa da Hz. Aişe'yi takip etmek istemiş ancak kardeşi Abdullah b. Ömer onu alıkoyarak bu kararından vazgeçirmiştir.⁵²⁹

Yolculuk esnasında namaz için mola verildiğinde gruba liderlik ve buna bağlı olarak namazı kıldırarak isim hakkında kısa süreli bir tartışma yaşanmış, Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam arasında kalmıştı.

Şöyle ki; Mervan b. Hakem'in liderlik ve namazda kimin imam olacağı husundaki sorusuna cevaben Abdullah b. Zübeyr kendi babasını, Muhammed b. Talha ise kendi babasını teklif etmişti. Hz. Aişe ise bu duruma tepki göstermiş Müslümanların ayrılığa düşmesinden korktuğunu ifade etmiştir.⁵³⁰ Daha sonra yaşı büyük olanın namazı kıldırmasını istediği, bunun üzerine Zübeyr b. Avvam'ın namazı kıldırıldığı rivayeti vardır.⁵³¹ Ancak ikisinin de hemen hemen aynı yaşlarda olduğunu düşünürsek bu rivayet biraz zayıf görünmektedir. Bu durumdan yola çıkarak Cemel topluluğunun tek bir lideri olduğunu söylemek zor görünmektedir. Aralarındaki dışa vurulmayan gizli bir çekişmenin olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Nitekim bu tartışmalar esnasında Muaz b. Ubeyd durumu eleştirerek, zaferi kazansalar bile kendi içlerinde savaşıacaklarını ifade etmiş ve Talha'nın da Zübeyr'in de halifeliği birbirlerine bırakmayacağını dile getirmiştir.⁵³² Oluşumun temel mimarının Hz. Aişe olduğunu ve alınan kararlarda etkisinin büyük olduğunu hatırlamakta da yarar vardır.

⁵²⁵ Halife, 326-327.

⁵²⁶ Çelik, 39.

⁵²⁷ Demircan, 89.

⁵²⁸ Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 31.

⁵²⁹ en-Nüveyrî, XX, 29; eş-Şeyh, 561.

⁵³⁰ Taberî, IV, 454.

⁵³¹ Taberî, IV, 455; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târih*, (Çeviri), III, 212.

⁵³² Taberî, IV, 455; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târih*, (Çeviri), III, 213.

Bu olayların yaşanmasından sonra Talha ve Zübeyr'in yerlerine namazı, çocuklarının sırayla kıldırması teklifi benimsenmiş ve öyle yapılmıştır.⁵³³ Bu durum akla daha yakın gelmektedir.

Bir takım fikirlerin ortaya atılmasıyla problem kısmen çözüme kavuşmuştu.⁵³⁴ Fakat grupta Talha ve Zübeyr'in tavırlarından ve aralarındaki çekişmeden dolayı rahatsız olanlar da olmuştu.⁵³⁵

Bu arada Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın Mekke'ye geldikten sonra, Hz. Ali'ye kılıçların gölgesinde zorla biat ettiklerini, bu biatın kendi istekleri dışında gerçekleştiğini söyleyerek biatlarını geri aldıklarını açıkladıklarını bildiren rivayetler olsa da bunların, bahsedeceğimiz üzere az da olsa gerçeklik payı bulunan ama daha fazlasında abartılı ve taraflı rivayetler olduğunu düşünerek üzerinde fazla durmuyoruz.

Öyle ki, Hz. Ali zaten Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam bir yana kendisine biat etmeyen diğer insanlara da biat konusunda baskıda bulunmamıştır. Hz. Ali'ye biat etmemek, siyaset dışında kalmaktan çok zaten siyasi bir tavidir ve Hz. Ali de bunun farkındaydı.⁵³⁶

Talha ve Zübeyr eğer Hz. Ali'nin halife seçilmesine en baştan şiddetle karşı çıkmış olsalardı Hz. Ali'yi seçme taraftarı olmazlardı, ona ilk biat edenlerin içerisinde yer almazlardı. Hatta Hz. Ali'nin, hilafeti onlardan birine teklif ettiğinde kabul ederlerdi.

Yukarıda da dediğimiz gibi bu iki sahâbî Hz. Ali'ye biat etmekle birlikte, asıl sıkıntılarının farklı olması onların çizdikleri yolu belirlemiş, sonuçta sahip oldukları ve Cemel grubunun oluşmasını sağlayan bu fikir onları halife ile karşı karşıya getirmiştir. Onları Hz. Ali ile karşı karşıya getiren nedenlerden bazılarını, Hz. Ali'nin siyaset anlayışı, Hz. Osman'ın meselesindeki tutumu, belki de biraz, sözlerinin ve ağırlıklarının Hz. Ali gözünde kaybolduğunu ve kendilerine karşı olan tutumu olarak sıralayabiliriz.

Müslümanların gruplaşmaya başlaması ve Cemel grubunu oluşturan ana fikir konusunda, Alkame b. Vakkas el-Leysi'nin naklettiği bir rivayette Alkame şöyle anlatır; "Talha, Zübeyr ve Aişe'nin de bulunduğu bir yerde Talha'yı yalnız başına gördüm. O, kalabalığa karışmayarak bir kenarda göğsüne kadar inen sakalını sıvazlıyordu. Ey Ebû Muhammed dedim, toplantılara katılmıyor, bir kenarda sakalınla oynuyorsun. Düşüncelerin iyi değilse bu işten

⁵³³ Ya'kubî, II, 181.

⁵³⁴ Belâzürî, III, 24; Taberî, IV, 454; Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320; Umeyra, 62; el-Hatîb, 172.

⁵³⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 209.

⁵³⁶ Demircan, 87.

vazgeç diye devam ettim. O da bana, Ey Alkame, biz bir zamanlar, dışımızdakilere karşı bir yumruk gibiydik. Şimdi ise birbirimizi ezmeye çalışan demirden iki dağ oluverdik. Osman'ın kanının akıtılması hususunda, onun kanını isteme uğrunda kanım akmadıkça tövbem kabul olmaz dedi.”⁵³⁷

Hız. Aişe, bu harekete kalkışırken Hicaz bölgesinde bulunan Ümeyyeoğulları'nın da maddi ve manevi⁵³⁸ desteğini alarak onları tarafına çekmeyi düşünmüştür. Emevi ailesi mensupları ve Hız. Osman'ın Basra ve Yemen valileri, vilayetlerinin beytülmalinde bulunan para ve savaş malzemeleriyle birlikte Mekke'ye gelerek Hız. Aişe'ye katılmışlardır.⁵³⁹ Söz konusu desteğin, kabile dayanışmasının bir gereği olarak intikam alma amacıyla verildiğini de hatırlatmak gerekir.⁵⁴⁰ Her iki tarafın da amaçları aynı ya da farklı olsa da ortaya çıkan durum menfaat birliği olunca kimin diğerini kendi safına çektiğinin de bir önemi kalmamaktadır. Ancak ümeyye oğulları Hız. Aişe'nin grubuna dahil olsalar da bu grup kendi amaçlarına hizmet etmekteydi. Bununla birlikte kurdukları, ya da oluşturmaya çalıştıkları ordunun, Zübeyr b. Avvam tarafından, sözde aynı amaçla ortaya çıkan ve Hız. Ali'nin düşmanı olan Muaviye'nin saflarına katılma fikri de önce Velid b. Ukbe sonra da grup tarafından reddedilmiştir.⁵⁴¹

Hız. Aişe, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve beraberlerindeki yaklaşık üç bin kişi ile⁵⁴² üzerinde anlaştıkları, öncelikle Basra'ya gitme fikri ile yola çıkarak, Basra'ya vardılar.⁵⁴³

Şehre geldiklerinde vali Osman b. Huneyf, gelen bu kalabalık gruba bir elçi göndererek niyetlerini öğrenmek istedi. Basra halkı ve vali adına gelen bu elçilerle Hız. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam ayrı ayrı görüştüler. Daha sonra da gerek elçilerle, gerek halkla tekrar ayrı ayrı konuştular.⁵⁴⁴

Önce Hız. Aişe, gelen elçiye durumu açıklayarak Hız. Osman'ın kanını talep ettiklerini ve bu meselenin çözüme kavuşmasını istediklerini belirtti. Elçi daha sonra Talha b. Ubeydullah

⁵³⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çeviri), III, 225; *DGBİT*, II, 232.

⁵³⁸ Günal, 72; *Sarıçam*, *Emevi Haşimi İlişkileri*, 253.

⁵³⁹ Fırlalı, “Cemel Vak'ası”, *DİA*, VII, 320.

⁵⁴⁰ Demircan, 90.

⁵⁴¹ Taberî, IV, 454; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, 131-132.

⁵⁴² Belâzürî, III, 24; Günal, 72; Fırlalı, “Cemel Vak'ası”, *DİA*, VII, 320.

⁵⁴³ Taberî, III, 14; Lau, 104; el-Cüdâvî, 220; el-Hatîb, 171.

⁵⁴⁴ Fakîhî, I, 146-147-153; Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheretu Resaili'l-Arab fi Usuri'l-Arabiyyeti'z-Zahire*, thk., Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire, 1937, 321.

ve Zübeyr b. Avvam'ın yanına gelip onlara da fikrini sordu ve aynı cevabı aldı.⁵⁴⁵ Her üçü için de öncelik Hz. Osman'ın kanı meselesiydi.⁵⁴⁶ Elçi bu konuşma esnasında onların Hz. Ali'ye biat ettiklerini hatırlattığında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, Hz. Osman'ın katillerinin bulunmaması durumunda biatin geçerli olmayacağını söylediler.⁵⁴⁷

Başka bir açıdan bakıldığında oluşan cemel grubundaki herkesin aynı amaçla o grubun içinde olmadığı da söylenebilir. Çıkış noktası Hz. Osman'ın kanı meselesi olsa da gerçek sebebin Hz. Ali'nin hilafetine karşı olmak olduğu izlenimini veren olaylar da yaşanmıştır. Yolculuk esnasında yaşanan imamet sorunu, Talha ve Zübeyr'in çocukları arasındaki halifelik tartışmaları, başlangıçta grubun içinde olup da daha sonra menfaatleriyle çatıştığı ve halifeliğin Emevilere kalmayacağını anlayan Said b. El-Âs'ın gruptan ayrılması⁵⁴⁸ gibi meseleler Hz. Ali'nin meşru hilafetine bir başkaldırı, bir kabul etmeme, bir karşı olma olayları olarak da düşünülebilir. Gerçek sebep tam anlamıyla budur demek güçtür. Ancak aynı amacı farklı şekillerde ortaya koyma hareketleri insanları farklı taraflara çekmiş, gerçek manada hilafete karşı olmak gibi net bir fikri olmayan cemel grubunun içindeki farklılık, onları bu pozisyona ister istemez getirmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi şahsi olarak Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın net bir şekilde Hz. Ali'nin şahsına karşı bir itirazları olmamasına rağmen, onun yönetim şekline olan itirazları, onun yönetimine, dolayısıyla bizzat şahsına ve hilafetine şeklinde algılanmış olması yaşanan olaylardan sonra mümkün görünmekte, bu düşünceyi akla getirebilmektedir.

Olayın başka bir garip tarafını da burada belirtmek gerekir. Hz. Aişe Hz. Osman'ın hilafeti döneminde zaman zaman onun icraatlarını eleştiren ve yönetiminden duyduğu rahatsızlığı dile getirenlerdendi⁵⁴⁹ hatta belki de, onun döneminde kendisine en çok muhalefet edenlerden birisiydi.⁵⁵⁰ Ancak öldürüldüğünü duyduğunda onun kanını talep edenlerin başında yer almış ve Hz. Ali'ye karşı en büyük muhalefeti kuranlardan bir grubun liderlerinden olmuştur. Bu durum belki de Hz. Aişe'nin siyasete adım atmasına delil olabilir. Zaten Hz. Aişe'nin kendisini aktif siyasetin içinde bulması da Hz. Osman'ın icraatları ve katledilmesi ile

⁵⁴⁵ Halife, 327; Safvet, 321.

⁵⁴⁶ Fakîhî, I, 146-147.

⁵⁴⁷ Seyf b. Ömer, 122; İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 211; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 231; el-Cüdâvî, 219; *DGBİT*, II, 230.

⁵⁴⁸ Algül, II, 434.

⁵⁴⁹ Demircan, 86; Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 373; Algül, II, 481; Demirel, 132.

⁵⁵⁰ Fayda, "Aişe", *DİA*, II, 203; Günal, 59; Demirel, 132.

başlamıştır.⁵⁵¹ Hz. Aişe aktif siyasetin içine girmesi olayların akışında ve Talha b. Ubeydullah ile Zübeyr b. Avvam'ın siyasi hayatlarını da çizmelerinde etkili olmuştur.

Yine bu bağlamda, Talha ve Zübeyr de Hz. Osman'ın hilafeti döneminde ona ciddi manada eleştiri yapanlardan olmuşlardı. Ancak onların yaptığı bu eleştiriler, diğer ashâb gibi yanlış olduğunu düşündükleri icraatlara karşı çıkmaktı. Onların Medine'deki lider konumları göz önüne alındığında yaptıkları eleştiriler daha fazla etkili olmuş ve ses getirmişti. Oluşturdukları ve başına geçtikleri bu oluşum, Hz. Osman'ın katline etki ettiklerini düşünmelerinden dolayı kendilerini sorumlu hissetmeleri ve vicdani bir tepki üzerine ortaya çıktıkları da akla gelebilir.⁵⁵²

Basra kentinin ve insanların düşünce yapısını ve karakterini bilen eski vali Abdullah b. Âmir merkezin, dolayısıyla Hz. Ali'nin burada etkili olamayacağını düşünüyordu. Muhafif grup Basra'da iken, onların bu hareketi Basralıları da ikiye bölmüştü.⁵⁵³ Mevcut vali Osman b. Huneyf, başta grubu dinleyen ve kısmen destekleyenlerden biri olmuştu. Ancak buna karşı olan ve durumu kabul etmeyen, Basra halkından Hakim b. Cebele ve taraftarları gelen gruba karşı harekete geçti ve iki grup arasında çatışma patlak verdi.⁵⁵⁴ Bu çatışma uzun ve her iki taraf açısından da yıkıcı olmuştu.⁵⁵⁵

Her iki taraf da dermansız kalınca zorunlu olarak barış ilan ederek, çatışmanın fitilini ateşleyen mevzu olan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın hangi şartlarda biat ettiklerini öğrenmek ve meselenin Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın meselesi mi, yoksa bu hareketin gerçekten Hz. Osman'nın kanı meselesi üzerine kurulmuş bir hareket mi olduğuna karar vermek üzere Medine'ye bir elçi gönderilmesi konusunda anlaşmaya vardılar.⁵⁵⁶ Durumu araştırmak ve öğrenmek üzere Ka'b b. Sevr'i Medine'ye yolladılar.⁵⁵⁷ Ka'b b. Sevr, Talha ve Zübeyr'in zorla mı yoksa kendi istekleriyle mi biat ettiklerini araştıracaktı. Ka'b b. Sevr Medine'ye varınca durumu araştırmaya başladı fakat cevap verecek bir kimseyi bulmakta zorlandı. Ona sadece Üsame b. Zeyd "Zorla biat etmişlerdir" diye cevap verdi, o da cevap

⁵⁵¹ Demirel, 132-133.

⁵⁵² Demircan, 88-89.

⁵⁵³ Taberî, III, 13; en-Nüveyrî, XX, 36; Fakîhî, 155.

⁵⁵⁴ Seyf b. Ömer, 119; en-Nüveyrî, XX, 29.

⁵⁵⁵ en-Nüveyrî, XX, 37; Halife, 328-329; Safvet, 322-323; Fakîhî, 156.

⁵⁵⁶ Taberî, III, 15; Safvet, 321; en-Nüveyrî, XX, 38; Fakîhî, 156; *DGBİT*, II, 231.

⁵⁵⁷ Safvet, 321.

verdiği meclisteki bazı insanların hışmından arkadaşlarının sayesinde kurtuldu.⁵⁵⁸ Ka'b b. Sevr, sadece bu haberle Basra'ya geri döndü.⁵⁵⁹

Hız. Ali, Medine'ye bir elçinin geldiğini ve Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam hakkında araştırma yaptığını öğrenince Basra valisi Osman b. Huneyf'e bir mektup yazarak durumu bildirdi.⁵⁶⁰ Hız. Ali mektubunda ikisinin biatleri konusunda herhangi bir zorlamanın olmadığını⁵⁶¹ şayet bir zorlama varsa bunun; Talha ve Zübeyr'in ayrılık çıkarmamaları konusunda ve bölünüp ayrılmama hususlarında olduğunu yazmıştır.⁵⁶²

Mektup valinin eline geçmiş, bu arada ise Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, vali Osman b. Huneyf'ten valiliği bırakarak kendilerine biat etmesini istemişlerdi.⁵⁶³ Ancak vali bunu kabul etmemiş, bunun üzerine bir hile ile tutuklanmış ve kendisine Cemel topluluğu tarafından işkence yapılarak hapsedilmiştir.⁵⁶⁴ Araya giren Hız. Aişe, onun istediği bir yere gitmesini istemiş ve serbest kalmasını sağlamıştır.⁵⁶⁵

Osman b. Huneyf'i bertaraf edip idareyi kısmen ele alan⁵⁶⁶ Cemel topluluğu ve dolayısıyla Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, kendilerine itaat etmeyen Basralıları öldürdüler, karşı çıkmayanları ve problem çıkarmayanlara ise yardımda bulundular.⁵⁶⁷ Bunun için de yanında Basralı kimse olan kişilerin, bu kişileri kendilerine getirmelerini isteyen ilanlar yaptılar. Talha ve Zübeyr'e karşı olan bazı kimseler de kendilerini gizleyerek durumdan kurtuldular.⁵⁶⁸ Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam Basra halkından biat aldığı bilgisi de mevcuttur.⁵⁶⁹ Bu bir bakıma itaat altına alma, ve kontrolü ele geçirme manasında da değerlendirilebilir.

⁵⁵⁸ *DGBİT*, II, 231.

⁵⁵⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 219; Şakir, *Dört Halife*, 372; Lau, 105.

⁵⁶⁰ en-Nüveyrî, XX, 38; Safvet, 322.

⁵⁶¹ en-Nüveyrî, XX, 38; Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320.

⁵⁶² İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 232; Şakir, *Dört Halife*, 372, 373.

⁵⁶³ *DGBİT*, II, 232.

⁵⁶⁴ Belâzürî, III, 26; Taberî, III, 34; Günel, 77; el-Hatîb, 172.

⁵⁶⁵ Belâzürî, III, 26; İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 217; Zehebî, *Siyer*, II, 322; Halebî, III, 356; Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320.

⁵⁶⁶ Fayda, "Aişe", *DİA*, II, 203.

⁵⁶⁷ Taberî, III, 34.

⁵⁶⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 217; Zehebî, *Siyer*, II, 322.

⁵⁶⁹ Akbulut, 193.

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam Basra'da kontrolü ele geçirdikten sonra kendilerinin durumunu Şamlılara ve Kûfelilere birer mektupla bildirerek,⁵⁷⁰ onlara kendilerinin yaptıkları gibi şehirlerinde kontrolü ele geçirmelerini istediler.⁵⁷¹ Daha sonra da Basra'da kalıp diğer yerlerden gelecek haberleri beklemeye başladılar.⁵⁷² Bu vakte kadar geçen olaylara ve gelişmelere "Küçük Cemel Günü" de denir.⁵⁷³

Basra'da yaşanan olayların haberi doğal olarak Hz. Ali'ye ulaşıyordu ve gelen her olumsuz habere sabırla ve ciddiyetle yaklaşıyordu.⁵⁷⁴ Bu durumdan Talha ve Zübeyr'i sorumlu tutan Hz. Ali, bu iki sahâbîyi tövbe etmeye davet ederek, tövbe etmedikleri durumda onları kılıcıyla cezalandıracağını söyledi⁵⁷⁵, aynı zamanda Hz. Ali, "Allahım, Talha ve Zübeyr'in müptela oldukları şeyden beni uzak tut"⁵⁷⁶ diyerek, onların doğru yolu bulmaları ve ıslah olmaları için onlara dua etti.⁵⁷⁷ Talha ve Zübeyr'in bu oluşumun içinde, hatta başında olması Hz. Ali için başlı başına bir riskti. Belki bu ikisi değilde başka insanların bu hareketi başlatması ve devam ettirmesi Hz. Ali açısından daha az tehlikeli görünebilir ve bastırılabilir bir hareket olabilirdi. Ancak daha önce de dediğimiz gibi Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'in gücünün, dolayısıyla onların peşlerine takacağı gücün farkındaydı. Bu bakımdan onları suçlaması normal görülebilir. Bir başka husus ise aynı sebeplerle, başka insanların oluşturacağı bir grubun çıkma ihtimali zayıftır. Çünkü hemen hemen aynı sebeple Hz. Ali'nin karşısında duran bir Muaviye problemi zaten bulunmaktaydı. Bir de başka insanların oluşturacağı bir grup Hz. Ali'yi bu kadar düşündürmez, etkilemez ve üzmezdi.

Hz. Ali, gelişen olayların bu noktasında başka bir hazırlıkla meşguldü. Bu hazırlık Şam üzerine yapmayı düşündüğü ve oradaki durumun kontrol altına alınması hususundaki sefer hazırlığıydı.⁵⁷⁸ Ancak Hz. Ali, öncelikle Basra'daki oluşumu bertaraf etmek istiyordu ve onlarla savaşmak, istediği en son şeydi. Buna rağmen her ihtimale karşı da Kûfe'ye başlarında Kûfe eski

⁵⁷⁰ Halebî, III, 356.

⁵⁷¹ Günal, 78.

⁵⁷² DGBİT, II, 232.

⁵⁷³ Fakîhî, 158.

⁵⁷⁴ İbn Ebi'l-Hadîd, 247.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 61.

⁵⁷⁶ Günal, 79.

⁵⁷⁷ Taberî, IV, 480.

⁵⁷⁸ Taberî, III, 22.

valisi Ebû Musa el-Eş'arî olmak üzere⁵⁷⁹ elçiler göndererek savaş için hazırlanmalarını istedi.⁵⁸⁰ Kûfeliler vali Ebû Musa'nın onları savaştan vazgeçirme ve savaşa iştirak etmemeleri hususunda bir görüş bildirirse de⁵⁸¹ gerek savaş çağrısı için gelen Hz. Ali'nin elçileri, gerekse Hz. Hasan'ın desteği, karşı çıkmaları ve çabaları⁵⁸² ile Kûfeliler yaklaşık 10-12 bin askerle yola çıktı.⁵⁸³ Buna rağmen kafasında savaş düşüncesi olamayan ancak tedbirini de alan Hz. Ali, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'e Ka'ka b. Amr'ı elçi olarak Basra'ya gönderdi.⁵⁸⁴ İki taraf da aslında barış istiyordu ama her iki taraf da kendi fikrinden dönmüyordu.

Aralarında geçen ve dönüp dolaşıp aynı yere geldikleri konuşmanın nihayetinde neyse ki bir anlaşmaya varıldı. Hz. Ali'nin yolunu değiştirerek Basra üzerine yürümesi aslında Talha ve Zübeyr'in beraberindekilerle birlikte şehre girmelerini engellemekti. Oraya gidişinin ilk amacı da onlarla savaş yapmak değildi. Onlarla ortak bir noktada savaşı engelleyecek bir anlaşmaya varamassa son çare olarak savaşacaktı.⁵⁸⁵

Gönderdiği elçinin bir sonuca vardığı ve grupların anlaşmaya vardığı haberi geldiğinde buna en çok sevinen de Hz. Ali'ydı.⁵⁸⁶ Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'e Ka'ka b. Amr'ın, sulh yapma ve savaştan kaçınma konusunda ortak bir kanaate varmalarında birebir ve dördü birlikte görüşme yapmaları etkili olmuştur.⁵⁸⁷

Ortam sakinleşmiş ve taraflar aralarındaki meseleyi konuşarak bir karara bağlamışlardı.⁵⁸⁸ Her iki taraf da alınan barış kararını haber vermek ve uygulamak üzere yerlerine döndüler. Hz. Ali, barış hazırlıklarına başladığı sırada bir hutbe okudu ve bu hutbede "Hz. Osman'ın katli olayına katılanlar, bu grubun içinden ayrılınsınlar, hiçbiri bizimle gelemes" mahiyetinde cümleler kurdu.⁵⁸⁹ Zaten ne oldu ise de bundan sonra oldu. İki grubun barış için toplanıp şiddetli bir savaşa tutulması, bu hutbenin akabinde fitneci ve münafıkların başlattığı

⁵⁷⁹ Busti, *Sîre*, I, 534.

⁵⁸⁰ Seyf b. Ömer, 101.

⁵⁸¹ Bek, Muhammed Hadari, *Ed-Devletü'l-Ümeviyye*, çev., Muhammed Osmani, Beyrut, trz., 56.

⁵⁸² Bek, 56.

⁵⁸³ Taberî, III, 27, 28; Bek, 56.

⁵⁸⁴ Taberî, IV, 488; *DGBİT*, II, 234; Lau, 107.

⁵⁸⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 232; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 235.

⁵⁸⁶ Taberî, IV, 488; İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 233; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 237; *DGBİT*, II, 235; Lau, 107.

⁵⁸⁷ Taberî, IV, 488.

⁵⁸⁸ Seyf b. Ömer, 155; Algül, II, 484, 485.

⁵⁸⁹ Taberî, IV, 462; *DGBİT*, II, 235.

oyunlar ile Hz. Osman katillerinin kendi menfaatleri için ortalığı karıştırmalarından kaynaklanmıştır.

C. Cemel Savaşı Ve Sonuçları

Cemel Vakası, genel manada Hz. Osman'ın kanının talep edilmesi ekseninde, sürekli olarak makam ve hilafet uğruna, grupların mücadele etmesi yönüyle İslâm Tarihinin safhaları içerisinde, yine Hz. Osman'ın öldürülmesi ile başlayan sürecin devamı olarak kabul edilir. Bu olay, amacı belli olan ancak plansız bir fitne hareketidir. Bu olayın yaşanmasından sonraki İslâm Tarihinin gelişim süreci de buna göre şekillenmiştir.⁵⁹⁰

Bu bağlamda Cemel olayı öncesinde taraflar şekillenmiş ve ordular da harekete hazır hale gelmişti. Medinelilerin büyük bir kısmı Hz. Ali'yi desteklemekte ve ordusunda bulunmaktaydı.⁵⁹¹

Bununla beraber Hz. Ali her ne kadar halife olarak ordunun başında Basra'ya doğru harekete geçmişse de Hz. Osman'ı öldüren isyancı grubun çoğunluğu da Hz. Ali'nin ordusunun içinde yer almaktaydı.⁵⁹²

Orduda yer alan Abdullah b. Sebe, Mâlik b. el-Eşter ve Adiy b. Hatem gibi kimseler bir araya gelerek konuştular. İbn Sebe söz alarak; “Bu barışın gerçekleşmesi bizim sonumuz demektir. Barış sonucunda Hz. Osman'ın kanına karşılık bizim kanımız istenecektir. Bunun için bu barışın gerçekleşmesini engelleyecek bir şeyler yapmalı, bir hile düşünmeliyiz. Bizim gücümüzün kaynağı ortalığın karışık olmasıdır. Öyle ise gruplar karşı karşıya geldiği zaman aralarını bozup savaşı başlatın.” dedi. Eşter de başlarına gelecekler hatırlatarak olaylardan her iki tarafın da kendilerini sorumlu tutacaklarını hatırlattı.⁵⁹³ Aralarında fitne çıkarmak, karşılıklı güveni bozmak, anlaşmanın hükmünü ortadan kaldırmak ve savaşı başlatmak konusunda anlaşarak dağıldılar.⁵⁹⁴

Bu arada Hz. Ali, kendisine barış yapılacağı haberi geldikten sonra Basra'da Talha ve Zübeyr ile buluştu.⁵⁹⁵ Onlarla hangi sebeple savaşıacaklarını, kendi suçunun ne olduğunu, kendisine biat ettiklerini, herkesin aslında aynı tarafta olduğunu vb. gibi duygu yüklü bir

⁵⁹⁰ eş-Şeyh, 560.

⁵⁹¹ Hallal, 467.

⁵⁹² Abdülvehhab, 29.

⁵⁹³ Taberî, IV, 489; İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 236; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 238; *DGBİT*, II, 235; Algül, II, 485-486; Şakir, *Dört Halife*, 374-375.

⁵⁹⁴ Taberî, IV, 489; İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 236; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 238.

⁵⁹⁵ Fıglalı, “Cemel Vak'ası”, *DİA*, VII, 321; Abdülvehhab, 49.

konuşma yaptı. Talha ve Zübeyr bu konuşmadan oldukça etkilendiler. Artık herkes barışın yapılacağına en az Hz. Ali kadar inanıyordu ve gönül rahatlığıyla, nasıl olsa ertesi gün barış yapılacak düşüncesinin verdiği huzurla yerlerine döndüler.⁵⁹⁶ Hz. Ali daha sonra Hz. Aişe ile de bir görüşme yapmış onu da kısmen ikna etmişti.⁵⁹⁷ Ancak fitneci kişilerin aralarında yaptıkları plandan doğal olarak hiç kimsenin haberi yoktu.

Başlarını Abdullah b. Sebe'nin çektiği fitneci grup, arayış bozma konusunda birkaç fikir üzerinde tartıştılar. Bunlardan biri de Talha b. Ubeydullah'a suikast planıydı. Toplantı esnasında Eşter, onu da Hz. Osman misali öldürmeyi teklif etmiş bunun sonucunda kendilerinin rahatlayacağını ve üzerlerine fazla gelinmeyeceğini söylemişti. Ancak bu fikrin, iyi korunmakta olan ve daha önemlisi grubun liderlerinden olan Talha'ya uygulanması zor olduğu için kabul edilmedi.⁵⁹⁸

Talha b. Ubeydullah'ın öldürülmesi fikri özellikle ortaya atılmış bir fikir olarak görünebilir. Hz. Osman'ı öldüren asiler, onun ölümü ile kendileri açısından bir nebze rahatlamış ortamın karışıklığından faydalanarak suçlarını kısmen örtebilmişlerdi. Talha b. Ubeydullah'ın öldürülmesinde de böyle bir düşüncenin olduğu düşünülebilir. Ancak o anki ortam, Hz. Osman'ın öldürüldüğü ortamdaki biraz daha farklı görünmektedir. Kazanan hangi taraf olursa olsun kendileri için belirlenen cezanın her iki taraf içinde aynı olduğu da malumdur. Hz. Osman'ın katli esnasında kendileri çoğunluk durumundayken hali hazırda Talha b. Ubeydullah'a yaklaşamayacak kadar zayıf olduklarının da farkındaydılar.

Hz. Ali ordusuyla Basra'ya doğru hareket ederek, Zaviye mevkiinde konakladı.⁵⁹⁹ Ertesi gün muhalif grupla, Ubeydullah b. Ziyad'ın köşkünün yanında karşı karşıya geldiler. Karşı karşıya saf tutup üç gün bu şekilde beklediler ancak bir çatışma meydana gelmedi.⁶⁰⁰ Her iki tarafta da savaş isteyen bazı kişiler olsa da Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam verilen sözü hatırlatarak bu kişilerin tahriklerine kanmadılar.⁶⁰¹ Aksine hem Hz. Ali, hem de Talha b. Ubeydullah bir taşkınlık yapmamaları konusunda insanları sürekli uyarıyorlardı.⁶⁰² Rivayetler çerçevesinde olayın başından itibaren elçiler ya da birebir yapılan görüşmeler ve

⁵⁹⁶ Algül, II, 485; Şakir, *Dört Halife*, 375; Abdülvehhab, 49.

⁵⁹⁷ Abdülvehhab, 49.

⁵⁹⁸ Algül, II, 485.

⁵⁹⁹ Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 321.

⁶⁰⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kamil*, III, 237; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 238.

⁶⁰¹ Günel, 82.

⁶⁰² Zehebî, *Tarih*, III, 486; Umeyra, 60; *DGBİT*, II, 235.

anlaşmalardan yola çıkarak üçünün de hatta Hz. Aişe'yi de dahil edersek dördünün de savaşmama konusunda ortak bir fikirlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak olayların gelişim süreci ve daha önce de belirttiğimiz gibi Cemel grubunun kendi içindeki görüş farklılıkları ve gruba dahil olma düşünceleri neticesinde, bir şekilde bu iki grup karşı karşıya gelmişti. Hz. Ali, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in siyasi manada görüş farklılıkları göz önüne çıksa da durumu ve gelişmeleri değerlendirmek için bir araya gelemeyecek kadar birbirlerine karşı ciddi manada kin duymaları düşünülemez. Müslümanların selameti için yapılabilecek bir şeylerin olması olasılığına karşın bir araya gelip konuşmaları gayet doğaldır. Sonuçta karşı karşıya gelen grupların aynı dinin mensupları olması da bunu destekler niteliktedir. Siyasi görüş farklılıkları her ne kadar savaşı öngörür nitelikte olsa da ortak din paydasında bir şeyler yapabilme ve olayı İslâm ve Müslümanlar açısından bir zarara uğratmadan sonuçlandırabilme gayretinin her iki taraf içinde makul görülebileceği de düşünülmelidir.

Fitneciler savaşı başlatacakları gece Basra grubunun içine silahlı adamlar yolladılar. Askerlerin silahlanıp hazırlandıklarını gören Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam neden savaş düzenine girip hazırlandıklarını sorunca askerler, Kûfe halkının saldırısına uğradıklarını söylediler.⁶⁰³ Talha ve Zübeyr de "Zaten Ali'nin kan dökmeden, haram olan şeyi helal kılmadan bu işe son vermeyeceğini, sözünde durmayacağını anlamıştık" dediler.⁶⁰⁴

Bu arada İbn Sebe, yandaşlarından birini Hz. Ali'nin yakınına sokup ona da Hz. Ali'yi yalan bilgilendirme konusunda görevlendirmişti. Bu kişi Hz. Ali'ye Talha ve Zübeyr'in adamlarının gece vakti kendilerine saldırdığını, çatışma yaşanıp kan döküldüğünü, ancak onları geri gönderdiklerini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali de "Ben zaten Talha ve Zübeyr'in kan dökmeden bu işi sonlandırmayacaklarını biliyordum" dedi. Fitne amacına ulaşınca da savaş artık kaçınılmaz olmuştu.⁶⁰⁵ İbn Sebe ve arkadaşlarının İslâm tarihi boyunca fitne adına ortaya koydukları filer ve verdikleri zararlar küçümsenmeyecek derecede büyük olmuştur. Bu olayda ortaya çıkmaları da özellikle kendi menfaatlerini ilgilendirdiği için normaldir. Bu üç sahâbînin, söz konusu kişilerin oyununa gelmemeleri gerekirdi. Çünkü o anki ortam irdelendiği zaman, zaten zor koşullarda varılan ve gruplar açısından pamuk ipliğine bağlı bir anlaşmanın yapıldığı görülmektedir. İbn Sebe ve arkadaşlarının bu anlaşmayı bozmaları ve savaşın fitilini ateşlemeleri çok da zor görünmemektedir. Durumun liderlerin kişiliklerinden çok grupların

⁶⁰³ Bek, 56, 57.

⁶⁰⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Çeviri), III, 249; *DGBİT*, II, 235.

⁶⁰⁵ İbn Abdilber, *İstiâb*, III, 1033; *DGBİT*, II, 235, 236; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 321.

psikolojileriyle yani içlerinde barınan ve mensup olanların kişilikleriyle bağdaşmadığını düşünebiliriz.

Yapılan tüm görüşmeler, elçilerin gayretleri, liderlerin buluşmaları, çok zor varılan sulh anlaşması etkisini yitirmiş, sonuçta 14 Cemâziyelâhir 36/656 yılında, 9 Aralık Perşembe gününde⁶⁰⁶ İslâm Tarihi'nin kendi içindeki ilk kanlı savaşı⁶⁰⁷ bütün şiddetiyle başlamıştı.⁶⁰⁸

Hız. Ali savaş öncesinde ordusuna yaptığı konuşmada, olası bir savaş halinde karşı gruptan bir hareket ve atak gelmedikçe saldırıya geçmemeleri ve gideni takip etmeme konusunda ordusunu uyarmıştı.⁶⁰⁹

Savaşın henüz başında Zübeyr b. Avvam oğlu Abdullah'ı yanına çağırarak ona, bu savaşta ölenlerin zalim ya da mazlum olarak öleceği, kendisinin ise mazlumlardan olacağını söyledikten sonra ona vasiyetini vermiş, borçlarının ödenmesi hususunda nasıl ve ne kadar olacağı konusunda oğlunu bilgilendirmiştir.⁶¹⁰ Aynı konuşmada Zübeyr b. Avvam, Hız. Ali'ye karşı biat konusunda da üzüntüsünü ve pişmanlığını ifade eden "Sizleri bulduğunuz hal üzere bırakarak buradan ayrılıyorum"⁶¹¹ gibi cümleler kurduğu rivayeti de vardır.⁶¹²

Bu konuyu açacak olursak; Savaşın kızıştığı sırada Hız. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'la konuşmak istedi. Amacının, savaşın başlamasına rağmen bir ümitle bu savaşa bir son verme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu konuşma esnasında Hız. Ali her ikisine de "Siz bana biat etmemiş miydiniz. Neden bu durumdasınız" diye sorduğunda Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, "Biz sana kerhen biat ettik" cevabını vermişlerdi. Bu konuşma esnasında Talha b. Ubeydullah'ın "Sen bu işe bizden daha layık değilsin" dediği rivayeti de vardır.⁶¹³ Bu bağlamda Talha b. Ubeydullah'ın bu sözü halifelik isteğine bir delil olarak gösterilebilir. Ancak bu sözü savaş meydanında söylemesi de düşündürücüdür.

Yapılan bu görüşmenin sonunda Hız. Ali, Hız. Peygamber'in kendisi ve Zübeyr b. Avvam hakkındaki "Bir gün siz ikiniz birbirinizin karşısında olacaksınız. Bu durumda (Zübey b. Avvam'ı

⁶⁰⁶ Taberî, IV, 489; İbn Abdilber, *İstiâb*, III, 1033; Ya'kubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. afer b. Vehb b. Vazih, *Tarihu'l Yakubi*, Beyrut, 1960, II, 182.

⁶⁰⁷ Fayda, "Aişe", *DİA*, II, 201.

⁶⁰⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, 248.

⁶⁰⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, 248.

⁶¹⁰ İbn Sa'd, III, 108; Tahun, 33; ed-Dib, 207; Said Havva, VI, 122.

⁶¹¹ Taberî, IV, 489

⁶¹² ed-Dib, 207.

⁶¹³ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 45.

kastederek) zulmeden de haksız olan da sen olacaksın”⁶¹⁴ sözlerini ona iletmek istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in bu sözlerini hatırlayan Zübeyr b. Avvam hüznü ve pişmanlık içerisinde⁶¹⁵ “Ben Peygamberin bu sözünü hatırlasaydım bu mücadeleye ve savaşa hiç girmezdim, senin karşına çıkmazdım”⁶¹⁶ diyerek savaştan ayrılma kararı aldı.⁶¹⁷ Bu rivayetin, Zübeyr b. Avvam’ı temize çıkartmak için söylendiği düşünülebilir, ancak doğru kabul edilse bile tek sebebin bu olduğunu söylemek mümkün değildir. Savaştan ayrılma kararı almasında yegane sebebin bu olduğunu söylemek yanlış olur. Aşağıda açıklayacağımız üzere Zübeyr’in başka pişmanlıkları da savaştan ayrılmasında etkili olmuştur. Müslümanlar açısından gelinen üzücü nokta, aynı dine mensup insanların birbirlerini öldürmeleri, bu olayları hazırlayanlardan biri olmanın verdiği üzüntü gibi sebepler de onun savaşı terk etmesinde etkili olmuştur.⁶¹⁸ Oğlu Abdullah’ın ısrarlı çabaları ve korkaklıkla suçlamasına⁶¹⁹ rağmen Zübeyr b. Avvam, Hz. Aişe’ye de haber vererek savaş meydanından ayrılmıştır.⁶²⁰

Zübeyr b. Avvam’ın pişmanlıklarından biri de Müslümanların bu olay sebebiyle bölündüğünü görmesi, Müslümanların birbirlerine düşmesine sebep olanlardan biri olduğunu düşünmesidir. Kendisi Hz. Peygamber’i çok sever ve onu incitmekten çok korkardı. Gelinen noktada bu konunun aklına düşmesi onun üzüntüsünü bir kat daha artırmıştı.⁶²¹

Bir diğer pişmanlık sebebi de Basra’da insanlar arasında kulaktan kulağa yayılan, Hz. Peygamber’in Ammar b. Yâsir’e hitaben “Yazık! Sümeyyenin oğlu, asi bir grup senin yok olmana sebep olacak” sözünü duymasıdır. Olayları değerlendirdiğinde Ammar b. Yâsir’in Hz. Ali’nin tarafında olduğunu öğrenmiş, sonrasında kendisinin asi olan grubun içinde olduğuna hükmetmiş ve pişmanlığı daha da artmıştır. Bu iki olayın ardından gerçekleri fark etmesi savaştan ayrılmasında etkili olmuştur.⁶²²

⁶¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 390; Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 45; Fakîhî, 185.

⁶¹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 390; Fakîhî, I, 175; Abdülvehhab, 30.

⁶¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 390; Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 45.

⁶¹⁷ Taberî, IV, 489; Fakîhî, I, 173; Abdülvehhab, 30, 50.

⁶¹⁸ Aycan, *Zübeyrî Ailesi*, 33.

⁶¹⁹ Tahan, 34; Abdülvehhab, 30.

⁶²⁰ Taberî, IV, 489; Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 45; Abdülvehhab, 50.

⁶²¹ Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 45.

⁶²² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 389; Taha Hüseyin, *Ali Ve Benih*, 45.

Talha b. Ubeydullah ise olayların akışına daha fazla dayanamamış, Müslümanların düştüğü bu durumdan üzüntü duyarak ve Hz. Ali'ye karşı savaşmış olmaktan pişmanlık duyarak savaştan ayrılmaya karar vermiştir.⁶²³

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın savaştan ayrılma kararları bir kısım insanları memnun etmemiş ve bu ayrılış pişmanlık duyan bu iki seçkin sahâbînin sonunu hazırlamıştır. Dönemin siyasi atmosferini ve insan olma faktörünü bir arada değerlendirirsek Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın ruh hallerini daha iyi anlayabiliriz. Hz. Peygamber'i çok seven, onun da kendilerini sevdiğini bilen bu iki şahsiyet söylediğimiz, rivayet, belki de gerçek olan sebeplerden dolayı bu olayları yaşamış olsalar da kendilerince yanlış yaptıklarını kabul edebilecek kadar da büyüktüler. Dönemin siyasi koşullarında kendi akıllarına yatan bir sebeple, seçilmiş meşru bir halifeye karşı tavır almaları ve bu sebepten dolayı Hz. Ali ile savaş meydanında karşı karşıya gelmeleri kendi seçimleridir.

İslâm Tarihi'nde Müslümanların birbirlerine karşı, ilk defa, kanlı bir savaş yaşaması bazı şeylerin artık eskisi gibi olmayacağını ve devam etmeyeceğinin habercisi olmuştur.

Bu savaşın sonuçlarını sıralayacak olursak;

1. Bu savaş, Müslümanların kendi içlerinde yaptıkları ilk savaştır.
2. Bu savaşa her iki grup da ciddi olarak hazırlanmamış ve ya hazırlanamamışlar, çevrelerinden yardım talebinde bulunmuşlar ancak savaşın mahiyeti açısından yardım istedikleri yerlerde bekledikleri desteği bulamamışlardır. Savaş iki Müslüman grup arasında cereyan ettiğinden dolayı klasik savaş kurallarının dışına çıkmış, saldırıdan ziyade istisnalar olsa da daha çok "kendini savunma" taktiği ile çarpışılmıştır.
3. Her iki grubun da liderleri savaş yerine bütün barış yollarını denemişler, ancak fitnecilerin kurbanı olmuşlardır. Hz. Ali savaş esnasında bile barışın yollarını aramış, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam ise pişmanlık duyarak savaşı terk etme kararı almışlardır.
4. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam böyle bir karar almış olsalar da bu onları ölümden kurtarmamış, (ileride anlatacağımız üzere) her ikisi de kendi saflarında yer alanların suikastlerine kurban giderek katledilmişlerdir.
5. Savaş sonucunda ölü ya da şehit sayısı kaynaklarca abartılmış olsa da bu sayı hiç de az değildir.⁶²⁴

⁶²³ Busti, *Sikat*, II, 261; Fakîhî, I, 187.

⁶²⁴ Efgani, Saîd, *Aişe ve's-Siyâse*, Beyrut, 1971, 220; Fakîhî, 183.

6. Hz. Ali bu savaşta maddi manevi itibar kaybetmiştir. İslâm dünyasında bölünmeler başlamıştır.

7. Bu savaş Hz. Aişe açısından da olumsuz bir sonla noktalandı; bundan böyle o, siyasete karışmamaya özen gösterdi.

8. Sonuçta iyi niyetle ama yanlış tavırlar ve fikirler üzerine inşa edilen bir karşı cephe oluşturma çabası, sonucu niyete uzaktan yakından uygun olmayan bir sonuçla sona ermiştir.

Cemel Savaşı'nda ölenlerin sayısı hakkında ihtilaf vardır. Ancak ölenlerin sayısının azımsanmayacak büyüklükte olduğu herkes tarafından kabul edilen ortak noktadır.

V. TALHA B. UBEYDULLAH VE ZÜBEYR B. AVVAM'IN VEFATLARI

Talha b. Ubeydullah 36/656 yılının, Cemaziyelâhir ayında, Cemel Vakası'nda vefat etmiştir.⁶²⁵

Zübeyr b. Avvam'ın vefat tarihi ise 36/656 yılının, Cemaziyelâhir ayıdır.⁶²⁶ Dolayısıyla onun vefatı Cemel Savaşı sonrası gerçekleşmiştir.⁶²⁷

Talha b. Ubeydullah vefat ettiğinde genel kabule göre altmış dört⁶²⁸ yaşında olduğu kabul edilse de onun altmışyaşında öldüğüne dair rivayet de vardır. Zübeyr b. Avvam ise, doğumları neredeyse aynı kabul edilen Talha b. Ubeydullah gibi altmış dört yaşında vefat etmiştir.⁶²⁹

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın hayatları gibi sonları da birbirleriyle benzeşmektedir. Fitne ve karışıklıkların ortaya çıkmaya başlamasından itibaren, beraber hareket etmişler, kendi doğruları ile ya da doğru sandıkları ile ortak bir karar vermişler, verdikleri karar doğrultusunda savaşmışlar ve ölmüşlerdir.

Son zamanları siyasi çalkantılar ve karışıklıklarla geçen Talha b. Ubeydullah, bu zamanlarını huzurlu ve rahat bir şekilde yaşayamamıştır. İslâm dünyasında fitne ve karışıklıkların yavaş yavaş başladığı dönemlerden sonra, yani Hz. Osman'ın son

⁶²⁵ İbn Sa'd, III, 224; Halife b. Hayyât, 186; Bustî, *Sikat*, II, 339; İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 768-770;

Zehebî, *Siyer*, I, 35; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 557.

⁶²⁶ İbn Sa'd, III, 224; Halife b. Hayyât, 186.

⁶²⁷ İbnü'l-Kelbî, 70.

⁶²⁸ Bustî, *Meşâhir*, I, 7; Mes'ûdi, II, 374; İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 770.

⁶²⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 101; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 247.

zamanlarından itibaren Hz. Ali döneminin başlamasıyla birlikte kendini göstermiştir. Talha b. Ubeydullah kendini bu siyasi karışıklığın tam ortasında bulmuş -ya da içerisinde kendi isteğiyle bulunmuş- ve vefatına kadar olan hayatı neredeyse bu şekilde devam etmiştir. Zübeyr b. Avvam'ın son zamanları da tahmin edilebileceği üzere tıpkı Talha b. Ubeydullah gibi siyasi çalkantılar ve karışıklıklarla doludur ve o da refah içerisinde yaşayamamıştır.

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam aktif savaşın içinde, savaşarak ölmemişlerdir. Onlar, aktif savaş devam ederken savaş alanını terk etmişlerdir. Savaşı terk etmelerinde yukarıda bahsettiğimiz üzere, Hz. Ali ile buluşup konuşmaları etkili olmuştur.

Talha b. Ubeydullah savaş meydanından ayrılırken ağır yaralanmış, kölelerinden birinin desteği ile savaş alanını terk etmiş⁶³⁰ ve yarasının çok kanaması sonucunda savaş meydanına çok fazla uzak olmayan bir yerde⁶³¹ bir saldırı sonucu vefat etmiştir. Bunu Hz. Ali'nin Talha b. Ubeydullah'ı savaş meydanında görmesine⁶³² dair bir rivayetten anlıyoruz.

Olayın gelişimi ise şöyledir; Talha b. Ubeydullah'ın savaştan ayrılacağı duyulunca Mervan b. Hakem onu takip etmiş, ona yaptığıının sebebini sorduktan sonra hiç çekinmeden attığı ok ile Talha b. Ubeydullah'ın yaralanmasına ve dolayısıyla ölümüne sebep olmuştur.⁶³³ Atılan ok Talha b. Ubeydullah'ın bacağına gelmiş ve bundan dolayı çok kan kaybetmiş,⁶³⁴ atına bile kendisi binememiş⁶³⁵ ve acı çekmiştir.⁶³⁶

Mervan b. Hakem'in Talha ile aynı tarafta olmasına rağmen onu neden öldürdüğü mantıksız görünmektedir. Bu hususta Mervan'ın Talha'yı, Hz. Osman'ın katillerinden biri olarak görmesi, katledilmesinden onu sorumlu tutması ve kendince durumu böyle kabul etmesi⁶³⁷ onu bu fiili işlemeye götürmüştür. Onu öldürdükten sonra da kendince Hz. Osman'ın katili hak ettiği

⁶³⁰ Seyf b. Ömer, 157.

⁶³¹ Hasan Mustafavi, 406.

⁶³² Zehebî, *Siyer*, I, 36; a. mlf., *Tarih*, III, 527.

⁶³³ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 229; es-Sehibani, 104-105; Busti, *Sîre*, I, 535; el-Cüdâvî, 236; Fakîhî, 188.

⁶³⁴ Hasan Mustafavi, 406.

⁶³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 389.

⁶³⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 101; İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 766; Zehebî, *Siyer*, I, 35; Said Havva, VI, 112.

⁶³⁷ İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 766.

cezayı buldu⁶³⁸ diyerek halife Hz. Osman'ın öldürülmesinden Talha'yı da sorumlu tuttuğunu ifade etmiştir. Mervan Hz. Osman'ın ölümünden Hz. Ali kadar Talha'yı da sorumlu tutuyordu. Savaş öncesinde Saîd b. Âs ile yaptıkları konuşmada Saîd önce Talha ve Zübeyr'i sonra Hz. Ali'yi öldürmeyi teklif etmiş ancak Mervan bu fikre karşı çıkarak bunları birbirlerine kırdırmanın daha mantıklı olduğunu söylemiştir.⁶³⁹ Cemel grubuna da bu fikirden hareketle katıldığını söylemek de mümkün görünmektedir. Bu durum Cemel topluluğunun yapısını ifade etmesi açısından da önem arz etmektedir.⁶⁴⁰ Mervan, savaş sonunda Hz. Ali'den eman istemiş ve Hz. Ali de onu affetmiştir.⁶⁴¹ Onun bu hareketi de bize aynı zamanda neden Cemel grubunun içinde yer aldığına dair ipuçları vermektedir. O, Hz. Osman'ın kanını karşısına çıktığı grupta değil içinde yer aldığı grupta aramıştır.

Savaştan sonra Hz. Ali Talha b. Ubeydullah'ın naaşına rastlamış ve bir yandan ağlayıp bir yandan da onun sakalına ve yüzüne yapışan tozları temizlemiştir.⁶⁴² Şüphesiz bu durum Hz. Ali için çok acı ve üzüntü verici olmakla birlikte Talha b. Ubeydullah'ın katilinin cehennemle müjdelenmesini söylemiştir.⁶⁴³ Talha b. Ubeydullah Basra'da⁶⁴⁴ el-Kelâ⁶⁴⁵ bölgesindeki Yezâl adlı⁶⁴⁶ bir mevkide toprağa verilmiştir.⁶⁴⁷

Zübeyr b. Avvam ise, Cemel Vakası sırasında savaştan vazgeçip, harp meydanını terkedip Medine'ye dönerken Vadi's Sıba⁶⁴⁸ adlı yerde öldürülmüş⁶⁴⁹ ve oraya defnedilmiştir.⁶⁵⁰

⁶³⁸ İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 766

⁶³⁹ Sarıçam, *Emevi-Haşimi İlişkileri*, 263-264.

⁶⁴⁰ Akbulut, 195-196.

⁶⁴¹ es-Salim, II, 314.

⁶⁴² es-Sehibani, 105; Abdülvehhab, 52; Havva, VI, 112; Fakîhî, 188; Efgani, 221.

⁶⁴³ es-Sehibani, 105; Cemîlî, 21.

⁶⁴⁴ Bustî, *Sikat*, II, 284; a. mlf., *Meşâhir*, I, 7; Zehebî, *Siyer*, III, 331.

⁶⁴⁵ İbn Sa'd, III, 223; İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 768; Hamevî, IV, 472; 247; Zehebî, *Tarih*, III, 528; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII.

⁶⁴⁶ Bustî, *Sikat*, II, 339.

⁶⁴⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 229; Cemîlî, 21; Bustî, *Sîre*, I, 536.

⁶⁴⁸ Hamevî, V, 343; İbnü'l-Kelbî, 69-70; Said Havva, VI, 127.

⁶⁴⁹ Kutluay, II, 120; Gül-Almaz, 152; Tekin, II, 2139; Said Havva, VI, 126.

⁶⁵⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 220; Bustî, *Sîre*, I, 536; Bek, 58; Abdülvehhab, 31; İbnü'l-Kelbî, 69, 70; Said Havva, VI, 126-127; Kutluay, II, 120; Gül-Almaz, 152; Tekin, II, 2139.

Onun da savaş alanını terk ettiğini öğrenen Temim kabilesinden Umeyre b. Cürmüz⁶⁵¹ ve üç arkadaşı⁶⁵² Zübeyr b. Avvam'ı takip ederek ona Siba⁶⁵³ vadisinde ulaştılar. Onun savaştan ayrılması hususunda aralarında tartışma niteliğinde konuşmalar cereyan ettikten sonra⁶⁵⁴ Zübeyr b. Avvam namaza durmuş,⁶⁵⁵ bu durum onu öldürmek için fırsat kollayan Cürmüz ve arkadaşlarına fırsat olmuştur. Zübeyr b. Avvam'ı namaz esnasında gafil avlayarak,⁶⁵⁶ secde ettiği sırada⁶⁵⁷ arkasından yaklařarak⁶⁵⁸ katleden bu kişiler, daha sonra bu büyük sahâbînin başını gövdesinde ayırmışlardır.⁶⁵⁹

Zübeyr b. Avvam'ın katili savaşı kazanmanın bir delili olan, elindeki onun kesik başı ve kılıcı ile⁶⁶⁰ Hz. Ali'nin yanına gitmiş Hz. Ali onu yanına kabul etmeyerek yaptığından dolayı cehennemle hak ettiğinin (İbn Safiyye'nin katilini cehennemle müjdeleyin)⁶⁶¹ ve “Allah'ın laneti üzerine olsun”⁶⁶² dediğinin ona söylenmesini istemiştir. Ancak Hz. Ali'nin bu grupla savaşması, dolayısıyla orduların karşı karşıya gelip savaşmış olması bu rivayete gölge düşürmektedir.⁶⁶³ Hz. Ali'nin bu sözleri söylemesi bir bakıma olacakları kabul etmek manasına gelme mi sorusu da sorulabilir. Bunun dışında katilin, özellikle Zübeyr b. Avvam'ın kılıcını getirmesi önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber Zübeyr b. Avvam'ın kılıcı için duada bulunmuştur. Hz. Ali de kılıcı gördüğü zaman “şu Zübeyr'in kılıcı Rasûlullah'a gelen sıkıntıları uzun süre giderip onu rahatlığa kavuşturmuştu” demiştir.⁶⁶⁴

⁶⁵¹ Seyf b. Ömer, 174; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 220; Ganim, 1041; Tahun, 35; Abdülvehhab, 31; eş-Şeyh, 563; Bek, 58; el-Hatîb, 175; Busti, *Sîre*, I, 535.

⁶⁵² el-Cüdâvî, 222; el-Hatîb, 175.

⁶⁵³ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 220; eş-Şeyh, 563; Bek, 58; el-Hatîb, 175; Hasan Mustafavi, 408.

⁶⁵⁴ es-Sabbağ, 98, 99; Efgani, 216.

⁶⁵⁵ Abdülvehhab, 31.

⁶⁵⁶ Bek, 58; Efgani, 216.

⁶⁵⁷ Abdülvehhab, 31; el-Hatîb, 175.

⁶⁵⁸ Seyf b. Ömer, 174; Efgani, 216.

⁶⁵⁹ Taberî, III, 54, 55; el-Cüdâvî, 222; Abdülvehhab, 31; el-Hatîb, 175.

⁶⁶⁰ Seyf b. Ömer, 174; Abdülvehhab, 31; el-Hatîb, 175; Efgani, 217.

⁶⁶¹ Busti, *Sîre*, I, 535; Abdülvehhab, 51, 31; eş-Şeyh, 563; Said Havva, VI, 121, 122; Efgani, 217.

⁶⁶² Busti, *Sîre*, I, 535; Abdülvehhab, 51; eş-Şeyh, 563; Efgani, 217.

⁶⁶³ Akbulut, 195.

⁶⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, (Çeviri), VII, 404.

Hiz. Ali, Zübeyr b. Avvam'ın kılıcına bakarken Hiz. Peygamber'in (Zübeyr b. Avvam'ın Müslüman olduğunda bahsettiğimiz üzere) o ve kılıcı ile ilgili sözlerini hatırlamış ve üzüntüsü daha da artmıştır.⁶⁶⁵

Savaşın sona ermesinden sonra ortaya çıkan fikirlerde Talha ve Zübeyr küfürle itham edilmiş ve onlar için aşırı tepkiler verilmişti. Ancak Hiz. Ali buna sert tepki göstererek bu konuşmaları yapanları kınamıştır.⁶⁶⁶

Savaşın böyle sona ermesi kazanan taraf olmasına rağmen en çok Hiz. Ali'yi üzmüştür. Öyle ki bu duruma gelinmesini hiç hazmedememiş, yapmak zorunda kaldığı bu savaştan dolayı büyük üzüntü yaşamıştır. Onu en çok Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın ölümü derinden etkilemiştir. Hiz. Ali Allah'ın kendisini Talha ve Zübeyr ve Hiz. Aişe ile imtihan ettiğini söylemiştir.⁶⁶⁷ Bununla birlikte Müslümanlar arasında daha fazla fitne çıkmaması ve taşkınlıkların önüne geçmek adına üzüntüsünü çok fazla dışarıya vurmada b içinde yaşamıştır.⁶⁶⁸

İfade edildiğine göre Cemel gününde Hiz. Ali oğlu Hasan (r.a)'a "Bundan yirmi yıl önce ölmüş olmayı isterdim" ⁶⁶⁹ diyerek yapılan bu savaştan ne kadar hoşnutsuz olduğunu dile getirmiştir.

Savaş sonrası ganimet paylaşma durumu ortaya çıkınca Hiz. Ali, kişiler (esir pozisyonuna düşen Müslümanlar) haricinde diğer savaş ganimetlerini zor olsa da taksim etmiştir. Ancak kölelik durumuna ise şiddetle karşı çıkarak Müslümanlar açısından sevimsiz olan bu durumu ortadan kaldırmıştır.⁶⁷⁰

Tezimize konu olan ve İslâm Tarihi'nin sıkıntılı bir bölümü olan bu dönemde ve bu dönemin olaylarında kaynaklar Hiz. Peygamber'in sahâbîsini mazur göstermek ve Hiz. Ali'yi haklı çıkarmak konusunda bir temayül içinde oldukları görünmektedir. Ancak Cemel Savaşı sonrasında yaşananlar ve olayların devamı bu temayülü çürütmektedir. Nitekim Cemel Savaşı halk üzerinde derin etkiler bırakmış, toplumda bölünmeler çoğalmış, belki de en önemlisi Muaviye Hiz. Ali karşısında güçlenme ve toparlanma konusunda zaman kazanmıştır. Bu dönemden sonraki olaylarda Muaviye, yaşanan bu olayları çok iyi değerlendirmiş ve Hiz. Ali'nin

⁶⁶⁵ Abdülvehhab, 31.

⁶⁶⁶ Fakîhî, 193-193.

⁶⁶⁷ İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 499; el-Cüdâvî, 234; Abdülvehhab, 49.

⁶⁶⁸ Fakîhî, 193.

⁶⁶⁹ es-Sehibani, 105; Abdülvehhab, 52; Havva, VI, 63, 112; Hallal, 474.

⁶⁷⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, 250; es-Salim, II, 314.

karşısına daha güçlü orduyla çıkma fırsatını yakalamıştır. İlerleyen zamanlarda Hz. Ali-Muaviye çekişmesinde bu savaş bir müddet Hz. Ali'yi ön plana çıkarmışsa da daha sonra siyasi deha Muaviye durumu lehine çevirmekte zorlanmamıştır.

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam Medine'de kalıp bu harekete hiç kalkışmamış olsalardı, tarihin akışında ne gibi değişikliklerin olabileceği farklı bir konudur. Ancak gelinen noktadan daha kötü olmayacağı düşünülebilir. Bu durum sadece Muaviye'nin işine yaramış, İslâm Tarihi'nin siyasi olarak Emevilerle birlikte farklı bir devre geçmesin önünü açmıştır.

İslâm Tarihi'nin en acı ve önemli olaylarını içinde barındıran bu dönemde bir suçlu ya da haklı ortaya koymaya çalışmak doğru değildir. Asıl olan olayları insan faktörünü hatırlayarak ve sahâbî olgusunu unutmayarak değerlendirmeye çalışmaktır.

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam hakkında son bir söz söyleyecek olursak onlar: Genel olarak halifeler devrinde; Hz. Ebû Bekir'in kararlarını destekleyen, Hz. Ömer'in her şartta arkasında duran, Hz. Osman'ın danıştığı kimselerden olan, Hz. Ali ile de karşı karşıya gelen bir tablo çizmişlerdir.⁶⁷¹

⁶⁷¹ el-Cüdâvî, 232-233.

SONUÇ

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın İslâm Tarihinde yerleri ve önemleri büyüktür. İslâm öncesi Hz. Peygamberle olan münasebetleri, akrabalıkları daha sonra ise İslâm'a ilk girenlerden olmaları, cennetle müjdelanmeleri ve Hz. Peygamber'in özel iltifatlarına mazhar olmaları onları bir adım öne çıkarmıştır.

Her ikisinin de İslâm'a girmeden önceki hayatları ile ilgili bilgi sınırlı olmakla birlikte aile ve kabile bazında bir takım bilgilere ulaşmak mümkündür.

İslâm'a dahil olduktan sonra ise tarihin akışına etki eden bütün olaylarda Hz. Peygamber'in yanında yer almışlar ve Hz. Peygamber'in iltifatlarına mazhar olmuşlardır.

İslâm'ın doğuşu ve gelişimi esnasında farklı farklı eziyetler görseler de buna boyun eğmemişler, Talha b. Ubeydullah Hz. Ebû Bekir ile eziyetleri göğüslerken Zübeyr b. Avvam kılıcı ile tek başına düşman üzerine yürüme cesaretini göstermiştir.

Hz. Peygamber dönemi sonrası dört halife dönemine baktığımızda ise ilk iki halife döneminde onların siyasal açıdan aktif olmadıklarını görürüz. Ancak her iki halife döneminde de istişare meclisinde bulunmuşlar, halifelerin danıştığı kişiler olarak toplumdaki saygınlıklarını korumuşlardır.

Hz. Ömer'in son zamanlarında oluşturduğu ve içlerinden birisinin halife olacağı, halifeliği taşıyıp kaldırabilecek kişilerden oluşan şuraya seçilmişlerdi.

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın aktif siyaset içine girmeleri Hz. Osman dönemine rastlar. İslâm toplumunda başlayan karmaşa ve düzensizlikler her ikisini de yavaş yavaş yoğun siyasetin içine çekerek sisteme dahil etmiştir.

Hz. Osman'ın katlinden sonra Medine'deki ortam, isyancıların tutumu ve davranışları ve Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle geçen süreç sonucunda Hz. Ali ile ayrı düşerek Medine'den ayrılıp Mekke'ye geldiler. Burada Hz. Aişe ile buluşup Hz. Ali'ye baş kaldırarak Cemel grubunu oluşturdular.

Bu grubun oluşmasındaki sebepler tartışılır olsa da istenilen şey kısmen ortaktı. Aynı şeyi farklı yollarla aramak, tercihlerde hatalar yapmak bu grubun oluşum sürecini özetler.

Cemel Savaşında durumun bu kadar ileri gideceğini hesaplayamayan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam, savaş esnasında kimine göre pişmanlık, kimine göre de Müslümanların içine düştükleri bu durumdan rahatsız olup savaşı terk etme kararı aldıklarında her ikisi de savaş meydanı dışında katledilmişlerdir.

Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın hayat çizgileri üst üste konsa ancak bu kadar benzer. Doğumları, yaşamları, hayat tarzları hatta ölümleri neredeyse aynıdır. Hz. Peygamber bunun işaretini birçok kez vermiştir.

İslâm Tarihinde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın isimleri her zaman birlikte anılır. Birinin isminin geçtiği yerde bir diğeri de mutlaka vardır.

Hız. Peygamber'in seçkin ashabından olan bu iki sahâbî gerçek Müslümanlığın eksiğıyle fazlasıyla abidesi konumunda olmuşlardır.

Talha b. Ubeudullah – Zübeyr b. Avvam, hayatları birbirine çok benzer,

Talha b. Ubeydullah, Uhud Savaşının kahramanı,

Zübeyr b. Avvam, Peygamber havarisi,

Mekke’de, aynı zamanlarda dünyaya geldiler, akrandılar,

Hz. Peygamber’in akrabalarıydılar,

İslâm’a ilk girenlerden oldular,

“Aşere-i Mübeşşereden” diler, dünyada iken cennetle müjdelendiler,

Birbirlerine kardeş yapıldılar,

Sadece ikisi de Hz. Peygamber’in cennet komşusu olarak müjdelendiler,

Hicret ettiler...

Hz. Peygamber’in tüm savaşlarında yanında, hem de çok yakınında oldular ve onu korudular,

Talha b. Ubeydullah Hz. Peygamber’e atılan oku eliyle tutup çolak kaldı,

Zübeyr b. Avvam’ın aldığı yaralar sebebiyle vücudunda parmak giren yaralar vardı,

Uhud günü Talha b. Ubeudullah’ın günüydü, Hz. Peygamber’e basamak oldu,

Bedir gününde melekler, Zübeyr b. Avvam’ın suretinde yeryüzüne indiler,

Hz. Ebubekir’i kabul ettiler, Hz. Ömer’e biat ettiler, şura’ya seçildiler,

Hz. Osman’ı seçtiler, Hz. Ali ile ayrı düştüler,

Cemel’de savaş’tan çekilmelerine rağmen haince öldürüldüler, aynı zamanlarda... Ve... çok sevdiklerinin yanına gittiler...

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLVEHHAB**, Muhammed Fehmi, *Şühedâü's-Sahâbe fî Sadri'l-İslâm*, Kahire, 1980.
- AĞIRAKÇA**, Ahmet, *Hiz. Ebû Bekir Devri İslâm Tarihi*, İstanbul, 1998.
- , *Hiz. Ömer*, İstanbul, 2004.
- , *Hiz. Osman*, İstanbul, 2004.
- , "Abdullah b. Ömer b. el-Hattab", *ŞİA*, İstanbul, 2000, I, ss., 51-54.
- , "Abdurrahman b. Avf", *ŞİA*, İstanbul, 2000, I, ss., 57-58.
- AHMED EMİN**, *Fecru'l-İslâm*, Beyrut, 1969.
- AHMET CEVDET PAŞA**, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, sad., Metin Muhsin Bozkurt, yy., 1997.
- AKBULUT**, Ahmet, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, İstanbul, trz.
- AKSU**, Ali, "Asr-ı Saadet Ve Emeviler Döneminde Lakap Takma Ve Halifelerin Lakapları", *CÜİFD*, Sivas, 2001, V/I, ss., 229-245.
- , "Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidin Ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar" *CÜİFD*, V/II, 2001,
- ALGÜL**, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986.
- , ve Osman Çetin, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1996.
- APAK**, Adem, *Hiz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul, 2003.
- , *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara, 2001.
- , "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usûl*, IV, ss., 157-170.
- ARI**, M. Salih, *Hiz. Ebû Bekir Ve Ridde Savaşları*, İstanbul, 1996.
- ATÇEKEN**, İsmail Hakkı, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân b. Hakem'in Rolü", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2000, IX, ss., 315-348.

- AYAR**, Kenan, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dahilerinden Kays b. Sa’d”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 2005, XX-XXI, ss., 115-169.
- AYCAN**, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, 1990.
- , *Hicrî İlk Üç Asırda Zübeyrî Ailesinin Siyasi Ve İlmi Hayattaki Yeri*, (Basılamamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1984.
- , “Emeviler Dönemi Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLI.
- , ve M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara, 1998.
- AYDINLI**, Abdullah -İsmail L. Çakan, “Aşere-i Mübeşşere” *DİA*, İstanbul, 1991, III, 547.
- AYDINLI**, Osman, *Ebu Ubeyde*, İstanbul, 1997.
- A'ZAMÎ**, Muhammed Mustafa, *Küttabü'n-nebi (s.a.v)*, Riyad, 1981.
- AZİMLİ**, Mehmet, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya, 2005.
- BARDAKOĞLU**, Ali vd., *Sahabi Ansiklopedisi*, İstanbul, trz.
- BEK**, Muhammed Hudarî, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, çev., Muhammed Osmani, Beyrut, trz.
- el-BELÂZÜRÎ**, Ebü'l-Abbas Ahmet b. Yahya b. Câbir, (297/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk., Süheyl b. Zekkâr-Riyad Zirikli, Beyrut, 1996.
- BERİGUŞ**, Muhammed Hasan, “Safuhati min Hayati ez-Zübeyr b. Avvam (r.a)”, *et-Teviyetü'l İslâmiyye*, Mekke, 1402 h., XI, ss., 18-23.
- BODLEY**, R.C.V., *Allah'ın Resülü Hazreti Muhammed (SAV)*, çev., Hacı Mahmut Hatun, İstanbul, 2006.
- el-BUSTÎ**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, (354/965), *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, Beyrut, 1379/1959.
- , *es-Sikât*, thk., Seyyid Şerafeddin Ahmed, 1395/1975.
- , *es-Sîretü'n-Nebeviyye Ve Ahbarü'l-Hulefa*, thk., el-Hafız Seyyid Aziz Bek, Beyrut, 1997/1414.
- CÂMÎ**, Hamid, *Ali b. Ebî Talib Hâkimen ve Fâkihen*, Kahire, 2003/1424, I,
- CAN**, Ramazan, *Hz. Peygamber Sonrası Yönetimde Meşruiyet Tartışmaları ve Saltanata Karşı Duranlar*, Konya, 2007.
- CEMİLÎ**, Sadık, “Talha b. Ubeydullah”, *Tarihu'l İslâmiyye*, Irak, 1988.

- COŞKUN**, Selçuk, “Abdülazim ed-Deyb’in Zübeyr b. Avvam’a Yönelik Bazı Tenkitlere Cevabı”, *Dini Araştırmalar*, Ankara, 2000, III/VII, ss., 137-160
- el-CÜDAVÎ**, Abdülmun’im, *Ricâlü min Mekke*, Kahire, 1984.
- ÇAĞRICI**, Mustafa, “Fitne”, *DİA*, İstanbul, 1991, XIII, ss., 156-159.
- ÇAKIR**, Zehra, *Talha b. Ubeydullah Hayatı Ve Şahsiyeti*, Konya, 2005.
- ÇAPAN**, Ergün, *Kur’ân-ı Kerim’de Sahâbe*, İstanbul, 2004.
- ÇELİK**, Mehmet “İslâm Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2000, X/I, ss., 29-49.
- ÇİÇEK**, Mustafa, Zübeyr B. el-Avvam’ın Hayatı Ve Şahsiyeti, Konya, 2005.
- DEMİRCAN**, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul, 2002.
- , Hâricîlerin Siyâsî Faaliyetleri, İstanbul, 1996.
- , “Üçüncü Halife Osman’a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bakillani’nin Cevapları”, *İSTEM*, Konya, 2006, VIII, ss., 9-20.
- DEMİREL**, Harun Reşit, “Hz. Aişe Ve Siyaset (Hadis-Haber ve Tarihi Bilgiler Işığında)”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Van, 2000, III, ss., 123-148.
- ed-DİB**, Abdülazim, *ez-Zübeyr b. el-Avvam: es-Serve ve’s-Sevre*, trz., yy., (Fotokopi nüshadır. Havliyyatu Külliyyeti’-Şeria ve’d-Dirasati’l-İslâmî, aded 3, 1984/1404’dan ayrıbasımdır.)
- DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLÂM TARİHİ**, rd., Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1992.
- EDİP**, Eşref, *Büyük İslâm Tarihi, Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ashabı*, İstanbul, 1964.
- EFGANÎ**, Saîd, *Aişe ve’s-Siyase*, Beyrut, 1971.
- EKİNCİ**, Muhammed Salih, *Tarihte Metot Ve Tarihî Tetkikler Işığında Sahabe Dönemi*, çev., Mehmet Ecir Eşiyok, yy., trz.
- el-ENDÜLÜSÎ**, İbn Hazm (994/1064), *Halifeler ve Fetihler*, çev., Şaban Öz, Ankara, 2004.
- ERASLAN**, Sadık, *Sosyo Politik Açından Asr-ı Saadet Fetihleri (Hz. Ömer Dönemi)*, Ankara, 1999.
- ERBOĞA**, Halid, “Zübeyr b. el-Avvam”, *ŞİA*, İstanbul, 2000, VIII, ss., 387-389.

- ES'AD**, Mahmud (1337/1918), *Tarîh-i Dîn-i İslâm*, sad., Ahmet Lutfi Kazancı-Osman Kazancı, İstanbul, 1983.
- el-ESEDÎ**, Seyf b. Ömer ed-Dabi (200/815), *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, thk., Ahmed Ratib Armuş, Beyrut, 1986.
- el-FAKÎHÎ**, Abdülhamid b. Ali Nasır, *Hilâfetu Ali b. Ebî Talib (ra.)*, I, Riyad, 2006/1427.
- FAYDA**, Mustafa, "Hulefâ'yi Râşidîn", *DÎA*, İstanbul, 1991, XVIII, ss., 324-338.
- , "Aişe", *DÎA*, İstanbul, 1991, II, ss., 201-205.
- FIĞLALI**, Ethem Ruhi, "Ali", *DÎA*, İstanbul, 1991, II, ss., 371-374.
- , "Cemel Vak'ası", *DÎA*, İstanbul, 1991, VII, ss., 320-321.
- GANİM**, Abdülaziz, "Havâr-i Rasulullah (s.a.v): Zübeyr b. Avvam", *el-Ezher Mecelletü Şehriyyetü Camia*, Kahire, 1992, ss., 1038-1041.
- GENÇ**, Süleyman, "Hz. Ali'nin Halife Seçimlerindeki Tutum Ve Tavrı", *DEÜİFD*, XXVI/2007, ss., 121-150.
- GÜL**, Ahmet – Ahmet Almaz, *Yıldızların Doğuşu-İlk İslâm Kahramanları*, İstanbul, trz.
- GÜNAL**, Mustafa, *Hz. Ali Döneminde İç Siyaset*, İstanbul, 1998.
- HABİB**, Cemil İbrahim, "Siretü ez-Zübeyr b. el-Avvam ve Mevagıfıhi min Meariki't-Tahrir ve'l-Fütûhât" *el-Arabiyyetü'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1985.
- el-HALEBÎ**, Ali Burhaneddîn, (1044/1634), *es-Sîratü'l-Halebiyye*, Beyrut, 1400/1980.
- HALİD**, Halid Muhammed, *Yeryüzü Yıldızları*, çev., Abdülkerim Akbaba, İstanbul, 2007.
- HALİFE B. HAYYÂT**, (240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayât*, thk., Ekrem Ziya el-Umerî, Dımaşk, 1976.
- HALİFE**, Hamid Muhammed, *el-İnsaf fima Vekea fî'l-Asri'r-Raşidi Mine'l-Hilaf*, Dımaşk, 2004/1425.
- HALLAL**, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hanbeli, (311/923), *es-Sünne*, thk., Atıyye Zehrani, Riyad, 1989, 1 c.'de 3 c.
- el-HAMEVÎ**, Şihabüddin Ebû Abdullah el-Bağdadî Yâkut (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, trz.
- HAMİDULLAH**, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev., Salih Tuğ, Ankara, 2003.

- HASAN İBRAHİM HASAN**, *Tarihü'l-İslâm: es-Siyasi ve'd-Dini ve's-Sekafî ve'l-İctimaî*, Beyrut, 1991/1411.
- , "Avamul İslâm: ez-Zübeyr b. Avvam", *Livaul İslâm*, Kahire, 1949, ss., 44-48.
- HASAN MUSTAFAVÎ**, *el-Hakaik fî Tarihi 'l-İslâm ve 'l-Fiten ve 'l-Ahdas*, Kum, 1990.
- el-HATÎB**, Ali b. el-Hüseyin el-Haşimi, *Târîhu men Dufîne fî'l-Irak Mine's-Sahâbe*, Beyrut, 1974.
- HAVVA**, Said, *el Esas fî's-Süne*, çev., M. Ahmet Varol vd., trz.
- HEYKEL**, Muhammed Hüseyin, *Beyne'l-Hilafe ve'l-Mülk Osman b. Affan*, Kahire, 1986.
- HİZMETLİ**, Sabri, *İslâm Tarihi*, Ankara, 1999.
- , "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları Ve Etkileri", *AÜİFD*, XXXIX, Ankara, 1999, ss., 27-54.
- el-İŞŞ**, Yusuf (1387/1967), *ed-Devletü 'l-Ümeviyyetü ve 'l-Ahdasü'lleti Sebakatha ve Meheddet Leha İbtidaen Fitneti Osman*, Dimaşk, 1985.
- İBN ABDİLBER**, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti 'l-Ashâb*, thk., Ali Muhammed Becâvî, Beyrut, 1412/1992.
- , *ed-Dürer fî İhtisârî'l Megazi ve's-Siyer*, thk., Şevki Dayf, Kahire, 1403/1983.
- İBN ABDÜLHAKEM**, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah (257/870), *Fütuhu Mısr ve'l-Magrib*, thk., Muhammed Huceyri, Beyrut, 1996/1416.
- İBN BEŞKÜVAL**, Ebi'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik (578/1183), *Kitabu Gavamızü'l-Esmâ'l-Mübheme*, 8-13, thk., Muhammed Kemalüddin İzzeddin, Beyrut, 1987.
- İBN EBİ'L-HADÎD**, Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah, *Şerhu Nehci'l-Belaga*, thk., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut, 1965.
- İBN HACER** el-Askalani, Ahmed b. Muhammed (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk., Ali Muhammed Becavî, Beyrut, 1412/1992.
- , el-Askalani Şihabüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *es-Siretü'n Nebeviyye Min Fethi'l Bari*, thk., Muhammed Ahmed, Beyrut, 2001.
- İBN HİŞAM**, Ebu Muhammed Abdülmelik (218//833), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk., Muhammed Ali Gatba vd., Beyrut, 1992.
- İBN İSHAK**, Muhammed b. İshak (151/768), *es-Siyer Ve'l-Megazi*, thk., Muhammed Hamidullah, Konya, 1401/1981,

- İBN KÂNÎ**, Ebü'l-Hüseyin Abdülbaki b. Kanî b. Merzuk (351/962), *Mu'cemü's-sahabe-el-Kısmü'l-Evvel*, thk., Halil İbrâhim Kutlay, Mustafa el-Baz, Mekke, 1998/1418.
- İBN KESÎR**, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1386/1966.
- , *Büyük İslâm Tarihi –el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev., Mehmet Keskin, İstanbul, 1994.
- İBN KUTEYBE**, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineveri (276/889), *el - Maârif*, thk., Servet Ukkâş, Kahire, 1981.
- İBN MANZÛR**, Muhammed b. Mükerrrem, (711/1311), *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, trz.
- İBN SA'D**, Ebû Abdullah Muhammed (230/844), *et-Tabakatül Kübra*, Beyrut, trz.
- İBN ŞEBBE**, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide en-Nemri (262/876), *Târîhü'l-Medîneti'l-Münevvere: Ahbarü'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk., Fehim Muhammed Şeltut, Cidde, 1973
- İBN YEZİD**, Muhammed, *Tarihu'l-Hulefa*, thk., Muhammed Muti Hafız, Beyrut, 1986.
- İBNÜ'L KELBÎ**, Ebü'l Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Said (204/820), *Cemheretü'n-Neseb*, thk., Naci Hasan, Beyrut, 1986.
- İBNÜ'L-CEVZÎ**, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali Muhammed (597/1200), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümemi ve'l-Mülûk*, thk., Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, trz.
- , *Sifatu's-Safve*, thk., Mahmûd Fâhürî, Beyrut, 1399/1979.
- İBNÜ'L-ESÎR**, İzzüddin Ebu'l Hasen Ali b. Ebi'l Kerem, (630/1232) *Üsdü'l-Ğabe fî Marifeti's-Sahâbe*, thk., Muhammed İbrahim Bennâ v.d., Kahire, 1973.
- , *el-Kâmil fî't-Târîh*, Beyrut, 1965.
- , *el-Kâmil fî't-Târîh*, çev., Ahmet Ağırakça, İstanbul, 1986.
- İBNÜ'L-ESÎR**, Mecdüddin Ebü's-Saadatü'l Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şeybani, (606/1210), *el-Muhtâr min Menakibi'l-Ahyar*, thk., Memun Sagirci, Adnan Abdi Rabih, Muhammed Edib Cadir, 2003/1424.
- KANDEHLEVÎ**, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahâbe*, çev., Ahmet Meylani, İstanbul, trz.

- KANDEMİR**, M. Yaşar, “Abdullah b. Ömer b. Hattab”, *DİA*, İstanbul, 1991, I, ss., 126-128.
- KAPAR**, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at Ve Seçim Sistemi*, İstanbul, 1998.
- KARAÇAM**, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nuzulü ve Kiraati*, İstanbul, 1981.
- KARAMAN**, Hayreddin, “Asr-ı Saadette İslâm Hukukunun Oluşumu”, *Bütün Yönleriyle Asr'ı Saadette İslâm*, ed., Vecdi Akyüz, İstanbul, 1995, III.
- , *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2001.
- KAZANCI**, A. Lütfi, *Hiz. Osman Dönemi*, İstanbul, 1999.
- KAZICI**, Ziya, *İslâm Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 2001.
- KEHHÂLE**, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab: el-Kadime ve'l-Hadise*, Beyrut, 1982, II.
- KILIÇ**, Ünal, *Peygamber Ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi Ve Valilik*, Konya, 2004.
- , “Kûfelilerin Hiz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, *CÜİFD*, VI/II, Sivas, 2002, ss., 239-260.
- KONRAPA**, Zekai, *Peygamberimiz-İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, İstanbul, 1968.
- KURUCAN**, Ahmet -Zühtü Mercan, *Aşere-i Mübeşşere – Cennetle Müjdelenen On Sahabi*, İstanbul, 2001.
- KUTLUAY**, Abdülaziz, *Siyeru Sahabe*, İstanbul, 2005.
- KUTUP**, Muhammed Ali, *Talha b. Ubeydullah*, çev., Osman Zeki Soyyiğit, İstanbul, 1981.
- LAU**, Linda D., “Sayf b. Umar And Battle Of The Camel”, *The İslâmic Quarterly*, London, 1979, V/XXIII, ss., 103-110.
- LEHHAM**, Macid, *Abdullah b. ez-Zübeyr: el-Aizu bi-Beytillahi'l-Haram*, Dimaşk, 1995/1415.
- LİNGS**, Martin, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, çev., Nazife Şişman, İstanbul, 2005.
- MADLUNG**, Wilferd, *The Succession to Muhammad*, New York, 1997.

- MÂVERDÎ**, Ebu'l-Hasan b. Habib (450/1058), *İslâm'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev., Ali Şafak, İstanbul, 1994.
- el-MES'ÛDÎ**, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Paris, 1286/1869.
- MEVSUATÜ'L-ARABİYYE**, Müdiri'l-am Mes'ud Bubu, Dımaşk, Hey'etü'l-Mevsuati'l-Arabiyye, 2004.
- el-MİNŞAVÎ**, Abdülmüğni, "ez-Zübeyr b. Avvam", *Livaü'l-İslâm*, Kahire, 1961, ss., 460-462.
- MUTÇALI**, Serdar, *ARAPÇA-TÜRÇE SÖZLÜK*, İstanbul, 1995.
- MUTLU**, İsmail -Şaban Döğen, *Sahâbiler Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993.
- MÜBERRED**, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdülekber el-Ezdi, (286/899), *el-Kamil*, thk., Muhammed Ahmed Dali, Beyrut, 1986.
- en-NEDVÎ**, Ebü'l-Hasen Ali el-Hasenî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, çev., Osman Keskioğlu, İstanbul, 1981.
- en-NEDVÎ**, Muinüddin Ahmed, Said Sahib Ansari, *Asr-ı Saadet*, çev., Ali Genceli, haz., Eşref Edip, İstanbul, 1985.
- en-NESAÎ**, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (303/915), *Fezailü's-Sahâbe*, thk., Faruk Hamade, yy., 1984.
- en-NÜVEYRÎ**, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed, (677/733), *Nihayetü'l-ereb fî Fünûni'l-Edeb*, thk., Muhammed Refet Fethullah, İbrâhim Mustafa, Kahire, 1975.
- ÖNKAL**, Ahmet, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, İstanbul, 1991, I, ss., 157-158.
- ÖZDEMİR**, Serdar, *Hz. Peygamberin Serriyyeleri*, İstanbul, 2001.
- ÖZULU**, Yunus Emre, "Abdullah b. Zübeyr", *ŞİA*, İstanbul, 2000, I, ss., 56-57.
- er-RAVHÎ**, Ebü'l-Hasan, *Bülğatü'z-Zürefa fî Tarihi'l-Hulefa*, thk., İmad Ahmed Hilâl, Muhammed Haseni Abdurrahman, Sa'd Mahmûd Abdüsettar, Kahire, 2003.
- es-SABBAĞ**, Muhammed Mütevelli, *el-Aşeretü Mübeşşirun bi'l-Cenneti*, Kahire, 1990.

- SAFVET**, Ahmed Zekî, *Cemheretu Resâili'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zahire*, thk., Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1937.
- SALÎM**, Abdülazîz, *Tarihü'd-Devleti'l-Arabiyye*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1986.
- es-SALÎM**, *Tarihü'd-Devleti'l-Arabiyye: Dirâsât fî Târîhi'l-Arab*, İskenderiye, trz.
- SARIÇAM**, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2004.
- , *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara, 1997.
- SAVAŞ**, Rıza, “Râşid Halifeler Arasındaki Akrabalık Bağları”, *İSTEM*, VI, Konya, 2005, VI, ss., 121-133.
- es-SEHAVÎ**, Şemseddin (902/1496), *et-Tuhfetü'l-Latîfe fî Târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe*, Beyrut, 1993.
- es-SEHİBÂNÎ**, Abdülhamid b. Abdurrahman, *Siyeru eş-Şüheda-Durus ve İber*, Riyad, 1999.
- es-SUHEYLÎ**, Abdurrahman b. Abdillâh (581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf fî Tefsiri's - Sirati'n-Nebeviyye li İbn Hişam*, thk., Mecdi Mansur, Beyrut, 1418/1997.
- ŞAKİR**, Mahmut, *Peygamberimizin Hayatı*, çev., Ferit Aydın, İstanbul, 2002.
- , *Dört Halife*, çev., Ferit Aydın, İstanbul, 1994.
- Şamîl İA**, “Ali b. Ebi Talib”, *ŞİA*, İstanbul, 2000, I, ss., 157-160.
- eş-ŞELEBÎ**, Abdülcelil, “min Âlâmu's-Sahâbe: Talha b. Ubeydullah”, *Livaül İslâm*, Kahire, 1980, III-IV, ss., 26-29.
- eş-ŞEVKANÎ**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali , *Derrü's-Sehâbe fî Menakibi'l-Karabeti ve's-Sahâbe*, 1250/1834, thk., Hüseyin b. Abdullah Umeri, Dimaşk, 1984.
- eş-ŞEYBANÎ**, Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed (241/855), *Fezailü's-Sahabe*, thk., Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Mekke, 1983.
- eş-ŞEYH**, Abdül-Munim Muhammed, “Vakaatü Cemel”, *Mecelletü'l-Ezher*, Kahire, 1950, XXII, ss., 560-564.
- eş-ŞEYH**, Nasir b. Ali Aiz Hasan, *Akidetu Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa fi's-Sahâbeti'l-Kiram*, Riyad, 1995.

eŞ-ŞUVEY'İR, Muhammed b. Sa'd, "min Alami Medresetü'n-Nübüvve: Zübeyr b. Avvam", *el-Müctemi*, Kuveyt, 1976, CCCXI, ss., 20-21, 32-33.

-----, "min Alami Medresetü'n Nübüvve: Talha b. Ubeydullah", *el-Müctemi*, Kuveyt, 1976, CCCII, ss., 20-23.

et-TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarihu'l Ümem ve'l Mulük*, Beyrut, 1986.

TAHA HÜSEYİN, *el-Fitnetü'l-Kübra: Osman*, yy., trz.

-----, *el-Fitnetü'l-Kübra: Ali Ve Benuh*, yy., trz.

et-TAHUN, Ahmed b. Muhammed, "ez-Zübeyr b. Avvam", *el-Münhel*, Mekke, 1984, CCCCXXXI, ss., 32-35.

TEKİN, Ahmet, *Peygamberimizin Yol Arkadaşları*, İstanbul, 2006.

TELLİOĞLU, Ömer, "Osman b. Affan", *ŞİA*, İstanbul, 2000, VI, ss., 289-296.

-----, "Sa'd b. Ebî Vakkas", *ŞİA*, İstanbul, 2000, VII, ss., 80-82.

et-TEYMİ, Ebü'l-Kâsım Kıvamü's-Sünne İsmail b. Muhammed b. Fazl (535/1141), *el-Hulefâ'u Erbaa : Ebû Bekr - Ömer - Osman - Ali*, thk., Kerem Hilmi Ferhat Ebû Siri, Kahire, 1999.

el-UMEYRA, Abdurrahman, *Nisaun Enzelallahu fihinne Kur'ânen*, Riyad, 1983.

WATT, W. Montgomery, *H. Muhammed Mekke'de*, çev., M. Rami Ayas-Azmi Yüksel, Ankara, 1986.

el-YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vazih (284/897), *Tarihu'l-Yakubi*, Beyrut, 1960.

YARDIM, Ali, "Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddık", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, ss., 402-404.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvam", *DİA*, İstanbul, 1991, I, ss., 145-146.

ez-ZEBİDÎ, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l Latifi'z, *Sahih'i Buhari Muhtasar'ı Tecrid'i Sarih Tercümesi*, çev., Kamil Miras, Ankara, 1980.

ez-ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1374), *el-Muîn fi Tabakâti'l-Muhaddisîn*, thk., Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Amman, 1404.

-----, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1391/1971.

-----, *Târîhu’-İslâm ve Vefeyâtu’l-Meşâhiri ve’l-A’lâm*, Beyrut, 1418/1997.

-----, *Tecrîdü Esmâi’s-Sahâbe*, Beyrut, trz.

ez-ZİRİKLÎ, Hayrûddîn, *el-A’lâm*, Beyrut, 1389/1969.

ZORLU, Cem, *İslâm’da İlk İktidar Mücadelesi*, Konya, 2002.